

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

DİNDARLIK EMPATİ İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Adem ŞAHİN

HAZIRLAYAN

Havva Rabia HASANKAHYAOĞLU

KONYA-2008

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

DİNDARLIK EMPATİ İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Adem ŞAHİN

HAZIRLAYAN

Havva Rabia HASANKAHYAĞLU

KONYA-2008

	<p>T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Havva Rabia HASANKAHYAOĞLU

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

..... tarafından hazırlanan ..... başlıklı
bu çalışma ...../...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda
oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak
kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Başkan	İmza
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye	İmza
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye	İmza

ÖNSÖZ

İnsanın içinde bulunduğu toplulukta rahat ve mutlu yaşayabilmesi için, diğer insanlarla iletişim halinde olması ve bu iletişimi doğru bir şekilde kurması gerekmektedir. Doğru bir iletişimin yolu da diğer insanları anlamaya çalışmak ve ona göre davranmaktan geçmektedir. İletişimde önemli bir öge olan empati, insana karşıdakini anlama ve onu dikkate alarak ona göre davranma becerisi kazandırır. Bu da insanın hem fert hem de toplumsal olarak iletişimini kolaylaştırıp daha rahat ve mutlu bir hayat geçirmesini sağlar.

Yapılan araştırmalar dinin ilahi ferdi ve toplumsal yönleri olduğunu bildirmiş ve dinin insana bir yaşam tarzı sunduğunu ifade etmiştir İnsanı konu edinen bir çok alanda olduğu gibi dini alanda da empati kavramı önemli bir yer işgal etmektedir. Zira din, empati kurma becerisini ahlaki bir olgu olarak değerlendirmiş ve inananlarına empatik olmayı tavsiye etmiştir.

İnsanlar arası ilişkide önemli rolü olan empatinin, önemi son zamanlarda daha iyi kavranmış ve konu ile ilgili çalışmalarda artışlar olmuştur. Bununla birlikte dini alanda empati kavramı yeteri kadar incelenmemiştir. Elimizde sınırlı sayıda kaynak olması da bu çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur. Araştırmamızda empati ve dindarlık arasındaki ilişki ve bu iki kavramın bağımsız değişkenlerle ilişkileri incelenmiştir.

Araştırmamız, giriş, temel kavramlar, araştırma, bulgular, bulguların değerlendirilmesi ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Din başlığı altında, dinin ve dindarlığın tanımı ile dindarlığın boyutları ve dindarlık tipolojilerine yer verilmiştir. Empati başlığı altında empatinin tanımı, tarihçesi ve iletişimde empati kurabilme sürecine dair empatik dinleme ve empatik anlayış, empatik tepki ve empatik tepki basamakları, empatik eğilimin oluşumu ve gelişimi, empati ile ilgili kuramlar, empati ile karıştırılan kavramlar ve empatik yaklaşımın önemine yer verilmektedir. En son olarak empati ve dindarlık arasındaki ilişki açıklanmıştır.

İkinci bölümde araştırma ile ilgili teknik bilgiler verilmektedir. Bu bağlamda araştırmanın problemi, amacı, hipotezleri, önemi, araştırmanın sınırlılık, sayıtlılar ve yöntemi, araştırmanın uygulama süreci ve veri analizinde kullanılan istatistiksel işlemler hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Bu bölümde empatik eğilim ve dindarlık arasındaki ilişki ile empati ve dinin boyutları arasındaki ilişki incelenmiş daha sonra empatik eğilim ve dindarlık düzeyi ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilere dair analizlere yer verilmiştir. Bunların yanı sıra, bağımsız değişken gruplarının empatik eğilim düzeyleri arasındaki farklılıklara dair analizler de yapılmıştır.

Araştırmanın dördüncü bölümünde ise, analizler neticesinde ulaşılan bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda ilgili konularda yapılan çalışmaların bulguları aktarılmış araştırmada ulaştığımız bulgularla karşılaştırılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki her aşamada gösterdiği yakın ilgiden ötürü danışmanım sayın Doç. Dr. Adem ŞAHİN Bey'e, anketlerin uygulanması sırasında bana yardımcı olan bütün hocalarıma ve anketleri cevaplayan öğrenci arkadaşlarıma, teşekkürü bir borç bilirim.

Hava Rabia HASANKAHYAOĞLU
KONYA-2008

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Havva Rabia HASANKAHYAĞLU	Numarası 054245051005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Adem ŞAHİN	
Tezin Adı		Dindarlık Empati İlişkisi	

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinde dindarlık ve empati ilişkisini tespit etmektir. Araştırmanın örneklemini Selçuk üniversitesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerden, seçkisiz örnekleme yoluyla seçilen, 211 kız ve 314 erkek olmak üzere 525 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada dindarlığı ölçmek için “Dini Hayat Ölçeği”, empatiyi ölçmek için Üstün Dökmen’in “Empatik eğilim ölçeği” kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 10.1paket programı kullanılarak, araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Beklentimizle uyumlu olarak dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı ilişkiler elde edilmiştir.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Havva Rabia HASANKAHYA OĞLU	Numarası 054245051005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Adem ŞAHİN	
Tezin İngilizce Adı		THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOSITY AND EMPATHY	

SUMMARY

The purpose of this study was to examine the relationship between religiosity and empathy in Turkish University students. The sample group of this study consisted of 525 Muslim University students randomly selected from Selçuk University in Turkey, 211 of whom are females and 314 males. The subjects filled out “Religious Life Scale” and “Üstün Dökmens’ Emphatic Tendency Scale”. The collected data were analyzed by the researcher using SPSS 10.1 package programme. As predicted, we found significant relationships between religiosity and empathy

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
TEZ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

1. Dinin Tanımı	3
2. Dindarlığın Tanımı	5
2.1. Dindarlığı Ölçme Yaklaşımları	6
2.2. Dindarlık Tipleri	7
2.3. Dindarlığın Boyutları	8
2.3.1. İnanç Boyutu	8
2.3.2. Davranış Boyutu	9
2.3.3. Duygu Boyutu	9
2.3.4. Bilgi Boyutu	10
2.3.5. Etki Boyutu	10
3. Empatinin Tanımı	11
3.1. Empati Kavramının Tarihçesi	13
3.2. İletişimde Empati Süreci	13
3.2.1. Empati Kurabilme	13
3.2.2. Empatik Tepki	15

3.2.3. Empatik Tepki Basamakları	17
3.2.4. Empatik Anlayış	20
3.2.5. Empatik Dinleme	21
3.2.6. Empatik Eğilimim Oluşumu ve Gelişimi.....	22
3.2.7. Empati Eğitimi Teknikleri.....	23
3.3. Empati İle İlgili Kuramlar	24
3.4. Empati ile Karıştırılan Kavramlar.....	25
3.5. Empatik Yaklaşımın Önemi	28
4. Empati ve Dindarlık İlişkisi.....	29

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMA- YÖNTEM- İŞLEM

A. ARAŞTIRMA	36
1. Araştırmanın Problemi	36
2. Araştırmanın Amacı	36
3. Araştırmanın Önemi	36
4. Araştırmanın Hipotezleri	37
5. Araştırmanın Sınırları	39
6. Araştırmanın Sayıltıları.....	39
B. YÖNTEM	40
1. Araştırmanın Modeli.....	40
2. Evren ve Örneklem	40
3. Veri Toplama Araçları.....	45
3.1. Empatik Eğilim Ölçeği	45
3.2. Dini Hayat Ölçeği	46
C. İŞLEM.....	47
1. Uygulama	47
2. Veri Analizinde Kullanılan İstatistiksel İşlemler	47

III. BÖLÜM

BULGULAR

1. Dindarlığın Empatik Eğilimle Korelasyonu ve Dindarlık Gruplarının Empatik Eğilim Puanları Açısından Karşılaştırılmasına Dair Bulgular.....	49
2. Dindarlığın Boyutları ile Empatik Eğilim Arasındaki İlişki	50
3. Dindarlık ve Empatik Eğilimin Bağımsız Değişkenlerle İlişkileri	50
4. Bağımsız Değişken Gruplarının Dindarlık ve Empatik Eğilim Açısından Karşılaştırılmasına Dair Bulgular.....	53

IV. BÖLÜM

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	68
2. Dindarlığın Boyutları ve Empatik Eğilime Dair Bulguların Değerlendirilmesi	69
3. Yaş Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	69
4. Yaş Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	71
5. Mezun Olunan Lise Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	73
6. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi..	74
7. Öğrenim Aşamaları Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	75
8. Ailenin Ekonomik Düzeyi Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi..	76
9. Hayatının En Uzun Süresini Geçirdiği Yer Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	78
10. Konya'da İkamet Edilen Yer Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	79
11. Anne Baba Yaşam Durumu Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	80
12. Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Eğitim Türü Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	80
13. Bireyin Dindarlık Algısı Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	81
14. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi .	82
15. Dinin Önem Düzeyi Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	83

SONUÇ.....	84
BİBLİYOGRAFYA	85
EKLER	93

KISALTMALAR

Ark.	: Arkadaşları
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
CÜ	: Cumhuriyet Üniversitesi
Diğ.	: Diğerleri
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EEÖ	: Empatik Eğilim Ölçeği
Edit.	: Editör
İHL	: İmam Hatip Lisesi
nakl.	: Nakleden
PDÖ	: Probleme Dayalı Öğrenim
PDR	: Psikolojik Danışanlık Rehberlik
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBAD	: Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: Ve Benzeri
vs	: Vesaire

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Örneklemin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	41
Şekil 2. Örneklemin Cinsiyet Gruplarına Göre Dağılımı	41
Şekil 3. Örneklemin Mezun Olunan Lise Gruplarına Göre Dağılımı	41
Şekil 4. Örneklemin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımı.....	42
Şekil 5. Örneklemin Öğrenim Aşamaları Gruplarına Göre Dağılımı	42
Şekil 6. Örneklemin Ailenin Soysö-Ekonomik Düzeyi Gruplarına Göre Dağılımı	42
Şekil 7. Örneklemin Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer Gruplarına Göre Dağılımı.....	43
Şekil 8. Örneklemin Konya'da İkamet Edilen Yer Gruplarına Göre Dağılımı	43
Şekil 9. Örneklemin Anne Baba Durumuna Göre Dağılımı	43
Şekil 10. Örneklemin Dini Eğitim Türü Gruplarına Göre	44
Şekil 11 Örneklemin Dindarlık Düzeyi Algısı Gruplarına Göre Dağılımı.....	44
Şekil 12. Örneklemin Ailenin Dindarlık Düzeyi Gruplarına Göre Dağılımı	45
Şekil 13. Örneklemin Dinin Önem Düzeyi Gruplarına Göre Dağılımı.....	45

TABLolar LİSTESİ

Tablo1. Dindarlık Düzeyi ve Empatik Eğilim Arasındaki Korelasyon.....	49
Tablo 2. Dindarlık Gruplarının Empatik Eğilim Puanları Arasındaki Farklılığa Dair T-Testi Sonucu	49
Tablo 3. Dindarlığın Boyutları ile Empatik Eğilim Arasındaki Korelasyon	50
Tablo 4. Değişkenler Arası Korelasyonlar	51
Tablo 5. Yaş Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanları ve T-Testi Sonuçları.....	53
Tablo 6. Cinsiyet Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim	53
Tablo 7. Mezun Olunan Lise Bağımsız Değişkeni Gruplarının Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	54
Tablo 8. Mezun Olunan Lise Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	55
Tablo 9. Mezun Olunan Lise Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	55
Tablo 10. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	56
Tablo 11. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	56
Tablo 12. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	56
Tablo 13. Öğrenim Görülen Sınıf Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	57
Tablo 14. Öğrenim Görülen Sınıf Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	57
Tablo 15. Öğrenim Görülen Sınıf Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	58
Tablo 16. Ailenin Ekonomik Düzeyi Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	58
Tablo 17. Ailenin Ekonomik Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	58
Tablo 18. Ailenin Ekonomik Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	59
Tablo 19. Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	59
Tablo 20. Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları... ve Tukey HSD Testi Sonuçları.....	59
Tablo 21. Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	60
Tablo 22. Konya 'da İkamet Edilen Yer Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	60

Tablo 23. Konya ‘da İkamet Edilen Yer Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	61
Tablo 24. Konya ‘da İkamet Edilen Yer Bağımsız Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	61
Tablo 25. Anne Baba Yaşam Durumu Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	62
Tablo 26. Anne Baba Yaşam Durumu Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	62
Tablo 27. Anne Baba Yaşam Durumu Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	62
Tablo 28. Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Eğitim Türü Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	63
Tablo 29. Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Eğitim Türü Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	63
Tablo 30. Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Eğitim Türü Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları.....	64
Tablo 31. Bireyin Dindarlık Algısı Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	64
Tablo 32. Bireyin Dindarlık Algısı Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	64
Tablo 33. Bireyin Dindarlık Algısı Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	65
Tablo 34. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	65
Tablo 35. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	66
Tablo 36. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	66
Tablo 37.. Dinin Önem Düzeyi Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları	66
Tablo 38. Dinin Önem Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	67
Tablo 39. Dinin Önem Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları	67

GİRİŞ

İnsan ilişkileri ve sağlıklı iletişim konusunda adından sıkça söz edilen kavramlardan biri de empatidir. Empati bireyin karşısındaki kişinin duygularını anlama, onun hissettiği gibi hissetmeye çalışma ve bunu karşıdaki kişiye doğru bir şekilde iletme çabasıdır. Empatinin insanları birbirine yaklaştırma, iletişimi etkili ve nitelikli bir şekilde sağlama, olumlu sosyal davranışları destekleme gibi özellikleri vardır(Şahin, 2008, s. 150).

Bireyin hem ferdi hem de toplumsal yönünü kuşatan din, insanlara bir yaşam tarzı sunarak onları bireysel olarak şekillendirdiği gibi aynı yaşam tarzı içerisinde toplumsal rollerine de dikkat çekerek nasıl davranmaları gerektiği konusunda bilgiler verir. Örneğin ben merkezilikten uzak olmayı emrederken, başkalarına yardım etmeyi, hoşgörüyü, onların da menfaatine önem vermeyi tavsiye eder. Bu bağlamda dindarlık ve empati ilişkisini incelediğimiz araştırmamızda “dindarlık ve dindarlığın boyutlarının empatik eğilim ile ilişkisi var mıdır?” sorusuna cevap aranmaktadır.

Araştırmamız ampirik bir çalışma olup, araştırmanın ikinci bölümünde verilen hipotezler doğrultusunda dindarlık ve empatik eğilim arasındaki ilişki ve bu kavramların bağımsız değişkenlerle ilişkisini, ilgili istatistiksel teknikler kullanılarak tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, empati ölçmek için kullandığımız ‘Empatik Eğilim Ölçeği’ ve dindarlığı ölçmek için kullandığımız ‘Dini Hayat Ölçeği’ ile dindarlık ve empatik eğilimle ilişkisi olduğunu düşündüğümüz bağımsız değişkenleri kapsayan sorulardan oluşan bir anket formunun denekler tarafından doldurulması sağlanmıştır. Anketlerle ulaşılan veriler SPSS 10.1 paket programı kullanılarak bilgisayara aktarılmış, ilgili istatistiksel teknikler kullanılarak analizler yapılmıştır.

Araştırmada dindarlığı ölçmek için kullandığımız ‘Dini Hayat Ölçeği’ (DHÖ), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri tarafından geliştirilmiş likert türü bir ölçektir. Dindarlığın çok boyutluluğu esas alınarak geliştirilen dini hayat ölçeği, inanç boyutunda 4, duygu boyutunda 7, davranış ve bilgi boyutlarında ise 10’ar maddeden oluşmaktadır.

Empatiyi ölçmek için kullandığımız ‘Empatik Eğilim Ölçeği’ (EEÖ), Üstün Dökmen tarafından geliştirilmiş likert türü bir ölçektir. 20 sorudan oluşmakta ve her soru 1 ile 5 arası dereceleme ile cevaplanmaktadır.

Araştırmanın örneklemi Selçuk Üniversitesi İlahiyat, Fen, Edebiyat, Tıp, Mühendislik Mimarlık ve Eğitim Fakülterinde okuyan 211'i erkek, 314'ü kız olmak üzere toplam 525 öğrenciden oluşmaktadır. Anketin uygulaması 2007-2008 öğretim yılı bahar yarı döneminde yapılmış, anket birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü sınıflara uygulanmıştır.

Araştırmamızla ilgili bu girişten sonra birinci bölümde temel kavramların anlatımına geçilecek; bu bağlamda öncelikle din dindarlık kavramları ile empati kavramına değinilecek daha sonra ise empati ve dindarlık arasındaki ilişkiye yer verilecektir.

I. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

1. Dinin Tanımı

Din tarih boyunca bütün insanlığın ve hayatın en önemli parçası olmuştur. Dünya üzerindeki insanların büyük bir bölümü bir dine inanmakta ve yapıları çeşitlilik gösterse de her din, inanlarının hem birey hem de toplumsal yapısını büyük oranda etkilemektedir. Fikri ve tatbikat açısından dinlerdeki farklılıklar, birey ve toplumsal konuları inceleyen ilimlerde de kendini göstermekte din ile ilgili yapılan araştırmaları, zorlaştırmakta ve din ile dindarlık tanımlarının çeşitliliğine sebep olmaktadır.

Dinin tarifi ilk bakışta kolay gibi gelse de herkesin üzerinde uzlaştığı geçerli bir tanım bulunamamıştır. Dinin herkes tarafından kabul edilebilecek bir tarifini yapmanın zor olması onun çok değişik şekillerde ortaya çıkan, çok geniş bir alana yayılan karmaşık bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra din tanımlarını yapan kişilerin subjektif görüş ve anlayışlarındaki farklılıklar ile ortaya çıktığı devir ve muhitin genel karakteri ve o devre hâkim olan temayüllerin farklı olması farklı din tanımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Taylan, 1979, s. 99–101).

Din ile ilgili tanımlamalarda belirli tasnifler yapılmış ve bu tasnifler doğrultusunda tanımlara gidilmiştir. Yapılan incelemelerde bugüne kadar iki türlü tarif yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi hakiki tarifler olup tarif edilen objenin mahiyetiyle ilgili ifadeler yer alır, ikincisi olan ismi tariflerde ise tarif edilen kelimelerin, ifade ettikleri anlamlara yer verilir (Yaparel, 1987, s.404).

Bununla birlikte din ile ilgili yapılan tariflerin, bazı ortak özellikleri bir araya getirilerek dinin mahiyetini anlamak için belirli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Leuba (1912), dinin mahiyetini anlamak için, daha önce yapılan çalışmaları inceleyip ulaştığı tanımları, akli, hissi ve iradi şeklinde sınıflandırırken; Clark (1958), dinin tanımını, dini, psişik hayatın diğer yönlerinden ayırmayı kabul etmeyen tanımlar; dinin sosyal tezahürünü öne çıkaran tanımlar ve ferdi ve onun tecrübelerini vurgulayan tanımlar şeklinde üç grupta toplamıştır (Nakl., Mehmedoğlu, 2004, s. 22–23).

Din kavramının incelenmesi kendi başına özel bir çalışma konusu olduğu düşünülerek araştırmamızda, Kuran'da ve Batı dünyasında kullanılan özel ve genel manaları ile bazı tanımlara yer ver vermeye yetinilecektir.

Türkçe'de kullandığımız din kavramı Arapça “d-y-n” kökünden türeyen bir isimdir. Arap dilinde çok geniş bir anlamı vardır. Aynı zamanda zıt anlamlı

kelimelerdendir. Sözlükte “ceza, mükâfat, adet, durum, itaat, isyan, hüküm, tevhit, ibadet, millet, şeriat, vera” gibi anlamlara gelir. (Karagöz, 2007, 121–122)

Yapılan araştırmalarda İslam literatüründe din tanımı ile ilgili verilerin çok fazla olmadığı ve tanımların birbirine benzediğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra İslam dünyasında dinin kaynağı, özü, genel özellikleri üzerinde çokça durulmuş olmasına rağmen psikolojik olarak fazla irdelenmemiştir. Genel olarak tanımlara baktığımızda; Zeccac (311/923) dini, “yaratılmışların kendisiyle Allah’ a kulluk ettiği, uyulması ve yaşam biçimi haline getirilmesini emrettiği ve yine kendisiyle insana karşılık verdiği şeylerin tümüne verilen isimdir” şeklinde tanımlarken, Draz (ö.1958) ise dini, “insanı ilgilendiren şeylerde düzenleme ve tasarruf sahibi yüce ve gaib varlık veya varlıklara özgür irade ile seçerek inanmak, bundan dolayı da korku ve arzuyu yüceltmek ve boyun eğmek suretiyle yüce varlığa yönelmektir” şeklinde tanımlamaktadır (Nakl., Çalışkan, 2002, s. 34-39).

İnsanın madde ve toplumsal yönünden önce bireysel ve içsel yönüne dikkat çeken tanımlarda bulunmaktadır. Din burada insanın iç huzuru ve psikolojik açıdan duygularının tatmin edilmesi meselesi olarak görülmektedir. Bu bağlamda İkbâl (ö.1938) dini, “doktrin açısından içtenlikle kabul edildiği ve tam manasıyla kavrandığı takdirde karakter ve kişiliği büsbütün değiştirebilecek güçte bir genel hakikatler sistemi” olarak tanımlamaktadır (Nakl., Çalışkan, 2002, s. 37).

Batı dünyasında din terimi yerine “religion” olarak bilinen ve Latince “religin” kelimesinden geldiği ifade edilen kavramın kullanılmakta olduğu görülmektedir. “Religio”, büyük saygı titizlik gösterilen ve hürmet edilen şey anlamına gelmektedir. “Religio” kavramında, bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, yapmak ve ihmal etmemek ve uluhiyete karşı vazifeyi itina ile yerine getirmek anlamına gelen “relegere” den; veya tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi bağı ifade eden “religare” den gelebileceği ifade edilmektedir (Erdem, 2004, s.22).

Din teriminin Batı kültür çevrelerinde birbirinden farklı tanımları yapılmakla birlikte psikanaliz ve hümanist psikologların din ve dinin tezahürleri konusunda daha çok ilgilendikleri görülmektedir.

Freud, din konusundaki görüşlerini ifade ederken kişilik teorisinden yararlanmış, din konusunda genel olarak fonksiyonel ve indirgemeci bir yaklaşım sergileyerek dini bazen bir saplantı nevrozu, bazen çocukluk anılarının tatmini ve bazen bir yanılsıma olarak değerlendirmiştir (Bkz. Köse 2000)

Jung din ve Tanrı ile ilgili düşüncelerinde, çoğu zaman fonksiyonel bir açıklama sergileyerek tarzı her iki olguyu psikik etkileri açısından değerlendirir. Bu bağlamda dini, “ Tanrı tarafından açıklanmış bir kurtuluş yolu” olarak takdim eder (Bahadır, 2007, s. 100).

Fromm dini (1972), “bir grup tarafından paylaşılan ve o grup bireyelerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistemdir” diye tanımlar (Nakl., Yapıcı, 2007, s.12).

Frankl (1975) ise dini, “nihai anlamı aramak olarak” ifade etmiştir (Nakl., Yıldız, 2006, s.82).

Hümanist psikolog Maslow (1908-1970) ise din konusundaki görüşlerini insanın biyolojik yapısıyla ilintilendirerek dinin insanın doğasında var olduğunu, doğa üstü bir anlam taşımadığını ifade eder ve kurumsal dine karşı çıkarak bireysel bir dini savunur (nakl., Ayten, 2006, s.121).

Son olarak ülkemizdeki bazı din psikolojisi çalışmalarındaki din tanımlarına baktığımızda ise Osman Pazarlı eserinde Pratt’ın tanımına yer vererek dini, “fertlerin ve cemaatlerin kendi mukadderatlarına hakim olduğuna inandıkları kuvvet ve kudretler karşısında yaptıkları ciddi ve sosyal davranışlardır.” şeklinde tanımlamıştır (Pazarlı, 1972, s.32). Yavuz (1982) ise makalesinde dini, “kişinin ilahi bir kudretin varlığını, bu kudretin her şeyden üstün olduğunu, insandan yapması ve yapmaması hususunda taleplerde bulunduğunu, gönülden kabul ve tasdik ederek onun hizmetine girmesidir” (Yavuz, 1982, s.87) şeklinde ifade ederken, Peker (2000), dini “her şeyden üstün güçlü bir varlığa inanma ve onu kutsal kabul edip ona bağlanma ve tapınma davranışlarını ihtiva eden kurallar bütünü” olarak tanımlamıştır. Son olarak Hayati Hökelekli Din Psikolojisi” kitabında antropolog Geertz’in tanımı üzerinde durarak dini “varoluş konusunda genel mahiyette kavramlar dile getiren ve insanlarda güçlü, derin ve kalıcı motivasyonlar ve ruhi eğilimler uyandıracak tarzda etkide bulunan bir semboller sistemidir” şeklinde tanımlamaktadır(Hökelekli, 2005, s.69–70)

2. Dindarlığın Tanımı

Dindarlık, bireysel bir deneyim olduğu için, kesin bir tanımının yapılması zor görünmektedir. Bu zorluğa rağmen dindarlık, daha çok yansımaları göz önünde bulundurularak tanımlanmıştır (Uysal, 2005, s.42).

W.James(1960), dini öncelikle özel ve kişisel bir duygu olarak ele almış ve dinin herhangi bir tek ilkeyi özü temsil etmediğini, kolektif bir ilke olduğunu belirtmiş ve

dindar insanın yalnızken derin tecrübeler yaşadığını belirtmiştir. Ona göre dindarlık, büyük ve üstün bir varlığın hareket ve fiillerimizi gözetlediği yolundaki duygudan kaynaklanır ve bu duygunun derecesi kişinin dindarlığının göstergesidir. (Nail., Mehmedoğlu, 2004, s. 32).

Himmelfarb (1975) dindarlığı, “kişinin dinine ait ilgiler, inançlar ya da faaliyetlerle meşgul olma düzeyi” olarak tanımlamaktadır. Roof (1979) ise bireyin, doğaüstü veya yüksek değerlere ilişkin inançlarının ve davranışlarının hem kurumsallaşmış hem de kurumsallaşmamış şekillerini içerdiğini belirtmektedir (Nakl., Kıraç, 2007, s.9).

Dindarlık, insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dinî yaşantıyı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibâdet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu olarak anlaşılabilir (Okumuş, 2006, s.21).

2.1. Dindarlığı Ölçme Yaklaşımları

Dindarlık kavramı değişik inanç ve davranış biçimlerini kapsayan geniş bir kavramdır ve her bireyde farklı şekillerde tezahür edebilir. Dindarlığı belirlemek için geçerli ölçekler geliştirmek, din psikologlarının önemli bir problemi olmuştur. Dindarlığın boyutları tartışılmış; tek boyutlu olduğunu söyleyenler olduğu gibi çok boyutlu olduğunu da iddia edenler olmuştur

Dindarlığı tek boyutta ölçmeye çalışanlar ya sadece dinin duygu boyutu üzerinde durmuş, ya da ölçek kullanmak yerine, dini inanç ve kiliseye karşı tutumların ölçülmesine yönelik ifadeler kullanmışlardır (Yıldız, 2001, s.24). Buna örnek olarak Sumner’ın (1898) dini inanç ile ilgili ifadelerden oluşturduğu dindarlık ölçeği ve Thurstone ve Chave’in (1929) kiliseye karşı tutumların ölçülmesi için geliştirdikleri, benzer bir diğer ölçek gösterilebilir (Nakl., Yıldız, 2006, s.85).

Stanley Hall (1891), James Leuba (1912), Edwin Starbuck (1899) gibi psikologlar dindarlığı tek boyutlu bir yaklaşımla ele alarak, dindarlığın sadece duygu boyutu üzerinde durmuşlardır. Bazı çalışmalarda ise dindarlık insan tecrübesinin tek bir faktörü olarak tanımlanır. Thurstone (1934) dini tavır ve dini törenler ile Tanrı ve kiliseye ilişkin tutumların, dindarlığın tek bir faktöründe şekillenip kümелendiğini tespit etmiştir (Nakl., Yıldız, 2006, s.85)

Durkheim’in dinin kuramsal ve toplumsal boyutlarına vurgu yapması üzerine dindarlığa çok boyutlu bakmaya yönelişler olmuştur. Bunlardan en önemlileri Allen’in

tahkiki ve taklidi dindarlık sınıflaması ile Allport'un iç ve dış kaynaklı dindarlık tipolojisidir.

2.2 Dindarlık Tipleri

İnsanların dini algılamaları ve algıladıkları şeyi yaşamaları birbirinden farklıdır. Dindarlığı ölçme çabaları ve bu bağlamda ele alınan dindarlık tipleri değerlendirildiğinde Allport'un iç ve dış güdümlü dindarlık tiplerinin araştırma konumuzla yakından ilgisi olduğu görülmektedir. Allport insanlar için iki türlü dindarlık tipi belirlemiştir. Bunlar “Dış güdümlü (Intrinsic) dindarlık” ve “iç güdümlü (Extrinsic) dindarlık” tır.

Dış güdümlü dindarlıkta din, davranışların birinci dercede belirleyicisi olmayıp başka maksatlara vasıtaadır. Bu dindarlık tipindeki insanlar dini, kendi kişisel gayeleri için kullanma eğilimindedir. Hatta bu tipolojideki bireyler dini inanç ve anlayışlarına, kendi temel ihtiyaçlarına uygun düşen bir şekil verirler (Hökelekli, 2005, s.76). Dış güdümlü dindarlık ‘kullanılan dindarlık’tır; özgüvene statü yükseltmeye, bir hayat tarzını onaylamaya hizmet eder. Allport dış güdümlü dindarlığı benlikten uzaklaşmadan Tanrı’ya yönelme olarak açıklanan ben-merkezcilik için bir kalkan olarak görür. Bu bağnazlıkla pozitif yönde anlamlı ilişkisi olan bir dindarlık türüdür (nakl., Şahin, 2008, s.152).

İç güdümlü dindarlık eğilimindeki bireyler esas motivasyonu dinde bulan kişilerdir. Bu bireyler dini inanç ve emirlerle uyum içindedirler (Yıldız, 2006, s.87). İç güdümlü dindarlar için din, benliğin hizmetinde olması sebebiyle dıştan gelen bir değer olmayıp benlikten daha geniş bir alana yayılan içten doğma bir değerdir (Hökelekli, 2005, s.77). “Yaşanan dindarlık’ olarak adlandırılan iç güdümlü dindarlık, inanılan esaslar değerince kişisel çıkarlardan vazgeçerek, bağlılığı talep etmek olarak adlandırılırken bu tip dindarlık, karşılık beklemeden kendini toplum hizmetine adayanlarda ve kendini inandığı esaslar uğruna feda edenlerde görülür (Şahin, 2008, s.152-153)

Bu iki dindarlık tipini karşılaştırdığımızda şu sonuçlara ulaşırız: Dış güdümlü dindarlar dini kullanırken, iç güdümlü dindarlar için inanç, onun kişiliğinin bir parçasıdır. İç güdümlü dindarlar dini emirlere sadıktır ve daha mistik bir eğilime sahiptir. İç güdümlü dindarlar inancını içselleştirirken, dış güdümlü dindarlar için inancı statü kazanma, güvenlik ve toplumsallık aracıdır (Gürses, 2002, s.93)

2.3. Dindarlığın Boyutları

Din, tabiatüstü ile ilişkiye dayalı olarak hayatın bütün yönlerini birleştirmeye yönelir. Bu birleştirme, sadece kavramsal düzeyde olmayıp, canlı ilişki ve yaşayışın tamamını kapsamaya çalışmaktadır. Dindar insan böyle bir ilişkiye, kişiliğinin her yönüyle katılır. Böylece dini yaşayış insanın her yönden kuşatmış olur. Ferdin ya da grubun dinini incelemek, sadece onun inançlarını ve ibadet sıklığını ele almakla yeterli bir sonuca ulaşmaz. Bunu dikkate alan araştırmacılar, kişinin dinî hayatını çok boyutlu olarak ele almaya yönelmişlerdir. (Hökelekli, 2005, s.73).

Dindarlığın boyutlarının gündeme gelmesi, "bir toplum içinde yaşayan insanın dindarlığının nasıl tespit edileceği veya dinin insan hayatının hangi yönlerinde ve ne derecede etkide bulunduğu" meselesini tartışmaktan kaynaklanmıştır. Dindarlığın boyutlarının sayısı ve niteliği ile ilgili tartışmalar devam etse de, dindarlıkla ilgili bakış açıları genellikle bu kavramların çok boyutlu olduklarını kabul eder (Mehmedoğlu, 2004, s. 27).

Dindarlık, ilk dönem din psikolojisi çalışmalarında tek boyutlu olarak ele alınmaktayken daha sonraları gerek çok boyutluluk düşüncesinin daha çok paylaşılması, gerekse bilgisayar ve istatistiksel aletlerin gelişmesi sebebiyle, çok boyutlu olarak ele alınmaya başlanmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde, dindarlığın tek boyutlu mu yoksa çok boyutlu mu olduğu yönündeki tartışmaların yerini, boyutların sayısı üzerindeki değerlendirmelere bıraktığı görülür. Bu konuda en meşhur çalışmalar, Glock'un Stark'la birlikte (1965) ve kendisinin müstakil olarak (1972) yaptığı araştırmalardır (Şahin, 2007, s. 18). Bu boyutlar ve içerikleri şöyledir:

2.3.1. İnanç Boyutu

Her dinin bir inanç sistemi vardır. Bu boyut, inanç veya inançsızlıkla ilgili olup, inancın içeriği, gücü, türü (geleneksel veya geleneksel olmayan) gibi hususları kapsar. Bütün dini sistemler mensuplarından , inanması gereken inanç ilkelerini bilmesini ve kabul etmesini bekler. İşte bu boyutta dindar insanın bu ilkeleri bileceği ve inanacağı beklentisi vardır (Yıldız, 2006, s. 92).

Glock incelediği dünya dinlerinde, o dini benimseyenlerin inandığı bazı inançlar bütününün olduğunu görür. Dinleri oluşturan inanç esaslarının içeriği ve kapsamı farklı olsa da her inanç bütününün sistemleşmiş olduğu görülür (Şahin, 2007, s.21)

Glock dinin inanca dair analizleri neticesinde şu üç unsurun her dinde olduğunu görmüştür. Bunlardan birincisi ilahi varlığın olduğunu kabul etmek ve onun mahiyetini

belirlemek; ikincisi, tercih edilen dinin inanç ilkelerine inanması; üçüncüsü ise ilahi iradenin amacının yerine gelmesi ve gerçekleşmesidir. Her din bu üçlü tasnifin değişik yönlerine vurgu yapar (Mehmedoğlu, 2004, s. 27).

İnancı ölçmek için yapılan çalışmalarda, örnekleme oluşturan bireylerin, bir dine inanıp inanmadıklarını, neye inandıklarını ya da onlar için inancın önemine dair sorular sorulmakta; ayrıca dinin inananların psikolojik ve sosyal uyumundaki rolde inceleme konusu yapılmaktadır (Şahin, 2007, s.22).

2.3.2. Davranış Boyutu

Glock'a göre, bu boyut dindar insanın dinî uygulama alanını içine alır. Dindarlık yaşantısının önemli bir tezahürü olan uygulamalar çok çeşitlidir. Dua, namaz, oruç, zikir, hac, ayin ve kurban bunların başında gelir. Bireysel ve toplumsal dini pratikler, insanların ibadete katılma sıklığı ve ibadetler arası ilişki de bu boyut içerisinde incelenir (Hökelekli, 2005, s.74).

Dini davranış, din ve dindarlık adına yapılması beklenen ritüelleri kapsar. Bu ritüeller dini ve ahlaki fiillerin yanında ibadetleri de kapsamaktadır. Hemen her dinde bir takım ritüeller olduğu görülür. Farklılıklarına rağmen bu ritüellerin kutsal kabul edilen varlığa yönelik olmaları ortak noktalarıdır. Dinlerde yapılması istenen ibadetlere bir takım kurallar koyulmuş ve bu kurallara uyma düzeyi bireyin dindarlığının göstergesi olarak kabul edilmiştir. Dini davranışın kuralları, dinlerin kurumsallaşma düzeyine göre değişmektedir. Dinlerde kurumsallaşma arttıkça kurallar daha fazla özelleşmektedir. (Şahin, 2007, s.22-23)

Davranış boyutuyla ilgili yapılan çalışmaların bazılarında ibadetin sıklığı ve içeriği dikkate alınırken, bazılarında seçilen bir ibadetin çeşitleri ve ibadeti yapan için ifade ettiği anlam araştırılmaktadır (Şahin, 2007, s.23)

2.3.3. Duygu Boyutu

Bu boyut, yaşanan dinî tecrübeyle ilgili olumlu veya olumsuz tüm dinî duygularla ilişkilidir. Hemen hemen tüm dinlerde, dindar olarak nitelendirilen kişinin zaman zaman tabiat üstü varlıkla yada yaşadığı bir dini tecrübe ile ilgili hissedeceği din kaynaklı duygusal bir tecrübe yaşayabilir. Bu duygunun niteliği korku, sevgi, sevinç ya da vecd olabilir (Yıldız, 2006, s. 92).

Dindarlığın duygu boyutu bireyin duygusal ve zihinsel dünyasıyla ilgili olup, bir dine inanma arzusu, dini iyi yaşayamama korkusu vb. duyguları kapsamaktadır. Dinlerde yaşanan içsel tecrübeler farklılık göstermektedir. Mistik aşamalar doğu dinler

için önemli iken, batı dinleri için coşku tecrübesi daha önemli sayılabilir (Şahin, 2007, s.23)

İlahi Varlığın etkisini taşıyan ve mümini ondan haberdar eden sezgiler, duygular, duyular ve algılar bütünü bu boyuta dahildir. Her dinin mensubu, Yüce Kudret'in varlığını vasıtasız olarak içinde duyar ve bundan etkilenir (Hökelekli, 2005, s.74).

Glock'a göre dini duygu dindarlığın diğer boyutlarıyla ilişkilidir. Bu sebeble bireyin dindarlığının duygu boyutu araştırılırken, diğer boyutlarda dikkate alınmalıdır. Aslında dindarlığın bütün boyutları birbiriyle ilişkilidir. Dindarlığın boyutları birbirinden bağımsız değilken, her biri bir bütünün yapı taşlarıdır (Şahin, 2007, s.24).

2.3.4. Bilgi Boyutu

Glock'a göre bütün dinler kendilerine inananlarından tabi oldukları din hakkında bilgi sahibi olmalarını bekler. Bu boyutla, insanların dinleri hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları, bu konudaki tutumları, dini bilgiye ve buna bağlı olarak benimsenen bilgi tarzlarına verilen önem, kutsal kitaplar ve diğer dinî literatürün kendisiyle okunduğu eleştirel zihniyet araştırılabilir (Mehmedoğlu, 2004, s. 27).

Her dinde bilgi türlerinin her birine yapılan vurgu eşit olmayabilir. Dinlerin yapılarına göre bazı konular daha ön plana çıkarken bazı konular daha geri planda kalabilir. Örneğin, dinlerin bir kısmında inanç esasları ve ibadete dair bilgilere vurgu yapılırken, başka dinlerde insanlar arası ilişkiler ve ahlakla ilgili bilgiler verildiği gibi o dinin ilk dönem tarihi ve kurucusunun hayatına da vurgu yapılabilir. (Şahin, 2007, s.24).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi dinin bütün boyutlarının birbiriyle ilişkisi vardır. Ancak dinin bilgi boyutunun inanç boyutuyla yakın ilişkisi vardır. Çünkü dini bilgi inançla değer kazanır. Dini bilgi ölçülürken dindarın hangi konuda ne kadar bilgisi olduğu ve bu bilgiye karşı tutumu ölçülür. Bireyin dini bilgiyi öğrenmek için ayırdığı zaman, dindarlığının bir işareti olarak kabul edilir (Şahin, 2007, s.24-25).

2.3.5. Etki Boyutu

Glock'a göre bütün dinler, bağlılık ve imanın bazı sonuçları olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar, hem dindar olarak fertten ne beklendiğiyle, hem de bizzat onun ne yaptığıyla ilişkilidir. Dolayısıyla bu boyut insanın kendi dinî bağlılığının sonucu ve etkisi olarak ne yapması gerektiğine ilişkin beklentileri, belli davranış tarzlarından kaçınmayı ve diğer davranış tarzlarına aktif olarak katılmayı kapsar (Mehmedoğlu, 2004, s. 29).

Bu boyut, hayatın diğer alanları üzerinde dinin yaptığı etkiler içerisinde kendisini gösterir. Din, insanın gerek ferdi gerekse toplumsal düzeyde bireyin hayat düzenini, geleceğe dönük tasarılarını, başkalarıyla olan ilişkilerini, kısacası her yönüyle bütün davranışlarını etkileme gücüne sahiptir. (Hökelekli, 2005, s.75).

Dindarlığın etki boyutu iki şekilde ele alınır. Bunlardan biricisi dinin, dindar olan kişinin hem dini hayatına hem de dinle ilgili olmayan yaşantısına nasıl etki ettiği, ikincisi ise birtakım psiko-sosyal faktörlerin bireyin dindarlığını nasıl etkilediğini ölçmeye çalışan çalışmalardır.

3. Empatinin Tanımı

İnsan sosyal bir varlıktır ve başkaları ile iletişim kurması zorunludur. Bu iletişimin etkili olması bireyin karşısındaki kişiyi doğru anlamasından geçmektedir. İletişimde bireyin kullandığı cümleleri anlamının yanı sıra onun neyi hissettiğini ve neyi anlatmaya çalıştığı anlamak onu doğru anlamının en önemli yoludur. Bunu yapabilmek de empati kurmaktan geçmektedir.

Derinlemesine düşünüldüğünde insanlar arasında yaşanan çatışmaların temelinde empati yeteneğinin eksikliği yatmaktadır. İletişimde empatinin esas alınması halinde ise toplumda yaşanan birçok problemin kendiliğinden çözüleceği görülecektir. Örneğin, doktor-hasta, öğretmen-öğrenci, patron-işçi gibi insanlar arasındaki ilişkiler incelendiğinde, empatinin ne kadar önemli olduğu kolayca görülür.

Empatinin zaman içinde farklı tanımlamaları yapılmış ve farklı yönleri ön plana çıkartılmıştır. Günümüzdeki empati tanımına zaman içinde pek çok değişiklik sonucunda ulaşılmıştır.

Empati tarihsel süreçte farklı boyutlar ve anlamlar katılarak tanımlanmıştır. Daha önce farklı alanlarda ele alınan empatinin Psikoloji ve Psikiyatri alanında ilk olarak 1897'de Theodor Lipps ve daha sonra 1918 yılında Southard tarafından kullanıldığı görülmektedir (Gülseren, 2001, s.134).

1903 yılında yayımlanan bir makalesinde Lipps, bir insan için üç bilgiden söz eder; insanın nesnelere ilişkin bilgisi, kendisine ilişkin bilgisi, diğer insanlara ilişkin bilgisi. Ona göre diğer insanlara ilişkin bilgileri elde etmenin yolu "Einfühlung"ten yararlanmaktır. Bir insan karşısındaki insana kendisini yansıtarak, iç taklit yoluyla onu anlamaya çalışır. 1909 yılında Tichener, Einfühlung terimini, Eski Yunanca'daki "empathia" teriminden yararlanarak İngilizce'ye "empathy" olarak tercüme etmiş, ve

onu bir olaya bir objeye içine girerek bakmak anlamında kullanmıştır. Böylece empati psikoloji literatürüne girmiştir (Yıldırım, 2001, s.8).

1920 den beri, geniş bir biçimde kullanılan empati kavramını Freud, başkasının ruhsal yaşamını kavramak olarak düşünmeyip, empatiyi başka birisinin deneyimleriyle düşünmek, araştırmak ve bulmak olarak ifade etmiştir (Nakl., Güldağ, 2007, s.8)

Adler'e göre empati, başkasının gözleriyle görme, başkasının kulaklarıyla işitme ve başkasının işittiklerini hissetmedir(Nakl., Çoşkun, 2007, s.10). Mead (1930) empatiyi tanımlarken diğer kişinin dünyayı nasıl gördüğünün, onun rolüne girerek anlaşılmaya çalışılması üzerinde durmaktadır. O, empatiyi rol alma ve sosyal zekanın öz varlığını oluşturma olarak görerek, rol alma yeteneğinin aile ve diğerleriyle olan ilişkileri sonucu edinildiğini ifade etmektedir (Nakl., Akça-Ay, s.4). Mead'a göre empati yeteneğinin gelişmesi büyük ölçüde taklit yeteneğine bağlıdır (Nakl., Erçoşkun, 2005, s.8). Dymond'a (1949) göre empati, diğerinin düşünce, duygu ve hareketlerini hayal gücüne dayanarak kendi içerisine almaktır (Nakl., Yılmaz, 2003, s. 22). Kohlberg'e (1969) göre empati "bir diğer insanın rolünü alma yada diğer insanın perspektifinden bakma süreci"dir (nakl., Okvuran, 1993, s. 47). Hogan (1969) ise empatiyi karşıdakinin durumunu zihinsel ve imgesel olarak anlamak ya da o kişinin duygularını birebir yaşamaksızın onun ne hissettiğini anlamak olarak tanımlamıştır (Nakl., Rehber, s.9). Hoffman (1977) empati tanımlamalarında iki farklı gruba dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi; diğer insanların duygu, düşünce ve amaçlarından haberdar olma, ikincisi ise diğer insanların duygularını imgeleme yoluyla anlamak ve benzer tepkiler vermektir. (Nakl., Mete, 2005, s.8)

Yakın tarihte yapılan empati tanımlarına baktığımızda Clark (1980) empatiyi, "bireyin diğer bir bireyle yada cansız bir varlıkla olan ilişkisinde sözel olmayan iletişim tipi ve bilgi ile duygu akışıdır" diye tanımlarken, Sullivan (1982) bir insanı anlamının, onu karşıdan gözleyerek sezgi yoluyla yaşamakta olduğu durumu insanın kendi içinde canlandırmaya çalışmakla gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Bir diğer tanımda Davas (1983) sempatiye, bireyin bir başkasının gözlemlenen deneyimlerine tepkileridir derken sempatiyi bakış açısı alma olarak adlandırır (Nakl., Oğuz, 2006, s. 4).

Meslek yaşamı boyunca empatiyi çeşitli şekillerde tanımlamış olan Rogers'ın 70'li yıllarda ulaştığı empati anlayışı, bugün çoğunluğun üzerinde uzlaştığı bir tanıma dönüşmüştür. Rogers'ın tanımını diğerlerinden öne çıkaran yönü, empatinin hem bilişsel hem de duygusal yönünü içermesi ve empati kuran kişinin, kendi üzerine

yoğunlaşmayı karşıdakini dikkate almasıdır. Katı bir nitelik taşımayan söz konusu tanımı genel çizgileriyle şöyledir: “Bir kişinin kendisini karşıdaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecine empati adı verilir” (Dökmen, 2002, s.135).

3.1. Empati Kavramının Tarihçesi

Empati, Psikoloji alanında kullanımından önce estetik ve epistemoloji alanında kullanılan bir kavramdır. Empati; estetik yönden, nesnelerin algılanması sırasında gözlemleyenin duygu ve düşüncelerinin kendiliğinden yansımaları; epistemolojik yönden ise sanatçı ve şairlerin hedeflerine ulaşma yöntemi anlamında kullanılmıştır. Psikoloji ve Psikiyatri alanında ilk olarak 1897’de Theodor Lipps ve daha sonra 1918 yılında Southard tarafından kullanıldığı kabul edilir (Gülseren, 2001, s.134).

Empatiye ilişkin tanımların, yıllar boyunca üç temel aşamadan geçtiğini görmekteyiz. 20. yüzyılın başlarından, 1950’lerin sonlarına kadar empati kavramının bilişsel yönü ön planda olmuştur. Bu dönemde empati karşıdaki insanı anlama ve hissettiğini hissetmeye çalışarak onun özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak anlamında ele alınmıştır. 1960’larda empatinin bilişsel yönünün yanı sıra duygusal yönü de vurgulanmıştır. Bu anlayışa göre, karşıdakini anlamak empatinin ön koşuludur, fakat tek başına yeterli değildir. Anlamanın yanı sıra karşıdaki kişinin duygularını aynı şekilde hissetmek gereklidir. 1970’lerdeki empati anlayışına göre, empati kuran kişi kendi üzerinde yoğunlaşmak yerine dikkatini karşıdaki kişiye vermelidir. Bu yeni yaklaşımda kişi, kendisinin ne hissettiğinden çok karşısındakinin ne hissettiği üzerinde durmaktadır. Daha sonraları empati, anlam olarak biraz daraltılmıştır. Nitekim, Boston ve arkadaşlarına göre empati; “karşıdakinin duygusunu anlama ve o duyguya uygun karşılık verme” olarak tanımlanmıştır. Bu görüşe göre empati kuran kişi kendi üzerine yoğunlaşmak yerine, dikkatini karşıdaki kişiye yönelterek ‘o ne hissediyor’ diye olaya yaklaşmaktadır (Uygun, 2006, s. 5-6).

3.2. İletişimde Empati Süreci

3.2.1. Empati Kurabilme

Empatinin, kendini açma, toplumsallaşma, sosyal duyarlılık ve topluma uyum ile pozitif ilişkisi vardır. Yani diğer insanlara kişisel duygu ve düşüncelerini iyi ifade edebilen, topluma uyumlu ve sosyal duyarlılığı yüksek olan kişiler aynı zamanda empati kurma becerisine de sahiptirler (Dökmen, 2002, s.149).

Bir insanın karşısında ki bir kişi ile empati kurabilmesi için gerekli olan aşamaları Rogers'ın tanımından yola çıkarak şöyle sıralayabiliriz. Öncelikle empati kuracak kişi kendisini karşısındakinin yerine koymalı, olaylara onun bakış açısıyla bakmalıdır. Daha sonra empati kurmuş sayılmamız için, karşımızdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamamız gerekir. Bundan sonraki aşama ise empati kuran kişinin zihninde oluşan empatik anlayışın, karşıdaki kişiye iletilmesidir. Karşımızdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini tam olarak anlasak bile eğer anladığımızı ifade etmezsek empati kurma sürecini tamamlamış sayılmayız (Dökmen, 2002, s.135-137).

Empati kurabilmek için benmerkezci olmaktan uzaklaşıp karşıdakinin rolünü almak gereklidir. Karşısındakinin rolünü alabilmek için sahip olunması gerekli özelliklerden birisi yetişkin rolüdür. Empatide algısal ve bilişsel rol alabilmek için yetişkin benlik durumu ön şarttır. Yetişkin benlik durumuna sahip olanlar algısal ve bilişsel rol alma kabiliyetine sahiptirler (Dökmen, 2002, s.156-157).

Diğer taraftan empati kurabilmek için merak ve yaratıcılığa ihtiyaç vardır. Çocuk benlik durumunda merak, spontanlık ve yaratıcılık gibi doğal çocuk eğilimleri vardır. Şayet bir insan karşısındaki insanın iç dünyasına ilgi duyuyorsa, onu merak ediyorsa, o insanın rolüne girerek empati kurmaya çalışacaktır. Bu yüzden empati kuracak kişinin çocuk benlik durumuna sahip olması ya da çocukluk duygularının bastırılmamış olması gereklidir. Bir kişi başka insanların iç dünyalarına girerek onlarla empati kurabiliyorsa, onun iç dünyası zamanla zenginleşecektir (Dökmen, 2002, s.157-158).

Kişinin empatik tepki verebilmesi için ana-baba benlik durumuna da sahip olması gereklidir. Bir kişi yalnızca yetişkin benlik durumunu kullanarak empati kurabilir fakat bunu karşısındakine ifade etmeden içinde saklar. Yetişkin benliği olmadan sadece çocuk ve ana baba benliklerine sahip kişiler, bireyler arası ilişkilerde empati değil sempati kurarlar. Empati kuracak kişiler öncelikle yetişkin benlik durumuna sahip olmalıdır (Dökmen, 2002, s.158).

Empati kurabilmek için gerekli bir diğer özellik ise yaratıcılıktır. Yaratıcılık, kendiliğinden olan, içten ve doğal davranmayı gerektirir. Böyle bir davranış, kişinin kendisini tanımasını sağlayıp karşıdakini anlamasını ve empati kurabilmesini kolaylaştıracaktır. Yapılan çalışmalarda, güzel sanatlarla uğraşan yaratıcı kişilerin ve

tiyatro sanatçılarının empatik becerilerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Öz, 1998, s. 33).

Empati kurmak aynı zamanda birbiriyle ilişkili iki temel yeteneği de gerektirir. Bunlardan birincisi, duyarlılık olup; söylenenlerdeki değer, inanç, tutum ve duyguların ayırımını yapabilme yeteneğidir. İkincisi ise, verilen mesajın anlaşıldığını iletibilmedir. Böylece, empatik tutumda karşıdaki kişinin duyguları doğru olarak anlaşılacak ve duygu kendisininmiş gibi yaşanarak yansıtılacaktır (Öz, 1998, s. 33).

3.2.2. Empatik Tepki

Empati kuran kişinin zihninde oluşan empatik anlayışın, karşıdaki kişiye aktarılması gerekir. Bu aktarım olmadan empati süreci tamamlanmış sayılmaz.. Araştırmacılar, insanların zihinlerinde kurdukları empati ile karşılarındaki kişiye ilettikleri empati arasında farklılık bulunduğunu belirtmektedirler. Yani karşıdaki insanın düşünceleri doğru anlaşılabilir bile ifade etmekte güçlükle karşılaşır, doğru ifadeyi verememe durumu olabilir. Karşıdaki insana empatik tepki vermenin iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yüzü ve bedeni kullanmak; ikincisi ise, sözel ifadelerden yararlanmaktır. Ancak empatik tepki vermenin en etkili yolu bu ikisini birlikte kullanmaktır (Özbek, 2006, s.573).

Empatik tepkinin iki farklı gerçekleşme yönü vardır. Birincisi, karşı tarafın etkisiz olması ve ona yönelik tek taraflı bir davranışın sergilenmesi şeklindedir. Böylesi tek taraflı bir empati, sadece insanlara karşı değil, çevreye, doğaya ve hayvanlara karşı sergilenecek tutum ve davranışları da kapsar. Bu davranışta, realite olarak birey tamamen vicdanı ve benimsediği sosyal, ahlaki ve aşkın değerlerle baş başa olduğu için, daha objektif olabilir. Empatik davranış sergilemedeki başarısı, söz konusu değerlerin kendisi için ne anlam ifade ettiğine ve bu değerleri ne oranda içselleştirdiğine bağlıdır. Öte yandan değerlerin objektif olarak eyleme dönüşmesinde empatik yaklaşımı benimsemenin de büyük önemi vardır. Çünkü empatik davranış sergileme ve söz konusu değerler arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Bu kategoriye şöyle bir örnek verilebilir: Arabasıyla seyretmekte olan bir sürücü, yağmurlu bir günde, bir su birikintisinden geçerken kaldırımdan yürüyenleri hiç düşünmeden su sıçratarak geçebileceği gibi; 'kaldırımda yürüyenlerden biri ben de olabilirdim' düşüncesiyle olaya karşı taraftan bakarak yavaş bir şekilde su sıçratmadan da geçebilir. Fakat acıma duygusu, haksızlığı kabullenmeme, insana değer verme, sorumluluk bilinci, bir dikene varıncaya kadar yoldan geçenlere zarar veren her türlü engelin kaldırıp atılmasına

karşılık vadedilen uhrevi sevap, yapılan en küçük eylemin dahi öteki dünyada hesabının verileceği inancı gibi sosyal, ahlâkî ve dinî kabuller, bireyi daha istekli şekilde empatik davranmaya motive edecek faktörlerdir. "Ben olsaydım böyle davranırdım çünkü..." ifadesinin devamında iç dünyasına/şuuraltına yönelik sunacağı gerekçeler, içselleştirdiği bu değerler olacaktır (Ağırman, 2006, s. 28-29).

Empatinin ikinci gerçekleşme yönü ise, karşıdan gelen bir davranışa tepki vermek şeklinde gerçekleşir. Bu durumda, daha çok karşılıklı bireysel ve toplumsal ilişkilerde söz konusudur. Bu durumda objektif davranış sergilemek daha zordur. Çünkü empatiyi kuracak kişinin göstereceği tepkiye, kendisine yönelik karşıdan gelen eylemin olumsuz etkisi olabilir. İçsel birtakım duygular, empatik davranışın kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir. Nefis devre dışı bırakılarak benimsenen sosyal, ahlâkî ve aşkın değerlerin olumlu etkisiyle empati kurabilme becerisi, olumsuz davranmayı önleyecek, sonuçta karşı tarafın, eylemini ortaya koyduğu duygu atmosferine nüfuz edip onu anlayabildiği oranda olumlu bir tepki sergileyecektir. Karşı taraf herhangi bir menfaate yönelik bilinçli bir şekilde zarar verme duygusu ile hareket etmiş olsa bile, bireyin zaman zaman böyle hatalara düşebileceğini düşünerek empati yoluyla affetme olgunluğu gösterebilir. Dolayısıyla, böyle bir durum karşısında kendisini karşı tarafın yerine koyup insan olarak herkesin hata yapabileceğini düşünmek, onu anlamaya çalışmak ve ona göre eylem belirlemek, bizatihi empatik bir yaklaşımdır (Ağırman, 2006, s. 28-29).

Berger'e göre empatik tepkiler deneyim ve koşullanma yoluyla zaman içinde öğrenilmektedir. Duygulanım deneyimleri arttıkça bireyin empati kapasitesi de artmaktadır. Bu görüşe göre, bireyler deneyimleri doğrultusunda karşılarındakilerle empati kurabilmektedirler (İkiz, 2006, s. 22).

Empati, birbirinden bağımsız olmayan hem bilişsel hem de duyuşsal becerileri ve eğilimleri bir arada kapsayan bir kavramdır. Empatinin çok boyutlu kavramsallaştırılması noktasında, empatik tepkileri ortaya çıkaran beceri bileşenleri de dikkate alınmalıdır. Hoffman göre, olayları görüldükleri gibi alma empatinin önemli bir bilişsel yönüdür. Bu noktada bireylerin benmerkezcilikten uzak bir gözle her şeyi olduğu gibi görme becerisi gelişmiş olmalıdır. Empatik tepkiler, bireylerin benzer durumlarda olduklarında verecekleri tepkilerden ayrıştırılmış olarak ele alınmalıdır (İkiz, 2006, s. 23).

3.2.3. Empatik Tepki Basamakları

Kişilerin empatik becerilerinin ve eğilimlerinin ölçülmesi amacı ile gerçekleştirilen çalışmalar genelde, belirli bir empatik tepki sıralamasına dayanır. Söz konusu empatik tepki sıralamaları, çeşitli durumlar karşısında verilebilecek empatik tepkilerin en kalitesizden en kaliteliye doğru basamaklar şeklinde sıralanmasıyla oluşturulur. Empatik tepki basamaklarının oluşturulmasındaki amaç, kişilerin empatik becerilerinin ve eğilimlerinin ölçülmesidir (Dökmen, 2002, s.151).

Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde, Truax (Carkhuff ve Truax, 1967), Carkhuff (1969) ve ayrıca Hammond ve arkadaşlarının (1979) değişik empatik tepki basamakları ortaya koydukları görülmektedir (Nakl., Dökmen, 2002, s.151).

Carkhuff ve Truax, Rogers'in empati konusundaki görüşlerine dayanarak oluşturdukları ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik sırasında kullanılan dokuz aşamalı empatik tepki basamağı şöyledir (Nakl., Uygun, 2006, s.8-9):

1. Basamak: Danışman, danışanın karşısında ilgisiz ve sıkılmış görünür, danışanın duygularından habersizdir.
2. Basamak: Danışman, danışanın duygularını yanlış anlar, danışanın sözünü keser ya da onu yanlış yönlendirir.
3. Basamak: Danışman, danışanın açıkça ifade ettiği duyguları anlar, derin duygularına da ilgi gösterir fakat yeterince anlayamaz.
4. Basamak: Danışman, danışana doğru tanı koyabilir, onun yüzeysel duygularını doğru anlayabilir, fakat yeterli düzeyde empati kurmuş sayılmaz; çünkü henüz danışan ile birlikte değildir.
5. Basamak: Danışman, danışanı eksik anlamaktadır, fakat bu durum aralarındaki iletişimi bozmaz.
6. Basamak: Danışman, danışanın görünen ve görünmeyen duygularını fark eder, fakat görünmeyen duygularını zaman zaman yanlış yorumlar; bu nedenle de danışanın duygu durumunu tam olarak kavrayamaz.

7. Basamak: Danışman, danışanın duygularının tam olarak farkındadır fakat, danışana verdiği geri bildirimler, danışana kendi hakkında yeni bilgi aktarmaz.

8. Basamak: Danışman, danışanın var olan duygularını doğru yorumlar, danışanı anlar, hatta onun pek farkında olmadığı duygularını yakalar ve ona iletir. Empatik etkileşim sırasında danışmanın hata yapması mümkün olup danışmanın bunu hemen düzeltmesi gerekir.

9. Basamak: Danışman, danışanın derin duyguları dâhil tüm duygularını ve bunlar arasındaki farkları kesin olarak anlar. Bu durumu danışana etkili bir biçimde iletir.

Diğer taraftan Üstün Dökmen'in 1988 yılında ortaya koyduğu aşamalı empati sınıflandırmasına göre üç temel empati basamağı vardır. Sırasıyla bu basamaklar; onlar basamağı, ben basamağı ve sen basamağıdır. Bu basamaklar sırayla şöyledir:

1-Onlar Basamağı: Bu basamakta tepki veren bir kişi, karşıdaki kişinin kendisine anlattığı sorun üzerinde düşünmez, sorun sahibinin duygu ve düşüncelerine dikkat etmez. Bu soruna ilişkin olarak kendi duygu ve düşüncelerinden söz etmez. Sorunu dinleyen kişi sorun sahibine öyle bir geribildirim verir ki, bu geri bildirim o ortamda bulunmayan üçüncü şahısların (toplumun) görüşlerini dile getirmektedir. Bu basamakta tepki veren kişi bir takım genellemeler yapar, atasözleri kullanır. Örneğin, parasını israf ettiği için yakınan bir kişiye 'ayağını yorganına göre uzat' der. Bu sözlerde iki tarafın da duygu ve düşünceleri yer almamakla birlikte toplumun o konuya ilişkin görüşleri yer almaktadır.

2-Ben Basamağı: Bu basamakta empatik tepki veren kişi, benmerkezcidir. Kendisine sorununu anlatan kişinin duygu ve düşüncelerine eğilmek yerine, sorun sahibini eleştirir, ona akıl verir. Bazen de kişiyi kendi sorunuyla baş başa bırakıp kendinden söz etmeye başlar. Örneğin ben basamağına uygun empatik tepki veren bir kişi, dinlediği sorun karşısında 'üzüldüm, aynı sorun bende de var' der ve böylece sorun sahibini sorunuyla yüz yüze bırakıp kendi sorunlarını anlatmaya başlar. Ben basamağında empatik tepki veren kişi, karşıdaki insanı bir ölçüde rahatlatılabilir. Bu yüzden ben basamağındaki tepkiler onlar basamağındaki tepkilerden daha kaliteli sayılabilir. Ancak ben basamağında empatik tepki veren kişiler, bilişsel ve duygusal

açından karşılarındaki kişinin rolünü alamadıkları için, yeterli düzeyde empati kurmuş sayılmazlar.

3-Sen Basamağı: Bu basamakta empatik tepki veren bir kişi, kendisine sorununu ileten kişinin rolüne girer, olaylara o kişinin bakış açısıyla bakar. Yani kendisine iletilen sorun karşısında, toplumun ya da kendisinin düşüncelerini dile getirmez, doğrudan doğruya karşılarındaki kişinin duyguları ve düşünceleri üzerine odaklanarak, o kişinin ne düşündüğünü ve hissettiğini anlamaya çalışır (Dökmen,2002, s.152–153).

Dökmen bu üç temel empati basamağını kapsayacak şekilde on altı empati basamağı oluşturmuştur. Bu basamaklar sırasıyla en kalitesiz empatik basamaktan en kaliteli empati basamağına kadar uzanmaktadır. Bu basamaklar ise şöyle sınıflandırılmıştır:

1. Senin Problemin Karşısında Başkaları Ne Düşünür, Ne Hisseder. Bu basamakta empati kurmaya çalışan kişi, bir takım genellemeler yapar; felsefi görüşlere, atasözlerine başvurabilir; dinlediği soruna ilişkin olarak genelde toplumun neler hissedebileceğini dile getirir. Sorununu anlatan kişiyi genelde toplumun değer yargıları açısından eleştirir. Bu ise kurulacak bir iletişimde diğer insana hiçbir faydası bulunmayan bir yöntemdir.

2. Eleştiri Getirme: Dinleyen kişi sorununu anlatan kişiyi kendi görüşleri açısından eleştirir, yargılar. Bu ise kendini diğer insana açan kişide bir kırgınlık ve darılmaya yol açabilir. Karşısındaki insana bu şekilde cevap veren kişi, kurulmaya çalışılan karşılıklı ilişkide olumlu adım atmış sayılmaz.

3. Akıl Verme Çabası: Karşısındaki akıl verir. Ona ne yapması gerektiğini söyler. Kendisine akıl verildiğini hisseden kişi diğer insandan aşağı imiş gibi kendisini algılar. Bu durumda kişi hayal kırıklığına uğrayabilir ve ilişkinin gelişmesi söz konusu olamaz.

4. Teşhis Koyma: Kendisine anlatılan soruna, ya da sorununu anlatan kişiye teşhis koyar 'bu durumun sebebi toplumsal baskılar ya da sen bunu kendine fazla dert ediyorsun' der.

5. *Kişinin Aynı Sorunu Kendisinin De Yaşadığını İfade Etmesi:* Kendisine anlatılan sorunun benzerinin kendisinde de bulunduğunu söyler. ‘Aynı dert benim de başımda’ der ve kendi derdini anlatmaya başlar.

6. *Kişinin Kendi Duygularını İfade Etmesi:* Dinlediği sorun karşısında kendi duygularını sözle ya da davranışla ifade eder; örneğin ‘üzüldüm’ ya da ‘sevindim’ der.

7. *Desteklemek:* Karşısındaki kişinin sözlerini tekrarlamadan, onu anladığını, desteklediğini belirtir.

8. *Soruna Eğilebilmek:* Kendisine anlatılan soruna eğilir, sorunu irdeler, soruna ilişkin sorular sorar.

9. *Tekrar Etme:* Kendisine iletilen mesajı (sorunu), gerektiğinde mesaj sahibinin kullandığı bazı kelimelere de yer vererek özetler. Yani dinlediği mesajı kaynağına yansıtmış olur. Bu arada dinlediği kişinin yüzeysel duygularını da yakalayıp yansıttığı bu mesaja ekler.

10. *Derin Duyguları Anlayabilmek:* Bu basamakta empati kuran kişi, kendisini empati kurduğu kişinin yerine koyarak, onun açıkça ifade ettiği ya da etmediği tüm duygularını, ona eşlik eden düşüncelerini fark eder ve bu durumu ona ifade eder.

Bu basamaklardan, 1. basamak onlar basamağına aittir. Yani diğer insan ile kurulan iletişimde toplum ne düşünür ve hisseder kaygısı ağır basmakta ve diğer insana o şekilde yaklaşmaktadır. 2.3.4.5 ve 6. basamaklar ben basamağına aittir. Bu şekilde diğer insan ile iletişim kuran kişi diğer insanı anlamak yerine kendi düşüncelerini diğer insana aktarmaya çalışır. Bir şekilde kendisini ifade etmiş olur. 7.8.9 ve 10. basamaklar ise sen basamağına aittir. Bu düzeyde diğer insana karşı geliştirilen iletişimde temel amaç diğer insanı anlamaya çalışmaktır. Bu şekilde iletişimin tarafları arasında bir yakınlık söz konusu olmaktadır (Dökmen,2002, s.153-154).

3.2.4. Empatik Anlayış

Empatik anlayış, bireyin karşısındaki kişiden gelen mesajın altında yatan duygu ve algıları anlayabilme yeteneğidir. Başka bir deyişle, kişinin kendisini karşıdaki bireyin

yerine koyma çabasıdır. Ancak empatik anlayış, başkasını taklit etmek olmadığı gibi rol yapmak da değildir (Batar, 2005, s. 26).

Empatik anlayış günlük yaşamın hemen her kesiminde insanları birbirine yaklaştırma, iletişimi kolaylaştırma özelliğine sahiptir. İnsanlar kendileriyle empati kurulduğunda anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hissederler. Diğer insanlar tarafından anlaşılma ve önem verilmek bireyi rahatlatmakta ve kendisini iyi hissetmesine neden olmaktadır. Bu da kişiler arasında iyi bir ilişki biçiminin oluşmasında, hatta empati kurulan kişinin zamanla empati kuran kişiden farkında olarak ya da olmayarak karşısındakinin duygu, düşünce ve davranışlarını anlama becerisini kazanabilmesine yol açmaktadır (Yüksel, 2004, s. 343).

Empatik anlayış her zaman kişiler arası alan içinde oluşur. Kişiler arası iletişimin her iki yönde bilgi ve duyguların akışını içerir, bu da karşılıklı geri bildirim süreçlerini güçlendirip, anlayışı artırır. Shamasundar'a (1999) göre empati bireyin diğerini anlamasına yardım eder. Empati kurabilen bireyler, dili fazla kullanmadan, birbirini kolayca ve etkili bir şekilde anlayabilir (Nakl., Kışlak ve Çabukca, 2000, s.2).

3.2. 5. Empatik Dinleme

Bir insanın iyi empati kurabiliyor olması, en genel ifadeyle iyi bir dinleyici olduğu anlamına gelir. Çünkü iletişim her şeyden önce dinleme becerisiyle başlar (Batar, 2005 s.31).

Empatik dinleme, anlama niyetiyle dinlemektir. Önce anlamaya, gerçekten anlamaya çalışmaktır. Empatiyle dinleme, karşı tarafın değer yargısını işin içine katar. O mercekten bakar, dünyayı onların gördüğü gibi görür; onların paradigmasını ve ne hissettiklerini anlar. Empatiyle dinlemek söyleneni kaydetmek, yansıtmak, hatta anlamaktan çok daha fazlasını gerektirir. Empatiyle dinlemede kulaklar kullanılır ama empatiyle dinlemenin en önemli yönü dinlemeye gözlerin ve yüreğinde katılmasıdır. Odak nokta başka bir insan ruhunun derin iletişimini almaktır. Bir başkasını empatiyle dinlediğiniz zaman o kişiye psikolojik soluma olanağı tanınır (Covey, 2006 s. 275).

Empatik dinleme yapılırken gerçekleşen en yaygın hata, diğer kişinin perspektifinden olaylara bakmaya isteksiz olmaktır. Kişinin kendi dünyasından olaylara bakmaya saplanmış olması, kendi geçmişine ve tutumlarına bağlanmış olması empatik dinlemeyi gerçekleştirmesinin önünde bir engeldir. Bu durumun çatışma yaratması muhtemeldir. Empatik dinleme, diğer kişi ile aynı fikri paylaşma anlamına gelmez. Yani diğer kişinin söylediğine kendini kaptırmak ve onunla hemfikir olmak değildir

Empatik dinlemeyi geliştirmek için, kişi açıklama ve objektif olma yöntemlerini kullanabilir. Açıklama tekniği bir dinlemede kullanıldığında, dinleyen kişi konuşan kişinin söylediklerini ona geri bildirim yolu ile iletir. Objektif olma ise, diğer kişide gördüklerini bir çarpıtma yapmadan ona iletmeyi gerektirir (Özbek, 2006,s.1).

3.2.6. Empatik Eğilimin Oluşumu ve Gelişimi

Empati, duyarlılık, yaratıcılık ve verilen mesajın anlaşıldığını iletebilme yeteneklerini gerektirmekle birlikte, empatik iletişim becerilerinin temelini empatik eğilim oluşurmaktadır. Rogers empatik eğilimi “sosyal duyarlılık” olarak tanımlamıştır. Sosyal duyarlılığın bir kişilik özelliği olduğunu ve her insanda bulunmadığını, sosyal duyarlılığa sahip bireylerin daha fazla empatik olabileceklerini ve empatiyi kolayca öğrenebileceklerini belirtmiştir (Öz, 1998 s. 33).

Empatik eğilim, bireyin günlük yaşamında empati kurma potansiyelidir. Empatik eğilim, sorunu olan bireylerin duygularını anlayabilme ve bu bireylerin duygusal yaşantılarından etkilenme yeteneğini yani, o bireyin duygusal boyutta vekâleten yerini alabilme yakınlığını ve yardım etme isteğini içermektedir. Empatik eğilimin iki yönü vardır. Mesaj veren kişinin söylediklerini anlam bakımından anlamak, duygularının ne almana geldiğini hissetmek ve bunları ona iletmektir (Batar, 2005 s. 26–27).

Genel olarak insan ilişkilerinde empatik olmanın önemi herkes tarafından vurgulanmaktadır. Empatik eğilimin oluşması konusunda farklı iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, insanların eğitim yoluyla empatik eğilim kazandıklarını savunan görüş, diğerisi ise insanların empatik eğilime doğuştan sahip oldukları görüşüdür.

Empati, erken çocukluk döneminde ailenin tutumuna göre gelişen bir yetenektir. Birkaç günlük bebeklerin, yanında ağlayan bir bebeğin ses özelliklerine benzer şekilde ağladıkları ve yine bu bebeklerin karşılarındaki kişilerin yüz ifadesini taklit etme çabası gösterdikleri ifade edilmektedir. Hoffman, bebeklerin bu davranışlarının, daha sonraki empatik yaklaşımları ile ilişkili olduğunu söylemektedir(Uygun, 2006,s.1).

Çocukla anne arasında duygusal bağ olması durumunda çocukta empatinin geliştiği görülmektedir. Anne ile çocuk arasında duygusal bağın olması için annenin çocuğun ihtiyaçlarına karşı duyarlı olması ve bunları gidermesi gerekmektedir. Bunun tam tersi olması durumunda, yani çocuğunun ihtiyaçlarına cevap vermeyen bir annenin

çocuğunun da sadece kendisini önemseyen bir kişilik geliştirdiğini görmekteyiz. Empatik kabiliyetin gelişmesinin büyük ölçüde çocuğun taklit kabiliyetine dayandığını ifade eden George H. Mead, çocuğun çevresindeki insanları taklit ve tekrar ederek kabiliyetini geliştirdiğini ortaya koymuştur. Mead tarafından tanımlanan “başkasının rolünü üstlenme” empati tanımında önemli bir yere sahiptir. Empati anlayışı rol gelişimiyle doğru orantılıdır. Başkasının rolüne girme bir olayı başka açıdan değerlendirmeyi sağlar (Nakl., Yıldırım, 2001, s. 13).

Rogers empatiyi bir tür duyarlılığa sahip olmak olarak ele almış, sosyal duyarlılığın herkeste bulunmayan bir kişilik özelliği olduğunu, bu özelliğin eğitimle geliştirilebileceğini belirtmiştir. Rogers, empatinin, empatik kişiliğe sahip insanlardan daha kolay öğrenildiğini belirtmiştir (Nakl., Yıldırım, 2001, s. 12).

Yukarıda ifade edildiği gibi kişiliğin bir parçası olarak kalıtsal yolla doğuştan getirilen empatik eğilim, uygun çevresel koşulların oluşturulmasıyla geliştirilebilmektedir. Bunun yolu da kişilere formal veya informal kanallarla empati eğitiminin verilmesidir. Bu yolla bireylerin empati kurma becerilerinin bir ölçüde artacağı, bu gelişmeye paralel olarak bireylerin iletişim çatışmaları ile kaygı düzeylerinde bir miktar azalmanın gözlenebileceği düşünülebilir (Çimer, 1998, s.27).

3.2.7. Empati Eğitimi Teknikleri

Empatik iletişim becerisini geliştirmede kullanılan teknikler dört grupta toplanabilir. Bunlar Didaktik Eğitim Tekniği, Yaşantısal Eğitim Tekniği, Rol Oynama Tekniği, Modelden Öğrenme Tekniği (Uygun, 2006, s.12-13).

- a. *Didaktik Eğitim Tekniğinde*, bir uzman tarafından kişilere iletişim ve empati konusunda kuramsal bilgiler verilir.
- b. *Yaşantısal Eğitim Tekniğinde*, kişilere bir başkasının gerçekleştirdiği iletişim, banttan, videodan veya gözlem odasından izletilerek geribildirim verilir.
- c. *Rol Oynama Tekniğinde*, kişi duruma göre kendisi olarak ya da karşısındaki kişinin rolüne girerek iletişim kurar. Rol oynama tekniği, psikodrama içinde çok sıklıkla kullanılmakta, iletişim becerisini özellikle empatik duyarlılığı artırmada etkili olmaktadır. Rol oynama tekniğinde kişi, karşısındaki kişinin rolüne girerek, olaylara onun bakış açısından bakmaya ve onun hissettiklerini hissetmeye çalışır. Empati karşımızdaki kişinin bakış açısından bakma, ”rolünü

alma” olarak tanımlandığında empati eğitiminde rol oynama tekniğinin etkili bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz (Uygun, 2006,s.13).

- d. *Modelden Öğrenme Tekniği*, kişi, uzmanların danışanlarla gerçekleştirdiği danışma oturumlarını gözlem odasından, banttan ya da videodan izleyerek öğrenir. Burada, uzman model olarak alınır.

Empati eğitim programlarında bu dört teknikten sadece bir tanesi kullanılabilmesi gibi, birkaçı da bir arada kullanılabilir. Belirtilen dört çeşit empati eğitimi tekniğinden hangisinin daha etkili olduğu konusunda yapılan bir araştırmada, yaşantısal deneyimi kazandırma tekniğinin tek başına etkili olmadığı, bilgi verme ve modelden öğrenme teknikleri birlikte kullanıldığında etkili olduğu saptanmıştır. Yapılan bir diğer araştırmada, bilgi verme, rol oynama ve modelden öğrenme teknikleri kullanılmasının empati becerilerini geliştirmede etkili olduğu görülmüştür (Uygun, 2006, s.13).

3.3. Empati İle İlgili Kuramlar

a. Ben-Merkezcilik ve Empati

Ben-merkezcilik ve empatik anlayış birbiriyle bağdaşmaz. Empati kurabilmek yani başkalarının rolüne girebilmek için ön şartının, ben-merkezcilikten kurtulmak olduğunu söyleyebiliriz. Ben-merkezcilik kavramı Piaget tarafından ortaya atılmıştır. Çocukların düşüncede ve dil kullanımında ben-merkezci olduklarını savunan Piaget, özellikle zihinsel gelişim dönemlerinden birisi olan işlem öncesi dönemdeki çocukların ben-merkezci düşünceleri ve davranışlarına dikkat çekmiştir. Konuyla ilgilenen bütün araştırmacılar, empati kurmada ben-merkezci davranıştan uzaklaşmanın önemini vurgularlar.

Ford empatiyi, “ben-merkezcilikten uzak davranış” olarak tanımlamaktadır. Ford’a göre üç tür ben-merkezcilik vardır; bunları şöyle sıralayabiliriz;

- Görsel / uzaysal ben-merkezcilik
- Bilişsel ben-merkezcilik
- Duygusal ben-merkezcilik

Söz konusu ben-merkezcilik türlerine sahip olanlar, nesnelere ve başka insanlara ilişkin gerçekleri fark etme ve diğer insanların rolüne girmede güçlük

çekerler. Böyle olunca da diğer insanların bakış açılarını, neler düşündüklerini ve hissettiklerini anlayamazlar (Nakl., Dökmen, 2002, s.141–142).

Diğer taraftan Kurdek ve Rodgan üç tür perspektif alma tanımlamışlardır. Bunlar;

- Algısal perspektif-alma (diğer kişinin bakış açısını fark etme)
- Bilişsel perspektif-alma (diğer kişinin ne düşündüğünü fark etme)
- Duygusal perspektif-alma (diğer kişinin yaşamakta olduğu duyguların neler olduğunu fark etme)

Kurdek ve Rodgan'a göre; algısal, bilişsel ve duygusal açıdan karşısındaki insanın perspektifini alamayanlar, ben-merkezci davranmış olurlar ve dolayısıyla onlarla empati kuramazlar (Nakl., Dökmen, 2002, s.142).

b) Çıkarsama Kuramı

Bu kurama göre empati fiziki ifade tarzlarının yorumlanmasıyla mümkündür. Fertlerin kendi iç yaşantılarındaki duygu düşünce ve heyecanlarına; beden duruş şekil ve hareketlerine yansır. Bu şekilde fiziki ifadeler, iç yaşantıların bir işareti olarak yorumlanır. Çıkarsama kuramı aynı zamanda bireyin kendi duygu düşünce ve davranışlarını başkasına atfetme olarak da açıklanır (Yıldırım, 2001,s.17).

c. Rol Oynama Kuramı

H. Mead tarafından ortaya atılan rol oynama kuramı, çevredeki insanları taklit ederek ve kendini onların yerine koyarak, onların davranışları ile ilgili beklentiler geliştirmek olarak açıklanır. Rol oynama kuramı çocuğun empatik kabiliyetinin gelişmesi bağlamında açıklanır. Çocuk ilk önce çevresindeki insanların davranışlarını taklit eder. Onun henüz bir benlik kavramı gelişmemiştir. Daha sonra, kendisini başkalarının yerine koyarak kendisini başkalarının gözüyle değerlendirir. Çocuk olgunlaştıkça bilişsel yönü rol oynamaya başlar. Başkalarının kendisini nasıl gördüğünü, kendisine nasıl davrandığına ilişkin kavramlar geliştirmeye başlar (Nail.,Yıldırım, 2001,s.18).

3.4. Empati İle Karıştırılan Kavramlar

a) Sempati

Günlük dilde empati ve sempati kavramları birbirine karışabilmektedir. Günlük dilde sempati sözcüğünün sıklıkla kullanılıyor olmasına karşın empati henüz konuşma

dilimizde yaygınlık kazanmamıştır. Karşıdaki insana sempati duyuluyorsa, sempati duyan kişinin onunla birlikte acı çektiği veya sevindiği anlaşılmaktadır. Empati kurulduğunda ise karşıdaki insanın duygu ve düşüncelerini anlamak esastır. Sempati duyulan kişiyi mutlaka anlamak gerekmemektedir; sempatide esas olan yandaş olmaktır. Empati kurulduğunda ise karşıdaki insanla aynı duyguları paylaşmak gerekmez. Sadece onun duyguları ve düşünceleri anlaşılmalı çalışılır. Bir insanı anlamak başka şeydir, ona hak vermek başka şeydir. Empatide anlamak, sempatide ise anlayıp anlamadığına bakılmaksızın o kişiye hak vermek söz konusudur (Dökmen, 2002, s.138–140).

Bilim adamları tarafından empati ve sempati arasındaki farklılıkların ortaya konulması zor bir süreçte gerçekleşmiştir. Empatide kişi, diğer insanı anlamak için bir araçtır ve empati kuran asla kimlik kaybına uğramaz. Diğer yandan sempati kurmada ise diğer kişi ile birliktelik önemlidir; kendilik bilinci artmak yerine azalır. Empatide kişi diğeriymiş gibi davranır. Sempatide ise diğeri gibi olmak esastır. Empatinin amacı anlamaktır. Sempatinin amacı ise diğer kişi gibi olabilmektir. Özet olarak empati bilmenin yoludur, sempati ise bağlantı kurmanın yoludur. Sempati bir insanın duygusal durumunu, onun üzüntüsünü ona karşı şefkat göstererek onunla paylaşmaktır. Sempati sırasında kişinin kendi düşüncelerine yoğunlaşması, sempatiyi arttırmak yerine azaltır. Empati kurulurken bir kişi kendisini diğer kişinin yerine koyar, sempatinin kurulmasında ise bir kişi diğer kişiye eşlik eder. Diğer kişiye neler olduğunu bilmek bizi empati kurmaya götürürken, diğer kişi ile aynı yaşantıyı deneyimliyor olmak bizi sempatiye götürür. Sempati iletişim kurulan insana duygusal bir karşılık vermeyi gerektirirken, empati için böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. İlişki içerisinde bulunduğu kişiye sempati duyan insan, bu kişiye duygusal olarak karşılık verme eğiliminde olacaktır (Özbek, 2006, s.574).

b)Sezgi

Empati ve sezgi konusundaki bilgilerimiz, aralarındaki ilişki bakımından tartışmalı bir noktada bulunulduğunu göstermektedir. Ancak sezgi konusunda, “*hızlı biçimde gerçekleşen bir düşünce işlemi*” olduğu şeklinde ortak görüş birliği vardır. Kohut, empatinin bilimsel olarak çalışan terapistin en iyi dostu, sezginin ise bazen en büyük düşmanlarından biri olabileceğini belirtmiştir. Terapist, bir yandan kendiliğindenliğini bırakmamak durumundadır. Ancak, diğer yandan sezginin zararlı sonuçlarından korunabilmek için birden ortaya çıkıveren ve kuşku götürmez gibi görünen

açıklamalara da güvenmemelidir. Sezgi, temel olarak empati ile ilişkili bir durum değildir. Empati, duygu ve dürtüler açısından yakın bir bağlantı kurma yöntemidir. Sezgi ise aynı şeyi düşünceler alanında yapar. Empati, duygulara ve zihinsel tanımlara, sezgi ise tam isabet ettirilen "Hah ! demek bu.....imiş" ya da yakalamakta başarısız olunan "Hımm...demek bu .....değilmiş" tepkilerine yol açar (Gülseren, 2001, s.139).

Benlik işlevleri açısından ele alındığında, empati deneyimleyen, sezgi ise gözlemleyen benliğin bir işlevi olarak kabul edilebilir. Bunlardan biri bazen ötekine dönüşür. Empati, yalnızca benlik işlevleri açısından değil aynı zamanda nesne ilişkileri açısından da kontrollü ve geriye dönüşlü regresyon kapasitesini gerektirir. Sezgi her ne kadar regresif bir durumsa da temel olarak bir düşünce işlemidir. Empati ve sezgi, bilinçli malzemenin gerisindeki bilinç dışı anlamı yakalama yeteneğinin temel unsurlarıdır. Empati kapasitesi temel zorunluluktur; yokluğunda iletişimin sağlanması oldukça zordur. Sezgi sahibi olabilmek de bir beceri işidir, ancak empati olmadan yanıltıcı olabilir ve güvenilir olmayabilir (Gülseren, 2001, s.139)

b) Özdeşleşme

Empati ile karıştırılan bir diğer kavram özdeşleşmedir. Özdeşleşme, bilinçdışı çalışan ve bireyin kendisini başka birine göre biçimlediği zihinsel bir mekanizmadır. Bu anlamda özdeşleşme empati değil, diğer bireyle kuvvetli bir duygusal bağ oluşturmak için diğeri gibi olma ve onun gibi davranma eylemidir. Özdeşleşmede iki kişi aynı benliği paylaşırken, empatide iki ayrı benlik birlikte var olmaktadır (Uygun, 2006,s.13).

c) İçtenlik

Empatinin yakın ilişkide olduğu kavramlardan biri de içtenliktir. Kişinin karşısındaki kişinin iç dünyasındaki duygularını anlamaya ve yaşamaya çalışması empati, bu sırada kendi yaşantısını da anlamak için çaba göstermesi ise içtenliktir. İçtenlik, gerçekten ilgilenme yeteneğidir (Uygun, 2006,s.7-8).

d) Yer Değiştirme

Yer değiştirme, yaygın bir biçimde empatiymiş gibi düşünülen bir kavramdır. Rogers ilk çalışmalarında empatiyi "Benim kendimi diğer kişinin yerinde düşündüğüm bir süreçtir şekilde tarif etmiştir. Oysa Stein, empatinin bireyin kendisini diğerinin yerindeymiş gibi düşünmesi ve hissetmesinden çok daha karmaşık bir süreç olduğunu bildirmektedir (Sezer ve Damar, 2005, s.80).

3.5. Empatik Yaklaşımın Önemi

Bir insan kendisini diğer insanın yerine koyduğunda ve onu anlamaya çalıştığında, dünyaya o insanın gözünden bakmaya başlar. O insan imiş gibi duymaya ve hissetmeye başlar. Bu durumda o insanın dünyasına gittikçe yaklaşır. Bu ise iki insan arasındaki sağlam bir ilişkinin kurulması anlamına gelmektedir. İnsanlar arasında güvene dayalı ilişkiler kurulmak istendiğinde empatinin yardımcı bir unsur olarak ortaya çıkması söz konusudur. Kuşkusuz empati kurma bir beceriye dayanır ve zaman içerisinde geliştirilebilir. Empati kurmayı becerebilmek ise bir süreç sonrasında denemelerle gerçekleşebilir. Kendisine empati kurulan ve empati ile yaklaşılan kişi kendisini anlaşılmalı ve rahatlamış hisseder. Bu noktada diğer insana karşı güven duymaya ve kendi dünyasını daha da açmaya başlar. Empati kurmanın uzağında olan bir insanın ise yaşamı anlamakta güçlüklerle karşılaşması muhtemeldir. Yaşamı diğer insanların gözü ile göremediğinden, kendi bakış açısına takılıp kalabilir. İnsanlar arası ilişkilerde empatik anlayış geliştirebilen kişiler, diğer insanlara karşı daha hoşgörülü bir yaklaşım sergilerler. İnsan ilişkilerinde hoşgörü yüksek olursa çatışmaların daha az yaşanması söz konusu olur. Bu sayede insanlar arası farklılıklar bir çatışma nedeni değil, zenginlik kaynağı haline dönüşebilir (Özbek, 2006, s.585).

Empatik yaklaşım, hem bu anlayışa sahip kişi için hem de kendisiyle empati kurulan kişi için önemlidir. Empatik yaklaşım her şeyden önce yalnızlığı çözmektedir. Empatik anlayış gören kimse en azından bir an olsun kendisinin insan ırkının bir parçası olduğunu hissetmektedir. Empatik anlayışla karşılaşan bir kimse için bunun anlamı, birisinin ona değer vermesi, onu olduğu gibi kabul etmesidir. Başka bir ifadeyle kişinin kendisini keşfetmesi, tanınması ve olumlu yönde geliştirmesidir. Çünkü anlaşıldığını hisseden kişi rahatlar, huzur duyar ve böylece doğallığını ve yaratıcılığını olduğu gibi ortaya koyar (Batar, 2005 s. 26–27).

Empati kurmak, sosyal ilişkilerde birçok kolaylık sağlamaktadır. Kişinin karşısındaki insanı anladığını ve onu önemseydiğini göstermesini sağlar. Bu sayede iletişim kolaylaşır. Yanlış anlaşılmalarda azalır, samimiyet ve güven ortamı hızla gelişir. Sorunlar ve problemler daha kolay dile getirilir ve bu sayede bunlara daha çabuk ve kolay çözümler üretilir. Daha yakın, anlamlı ve faydalı arkadaşlıklar oluşur.

Marcus, Tellen ve Roke'nin (1979) yaptığı araştırmada işbirliği ile empati kurma becerisi arasında ilişki vardır. Kişiler arası sağlıklı iletişim sağlamayı kolaylaştıran empatik beceriyi artırmak amacıyla çeşitli meslek mensuplarına empati eğitimi

verilmektedir. Örneğin hekimlere, hekim adaylarına (Ward ve Stein, 1975), hemşirelere (Herbek ve Yammarino, 1990), ticaretle uğraşanlara (Mc-Euen, 1985), satış elemanlarına, öğretmenlere, sosyal çalışmacılara, psikiyatrlistlere, psikologlara, danışmanlara empati kurma becerilerini artırmak amacıyla eğitim verilmektedir. (Nakl., Dökmen, 2002, s.147).

Yapılan araştırmada (Hietolahti, Kalliopuska, 1991), piyano ve keman çalan gençlerin empatik becerileri ve kendilerine yönelik saygı düzeyleri müzikle uğraşmayan gençlerinkine oranla daha yüksek bulunmuştur. Yine Poresky ve Hendrix'in (1991) yaptığı bir diğer araştırmada, kedi köpek gibi evcil hayvanların beslendiği evlerdeki çocukların empatik becerilerine diğerlerine oranla daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgular, kişilerin ilgi alanları ile empatik becerileri arasında ilişki olduğu anlamına gelmektedir. (Nakl., Dökmen, 2002, s.147).

Chlopan ve diğ., (1985) ile Brems'in (1988) yaptıkları araştırmalara göre, empatinin, kendini açma, toplumsallaşma, sosyal duyarlılık ve topluma uyum ile pozitif ilişkisi vardır. Yani diğer insanlara kişisel duygu ve düşüncelerini iyi ifade edebilen, topluma uyumlu ve sosyal duyarlılığı yüksek olan kişiler aynı zamanda empati kurma becerisine de sahiptirler. Yine aynı araştırmalara göre kaygı, depresyon, çocukları ihmal etme, istismar etme ve saldırganlık ile empati kurma arasında negatif ilişki vardır. Yani çocuklara kötü davranan ya da genelde saldırgan olan kişilerin, çevrelerindeki insanlarla empati kurma ihtimalleri düşüktür (Dökmen, 2002, s.149).

Araştırmalar suç işleme ile empatik ilgi ve beceri arasında da ilişki bulunduğunu göstermektedir. Chlopan ve arkadaşlarının çalışmasında suç işlemiş kişilerin empatik ilgi ve becerilerinin, suç işlememiş kişilerininkine oranla daha düşük olduğu belirtilmektedir. Şüphesiz ki empati kurma becerisinin ilgisinin her zaman sebep, diğer değişkenlerin ise sonuç olduğunu söyleyemeyiz. Örneğin “insanlar empati kurmadıkları için suç işler; bu yüzden de empati kurma becerisi düşük olanlar potansiyel suçludurlar” şeklinde bir takım genellemeler yapamayız. Ancak empati ile çeşitli değişkenler arasında karşılıklı ilişkiler bulunduğunu söyleyebiliriz. (Dökmen, 2002, s.149)

4. Empati ve Dindarlık İlişkisi

Modernistler, dinin insanlık hayatındaki etkisini yitirdiğini ileri sürerler. Fakat Postmodernizm, dinin insan davranışlarının belirlenmesinde merkezi bir rol oynadığını

göstermiş, din öğretilerinin ateist insanın davranışlarında bile etkileyici rolü olduğu tespit etmiştir (Tarhan, 2005, s.329).

Bireysel ve toplumsal hayat üzerinde etkisi olan dindarlığın, insanın hayatında mutluluğu arttıracığı ve dindar insanların diğer insanlara göre fiziksel ve ruhsal bağlamda, daha iyi durumda oldukları, yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur (Bkz. Hallahmi, Argyle, 2000, s.453–472).

Dinin insan hayatındaki temel işlevlerinden biri, insanların yaşam çabalarına, nihai bir bakış açısı getirerek, olumlu sonuçlara ulaşacak stratejiler sağlamaktır (Emmons, Robert, 2005, s.158). Tarihe baktığımızda olumlu davranışlar için en yaratıcı gücün, doğruluk ve gelişme için en aktif unsurun, dini tecrübe olduğunu görürüz. Dinler, kendisine inananların yaşadıkları hayatı, daha güzel ve daha anlamlı seviyelere ulaştırmayı amaçlamıştır (Hughes, Hywel, 2004, s.160). Sosyal bir olgu olan din, insana sadece anlamlandırıcı bir düşünce sistemi sunmakla yetinmeyip, bunun yanı sıra davranışlara yönelik sosyal roller de kazandırır. Yani birey için nasıl davranması gerektiği konusunda çok çeşitli davranış modelleri geliştirir (Holm, 1988, s.273).

Empati, bireyler ve toplumlar arası ilişkilerde hayatı her yönüyle kuşatan, anlama ve anladığını eyleme dönüştürme çabasıdır (Ağırman, 2006, s.25). Geniş bir kavram olan empati, sadece karşıdakini anlamayı içermeyip, insanın sorumluluk bilincinde olmasını ve kendisi dışındaki her şeyden haberdar olmasını da kapsar.

İslam dini insanın daha anlamlı bir hayat yaşaması için hem kendisiyle hem de çevresiyle uyumlu olması ister. Böyle bir uyumu sağlayabilmek için, bulunduğu her durumda insana bir takım ahlaki değerler koyar. Beşeri ilişkilerinde bu değerleri eyleme dönüştüren insanlar hem kendi iç dünyalarıyla barışık, hem de kendileri dışındaki her şeyle uyumludurlar (Kılıç, 2005, s.45).

İnsanın motivasyonunda önemli yeri olan empatinin İslam'ın temel kaynağı olan Kuran'da işleniş biçimine baktığımızda karşımıza insanlar arası ilişkilerde empatiyi içeren ayetler çıkmaktadır. İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde nasıl bir yaklaşım içinde olmaları gerektiğini anlatan ayetler aşağıda genel olarak verilecektir.

Fedakarlık, başkalarını kendine tercih etmek, başkalarının istek ve ihtiyaçlarına öncelik tanıyarak kendi çıkarlarından vazgeçmek şeklinde tanımlanabilir (Bahadır, 2002, s.107). Fedakarlık da tıpkı empatide olduğu gibi ben-merkezcilikten uzak bir tutumdur. Bu bağlamda fedakarlıkla empati arasında dengeli bir ilişki vardır. Ayette *“...kendi istedikleri ne kadar çok olursa olsun, muhtaçlara esirlere ve yetimlere*

yedirirler...”(*İnsan*, 76/7-9) buyrulmakta ve fedakarlıkta bulunan insanın gerçek erdem sahibi olan kişilerden olduğu ifade edilerek övgüyle bahsedilmektedir.

Dikkatimizi çeken bir diğer kavram “yardımlaşma”dır. Yapılan araştırmalara göre yardıma ihtiyacı olan kişilere, empati kuranlar, kurmayanlara göre daha fazla yardım etmektedir. Bunun sebebinin ne olabileceği irdelendiğinde empati kuran kişinin karşındaki kişinin durumunu anlayabileceği için o kişinin sıkıntısını gidermek adına yardımda bulunacağı düşünülmektedir(Dökmen, 2002, s.145). Yardımlaşmada ben-merkezcilikten uzak bir kavram olduğu için empatiyle ilişkilidir. Yardımlaşmanın tavsiye edildiği ayetlere baktığımızda “*iman etmiş kadın ve erkeklerin birbirlerinin yardımcısı olduğu ve yanında “ iman edip cihad eden muhacirle onlara yardım eden ensarın bir birlerinin velileri olduğu iyiliği teşvik edip kötülüklerden sakındırdığı...*” (Tevbe 9/71) bunun olduğu ifade edilmektedir. Ayetlere baktığımızda empati sadece yardımlaşmayı içermeyip, sosyal uyum ve birliği de beraberinde getirdiğini görmekteyiz.

Sosyal duyarlılık, karşındaki insanın durumu anlama ve ona yardım etme davranışı empatinin bir gereğidir. Bu bağlamda Kuran’a baktığımızda karşımıza çıkan sadaka, zekat ve oruç gibi tavsiye edilen ibadetlerin temelinde ciddi empatik bir yaklaşımın olduğunu görmekteyiz. Zira sadaka, oruç, zekat, fedakarlık, başkasını düşünme ve bencil olmama gibi unsurları içerdiğinden bu davranışlar bizi empatik olmaya götürmektedir.

“ *Takva, yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir. Lakin takva Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara iman eden, hoşlandığı malını Allah'ı hoşnud etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren, sözleştiği zaman sözlerinde duran, hele hele sıkıntı ve hastalık hallerinde, savaşın şiddetleri esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır iddialarında samimi olanlar ve işte onlardır her türlü fenalıktan korunan takvalılar*”.(Bakara 2/177)

Kuran’da empati bağlamında karşımıza çıkan bir diğer kavram “tevazu”dur. Sözlükte “alçak gönüllülük” manasına gelen tevazu kişinin insanlara karşı kibirli ve gururlu olmaması anlamına gelmektedir (Karagöz, 2007, s. 657) Tevazu empati kuran bir kimsenin takınması gereken bir tavidir. Çünkü kendisine kibirle davranılmamasını isteyen bir insan aynı şekilde karşısındaki bireyinde böyle bir tavırdan hoşlanmayacağını anlayacak ve davranışlarında müteviziliğe dikkat edecektir.

Allah'ın iyi kullarından bahseden bir ayette tevazu erdemine işaret edilerek şöyle buyurulmuştur. *“onlar yer yüzünde tevazu içinde yürürler...”* (Furkan 25/63). Yine başka bir ayette *“kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme, çünkü Allah kibirle kasılan kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez”* (Lokman 31/18-19) buyurulmaktadır.

Sözlükte “haksızlık yapanı suç veya günah işleyeni, hatalı davrananı bağışlamak ve ceza vermekten vazgeçmek anlamına gelen” affetmek” empatiyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz bir diğer kavramdır. Affetmek empati kuran kişinin sahip olması gereken davranışlardandır. Çünkü empati kuran kişi kendisini öfkelenmiş bir kimseye bir de onun gözüyle bakarak yaşanılan olayı anlayacak ve af ve bağışlama yoluna gidecektir. Bu konuda aşağıdaki ayetler dikkat çekicidir:

“O muttakiler ki bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever.” (Ali İmran 3/134)

“İçinizden fazilet ve imkân sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler. Affedip müsamaha göstereyin. Siz de Allah'ın sizi affedip müsamaha göstermesini arzu etmez misiniz? Allah gerçekten Gafurdur, Rahimdir” (Nur 24/22)

“Ama unutmayın ki haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir, fazlası helal olmaz. Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı artık Allah'a yaraşan tarzda olur. Şu kesindir ki Allah zalimleri sevmez” (Şura 42/40)

Kuran yukarıda ki ayetlerde Allah'ın affedici oluşu ve affın ilahi bir sıfat ve yüksek bir ahlaki meziyet olduğunu ifade ederek affedici olmaya teşvik etmiştir (Karagöz, 2007, s.9).

Empatinin bir süreç olduğunu düşündüğümüzde, empati kuran kişinin karşıdaki bireyi dinleme ve anlama sürecinde sabırlı olması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda Kuran'da karşımıza çıkan bir diğer kavram “sabır”dır. Sabır “dayanma, dayanıklılık gibi anlamlara gelir. Ahlaki bir kavram olarak başa gelen musibetlerden Allah'tan başka kimseye şikayetçi olmamak, yakınmamak sızlanmamak, nefse ağır gelen şeyler karşısında dünya ve ahiret yararını düşünerek, ruhi dengeyi bozmamak için insanın kalbinde bulunmakta olan sükunet ve dayanma gücü demektir (Karagöz, 2007,

s.567). Ayetlerde sabır tavsiye edilmiş ve karşılığında mükafatlandırılacakları bildirilmiştir.

“ Ey iman edenler! Sabır göstererek ve namazı vesile kılarak Allah'tan yardım dileyin. Muhakkak ki Allah sabredenlerle bareberdir” .(Bakara 2/153)

“Biz mutlaka sizi biraz korku ile, biraz açlık ile, yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele!

Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musibet geldiğinde, "Biz Allah'a aidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz" derler. İşte Rableri tarafından bol mağfiret ve rahmete mazhar olanlar onlardır. Hidayete erenler de ancak onlardır” (Bakara 2/155-157) .

Empatiyle ilgili olduğunu düşündüğümüz bir başka davranış “zandan kaçınma”dır. Kişinin karşıdaki bireyi doğru anlamsı için ön yargıdan uzak olması gerekir. Bu bağlamda zandan kaçınma empati kurmada önemli bir öğedir. Ayette de zandan kaçınma yasaklanmıştır.

“Ey iman edenler! zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz. Öyleyse Allah'ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah Tevvabdır, Rahîmdir: tevbeleri kabul eder, merhamet ve ihsanı boldur” (Hucurat 49/12)

Son olarak empati ile ilişkisi olduğunu düşündüğümüz bir diğer davranış şekli “duyarlı olma ve başkalarının hakkını gözetme”dir. Empati kurabilmek için bu davranışın bireyde bulunması gerekir. Çünkü ancak duyarlı insanlar başka insanların halini doğru olarak anlayabilir. Bu bağlamda Kuran'da özellikle yetim hakkına dikkat çekilmektedir.

“Sana yetimler hakkında da soru sorarlar. De ki: onların gerek kendilerini, gerek mallarını iyileştirip geliştirmek, elbette hayırlı bir iştir. Eğer onlara sahip çıkmak için onlarla beraber oturmak isterseniz bu da mümkündür; Zira onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah kimin iyileştirme gayesi güttüğünü, kimin de işi bozmayı düşündüğünü pek iyi bilir. Şayet Allah dileseydi sizi zora koşardı. Muhakkak ki Allah Azizdir, Hakimdir: Üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir” (Bakara 2/220).

“Seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni dinin hükümlerinden habersiz bulup seçerek dosdoğru yola koymadı mı? Seni muhtaç bulup ihtiyacını gidermedi mi? Öyle ise,

sakın yetimi güçsüz bulup hakkını yeme, sakın onu küçümseyip üzme. İsteyene de kaba davranma, onu azarlama. Rabbinin nimetlerini ise durmayıp söyle” (Duha 93/6-11).

İslamın Kuran’dan sonra ikinci kaynağı olan hadislerde empatik yaklaşıma baktığımızda, Hz. Peygamberin bu konuda sadece Allah’tan aldığı emirleri iletmeyip bizzat kendisinde hayatında o emirleri yaşayarak bize “en güzel örnek” olduğunu bir kere daha görmekteyiz.

Bencilik empatiye tamamen zıt bir kavramdır. Peygamberimiz Müslümanların bencil davranmamaları, bir menfaat söz konusu olduğunda sadece kendilerini düşünmeyip diğer mümin kardeşlerini de düşünmelerini, olaylara sadece kendi pencerelerinden değil, muhatapları açısından da bakmalarını istemektedir.

“Sizden biriniz kendisi için istediği şeyi mümin kardeşi içinde istemedikçe gerçekten iman etmiş olmaz.” (Buhari İman, 7; Müslim İman, 71/72)

“ İki haslet vardır ki bunlar bir müminde asla bir arada bulunmaz bunlar cimrilik ve kötü ahlakıdır” (Tirmizi Birr, 41)

“Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim kardeşinin ihtiyacını görürse Allah’ta onun ihtiyacını görür, ...” (Ebu Davud Edep, 46; Tirmizi Hudud, 3)

Görüleceği üzere yukarıda verilen hadislerdeki tavsiyeler empati kurmayı gerektirdiği gibi kişiyi bencilikten uzaklaştırıp diğergamlığa yöneltilmektedir.

Peygamberimizin komşuluğa verdiği önemde empati açısından önemli görülmektedir. Zira bir toplumdaki komşuluk ilişkileri hem toplumsal birliği ve uyumu sağlayacak hem de bireyi ben-merkezcilikten uzaklaştıracaktır.

Hadisi şeriflerinde Peygamberimiz,

“Kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa misafirlerine ikram etsin, komşusuna ihsanda bulunsun...” (Buhari Edep,31,85)

“Komşusu açken tok yatan bizden değildir” (Buhari Edebül Müfred, 112)

“Cebrail bana komşu hakkında o kadar aralıksız tavsiyede bulundu ki komşuyu komşuya varis kılacağına zannettim” (Buhari Edep,28; Tirmizi Birr,28)

buyurmakta ve komşuluğun önemine dikkat çekmektedir.

Peygamberimizin hayatını baktığımızda, O’nun, içinde yaşadığı toplumla, ailesiyle, arkadaşları ile olan ilişkilerinde empatik bakış açısının, hayatında nasıl bir yer tuttuğunu gösteren birçok örnekle karşılaşırız. Örneğin;

“Sizin en hayırlınız ehline karşı en iyi davranmanızdır. Ben aileme en iyi olanınızım” (Nikah, 623) demek ve kime iyilik yapacağını soran bir sahabeye

“... annene, babana, kız ve erkek kardeşine ve bunu takip eden azadına yapmalısın. Bu iyiliği de, üzerine vacip olan bir hakkın ödenmesi, yani sıla-ı rahmin yerine getirilmesi olarak yapacaksın” (Ebu Davud Edep, 129)

“fakirlere yapılan tasadduk bir sadakadır. Ama akrabaya yapılan iki sadakadır. Biri sıla-ı rahim, diğeri sadakadır”. (Nesai Zekat, 82; Tirmizi Zekat, 26; İbnu Mace Zekat, 28) buyurmaktadır.

Sadece aile ve akrabalar için değil aynı şekilde müslüman kardeşi içinde iyi bir tutum içinde olmasını tavsiye etmiştir.

“Kardeşine zalimde olsa mazlumda olsa yardım et dediğinde ezene nasıl yardım edelim diye sorulmuş kendisinde elinden tut zulme engel ol demiştir.”. (Buhari Mezalim, 4)

“Allah insanlara merhamet etmeyene merhamette bulunmaz” (Buhari Tevhid,, 2; Edep, 27; Müslim Fedail, 66)

Günümüze kadar gelen sayısız rivayetlerden, kendisiyle aynı inancı paylaşsın veya paylaşmasın tüm insanlara, bir bütün olarak hayata ve varlığa karşı takınılması gereken empatik varoluş tarzını bizzat yasayarak gösterdiğini, bazen de tavsiye ve uyarılarıyla bu empatik bakışa dikkat çektiğini öğreniyoruz (Altun, 2006, s.95).

Sonuç olarak denilebilir ki, insanları birbirine yaklaştıran, insanlar- arası duyarlılığı artıran, bireyi fedakarlık yapma noktasında motive eden, daha etkin bir şekilde iletişim kurmasına yardımcı olan empati, Hz. Peygamber’in yaşam tarzının önemli bir parçasıdır. Kuran’dan öğrendiğini önce kendisi uygulayan ve bunu ona tabi olan insanlara da öğütleyen ve yaşayarak gösteren Hz. Peygamber, empatik beceriye sahip örnek bir şahsiyettir(Altun, 2006, s.111-112).

II.BÖLÜM

ARAŞTIRMA-YÖNTEM-İŞLEM

A. ARAŞTIRMA

1. Araştırmanın Problemi

Bir iletişim becerisi olan empati, insanı ve çevreyi anlamada her geçen gün daha çok değer kazanmaktadır. Teknolojinin hayatımıza daha çok nüfuz etmesiyle birlikte ferdileşme artmış ve bunun sonucunda kişilerin kendi kabuğuna çekilme, bencilleşme temayülleri ortaya çıkmıştır. Karşılaştığı her olayı kendi çerçevesinden bakmayı neredeyse karakter haline getiren günümüz insanı empatiden uzaklaşmıştır.

Ferdin sosyalleşmesinde ve hayatının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olan dindarlığın, empati ile nasıl bir ilişkisinin olduğu bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Selçuk Üniversitesi öğrencilerinin örneklem alındığı bu araştırmanın amacı insan hayatında önemli bir yeri olan dindarlık ve empatik eğilim arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Araştırmanın diğer bir amacı ise, empatik eğilim ve dindarlıkla ilgili olduğu düşünülen yaş, cinsiyet, mezun olunan lise, bölüm, sınıf, ailenin ekonomik düzeyi, hayatın en uzun döneminin geçtiği yer, Konya’da ikamet edilen yer, anne baba yaşam durumu, dini hayatın şekillenmesinde etkili olan dini eğitimi türü, ailenin dindarlık düzeyi, bireyin dindarlık algısı ve dinin önem düzeyi bağımsız değişkenlerinin ilgili bağımlı değişkenlerle ilişkisini ve bu değişkenlerin gruplarının ortalama empatik eğilim ve dindarlık açısından ne ölçüde farklılıklar gösterdiğini tespit etmektir.

3.Araştırmanın Önemi

Gerek ülkemizde gerekse Batı’da yapılan araştırmalarda, dinin insanın günlük hayatında karşılaştığı çok çeşitli güçlüklerle karşı olumlu anlamda katkı sağladığı ortaya konulmuştur. Ancak bu olumlu etkinin ortaya çıkması, kişinin din algısı, onu içselleştirebilmesi ve hayatına aksettirebilmesiyle yakından ilişkilidir.

Dinin merkeze aldığı konu, insan ve onun mutluluğudur. İnsanı, onun davranışlarını anlamayı kendisine gaye edinen psikolojinin de dinle ilgilenmemesi olanaksızdır.

Yaşam tarzlarının değişmesi ile birlikte insanın istek ve eğilimleri de değişmektedir. Bu bağlamda insanı anlamak güçleşmekte o oranda da önem

kazanmaktadır. Kişinin kendisi ve çevresi ile uyum içerisinde olması noktasında da karşımıza çıkan kavramlardan en önemlilerinden biri şüphesiz empatidir.

Toplumun nabzını tutmada önemi yadsınamayacak olan ve çok geniş bir coğrafyayı temsil eden üniversite öğrencileri örneklem alınarak dindarlıkları ve empatik eğilimleri arasındaki ilişkinin ele alınması Din Psikolojisi açısından önem arz etmektedir. Zira ülkemizde empatinin çeşitli kavram ve meslek dalları ile olan ilişkisi araştırmalara çokça konu olurken dindarlıkla ilişkisi yeteri kadar incelenmemiştir. Çalışmamız bu açıdan alana önemli bir katkı yapacaktır.

Ayrıca empatik yaklaşıma diğer alanlarda olduğu gibi dini alanda da yeterli ağırlığın verilmesi ve benzeri araştırmalara temel olması, karşılaştırmalar yapılabilecek bulgular sağlaması açısından da bu çalışmamızın önemli olduğunu düşünmekteyiz.

4. Araştırmanın Hipotezleri

- A.**
  - 1.** Üniversite öğrencilerinde empatik eğilim ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dindarlık yükseldikçe empatik eğilim de yükselmektedir. Dindarlığın yüksek olduğu gruplarda empatik eğilim puanları anlamlı şekilde daha yüksektir.
  - 2.** Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde Empatik eğilim ile dindarlığın boyutları arasında anlamlı ilişkiler vardır
- B.**
  - 1.** Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde yaş ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır. Empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları, ileri yaşlarda küçük yaşlardakine göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
  - 2.** Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde cinsiyet ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Kız öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları erkek öğrencilere göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
  - 3.** Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde mezun olunan lise değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Anadolu İmam Hatip Lisesi ve İmam Hatip Lisesi mezunlarının, göre empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları diğer lise mezunlarına anlamlı şekilde daha yüksektir.

4. Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde öğrenim görülen fakülte değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları diğer fakülte öğrencilerinin aldıkları puanlara göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
5. Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde öğrenim aşamaları değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Yüksek sınıflardaki öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları düşük sınıflardaki öğrencilere göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
6. Selçuk Üniversitesinin öğrencilerinde sosyo-ekonomik düzey değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanların empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları yüksek sosyo-ekonomik düzeyde olanlar göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
7. Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde hayatının en uzun süresini geçirdiği sosyal çevre değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Hayatının en uzun süresini il merkezlerinde geçiren empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları öğrencilerin diğerlerine göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
8. Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde Konya'da ikamet ettikleri yer değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Aile yanında kalan öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları diğerlerine göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
9. Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde anne-baba yaşam durumu değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Anne babası birlikte yaşayan öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları diğerlerine göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
10. Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde dinî hayatı şekillendiren dinî eğitimi türü değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Dinî hayatın şekillenmesinde ailesi etkili olan kişilerin empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları diğerlerine göre anlamlı şekilde daha yüksektir.

11. Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde ailenin dindarlık düzeyi değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Ailesinin dindarlık düzeyi yüksek olanların empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları anlamlı şekilde daha yüksektir.
12. Selçuk Üniversitesinin öğrencilerinin dindarlık düzeyi algısı değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Dindarlık düzeyi algısı yüksek olanların empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları anlamlı şekilde daha yüksektir.
13. Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde dinin önem düzeyi değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır. Dini oldukça önemli bulanların empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları diğerlerine göre anlamlı şekilde daha yüksektir.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma ankete katılan Selçuk Üniversitesi İlahiyat, Tıp, Mühendislik ve Mimarlık, Eğitim, Fen Edebiyat Fakültesi öğrencileri ile sınırlıdır.
2. Empatik eğilim düzeyi empatik eğilim ölçeğinin maddeleriyle, dindarlık düzeyi, dindarlık ölçeğinin maddeleriyle sınırlıdır.
3. Araştırma, araştırmanın yapıldığı eğitim öğretim yılına ilişkin bilgi ve durumlarla sınırlıdır.

6. Araştırmanın Sayılıları

1. Araştırmada kullanılan Empatik Eğilim Ölçeği empatik eğilimi ölçmek için, dindarlık ölçeği dindarlığı ölçmek için geçerli bir araçtır.
2. Araştırmanın örneklemini evreni temsil etmektedir.
3. Denekler ölçekleri hiçbir etki altında kalmadan içten ve samimi olarak doldurmuşlardır.

B. YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada empirik metod seçilmiş olup, amaç ve hipotezler bölümünde verilmiş olan hipotezlerin sınanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda uygulanan empatik eğilim ve dindarlık ölçeğinden elde edilen veriler, Korelasyon, T-Testi, Tekyönlü Varyans analizi gibi değişik istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

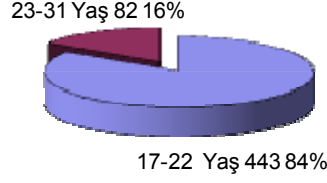
Araştırmada yaş, cinsiyet, mezun olunan lise, öğrenim görülen fakülte ve sınıf, ailenin ekonomik düzeyi, hayatın en uzun süresinin geçtiği yer, ikamet edilen yer, anne-baba yaşama durumu, dini hayatın şekillenmesinde en etkili faktör, ailenin dindarlık düzeyi, bireyin dindarlık algısı, dinin önem düzeyi bağımsız değişkenleri ile empatik eğilim ve dindarlık değişkenleri arasındaki ilişkiler ve bağımsız değişken gruplarının empatik eğilim ve dindarlık ortalama puanları açısından farklılık gösterip göstermedikleri ilgili istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilmiştir.

2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2007-2008 öğretim yılı Selçuk üniversitesinde Öğrenim gören 60,000 öğrenci olup, örneklemini Selçuk Üniversitesi İlahiyat, Tıp, Fen Edebiyat, Mühendislik Mimarlık ve Eğitim Fakültelerinden seçkisiz yöntemle seçilen 525 öğrenci oluşturmaktadır.

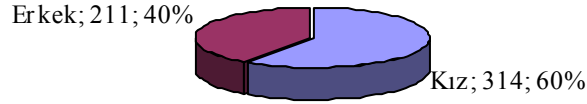
Örnek bir kütleden elde edilen verilerden yola çıkarak evren hakkında genellemeler yapmak olasılığa dayanır. Bu sebeple örnek kütle büyüdükçe evren hakkında yapılan genellemelerde yanılma olasılığı azalır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda araştırmacının uygun bir örnek kütle seçimi için hem temsil yeteneği sağlayan bir örnek büyüklüğü hem de maliyet zaman ve veri analizi şartlarını dikkate alarak bir dengeye ulaşması gerekir. (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu, Yıldırım. 2004, s.124.) Bunlar dikkate alındığında araştırmamızın evrenini eleştiriye açıklık bırakmadan temsil edecek örneklem sayısının 382 (Altunışık,Coşkun, Bayraktaroğlu, Yıldırım, 2004, s.124-125) olduğu hesaplanmıştır. Bu sayıdan daha büyük olacak bir örneklemin evreni temsil etme gücünün daha yüksek yanılma payının daha düşük olduğu, dolayısıyla örneklemin üst düzeyde evreni temsil ettiği görülmektedir.

Şekil 1. Örneklemin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

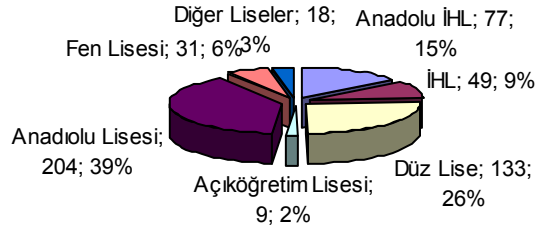
Araştırmada örneklem aldığımız öğrencilerin %84' ü (s=443) 17-22 yaş, %16 'sı (s=82)23-31 yaş grubundandır.

Şekil 2. Örneklemin Cinsiyet Gruplarına Göre Dağılımı

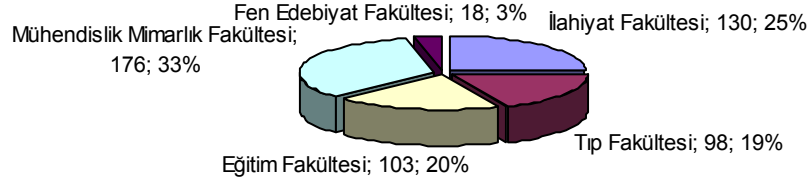
Örneklemin, % 60'ı (s=314) kız, % 40'ı (s= 211) erkektir.

Şekil 3. Örneklemin Mezun Olunan Lise Gruplarına Göre Dağılımı

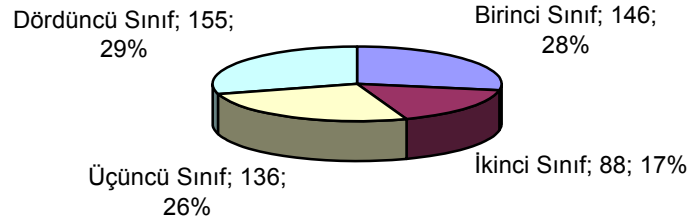
Deneklerin % 2'si (s=9) Açık Öğretim Lisesi, %3'ü (s=18) Diğer Liseler, %6'sı (s=31) Fen Lisesi, %9'u (s=49) İmam Hatip Lisesi, %15'i (s=77) Anadolu İmam Hatip lisesi, %25'i (s=133) Düz Lise, %39'u (s=204) Anadolu Lisesi mezunlarından oluşmaktadır.

Şekil 4. Örneklemin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımı

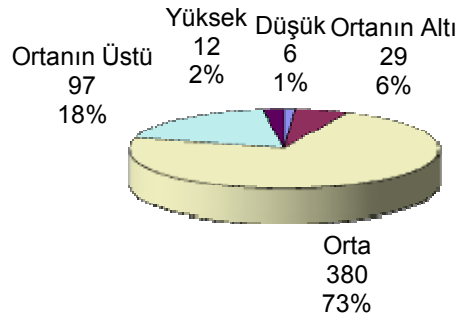
Ankete katılanların %33 (s=176) Mühendislik Mimarlık Fakültesinden, %25 (s=130) İlahiyat Fakültesinden, %20 (s=103) Eğitim Fakültesinden, %19 (s=98) Tıp Fakültesinden, %3 (s=18) Fen Edebiyat Fakültesindedir.

Şekil 5. Örneklemin Öğrenim Aşamaları Gruplarına Göre Dağılımı

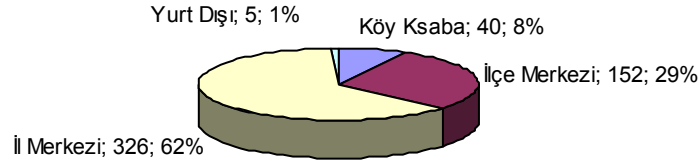
Örnekleminizin %29'unu (s=155) dördüncü sınıf, %28'ini (s=146) birinci sınıf, %26'sını (s=136) üçüncü sınıf, %17'sini (s=88) ikinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Şekil 6. Örneklemin Ailenin Soyo-Ekonomik Düzeyi Gruplarına Göre Dağılımı

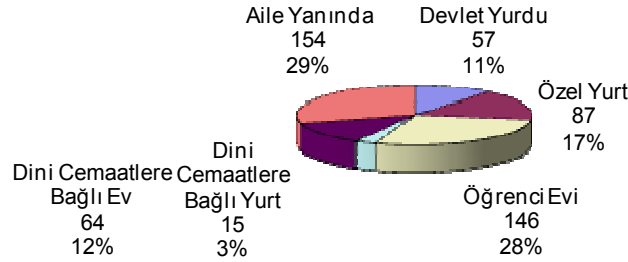
Deneklerin %72'sinin (s=380) Ailesini ekonomik düzeyi orta, % 19'unun (s=97) ortanın üstü, %6'sının (s=29) ortanın altı, % 2'sinin yüksek, % 1'inin(s=6) düşük olduğu saptanmıştır.

Şekil 7. Örneklemin Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer Gruplarına Göre Dağılım

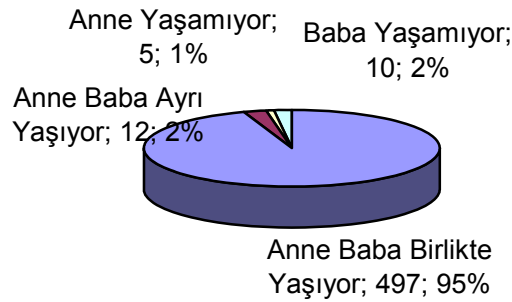
Ankete katılanların %62'si (s=326) hayatının en uzun süresini il merkezinde, % 29'u (s=152) ilçe merkezinde, % 8'i (s=40) köy kasabada, % 1'i (s=5) yurt dışında geçirmiştir.

Şekil 8. Örneklemin Konya'da İkamet Edilen Yer Gruplarına Göre Dağılımı

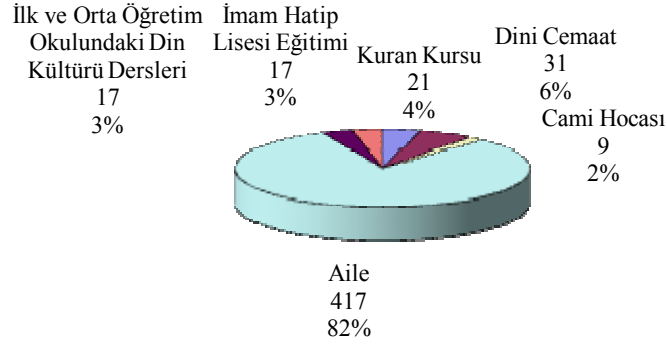
Örnekleminizin % 29'u (s=154) Konya'da ailesinin yanında ikamet etmekte iken % 28'i (s=146) öğrenci evinde, % 17'si (s=87) özel yurtlarda, %12'si (s=64) dini cemaatlere bağlı evlerde, %11'i (s=57) devlet yurdunda, %3'ü (s=15) dini cemaatlere bağlı yurtlarda ikamet etmektedir.

Şekil 9. Örneklemin Anne Baba Durumuna Göre Dağılımı

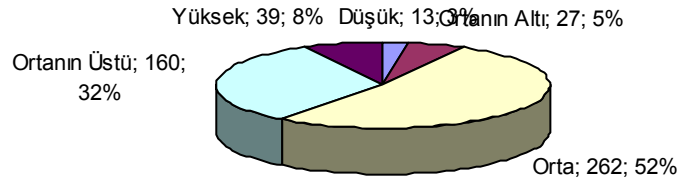
Ankete katılan öğrencilerden % 95'inin (s=497) anne babası birlikte yaşarken, %2'sinin (s=12) anne babası ayrı yaşamakta, %2'sinin (s=10) babası yaşamıyor, %1'inin annesi yaşamamaktadır.

Şekil 10. Örneklemin Din Eğitimi Türü Gruplarına Göre Dağılımı

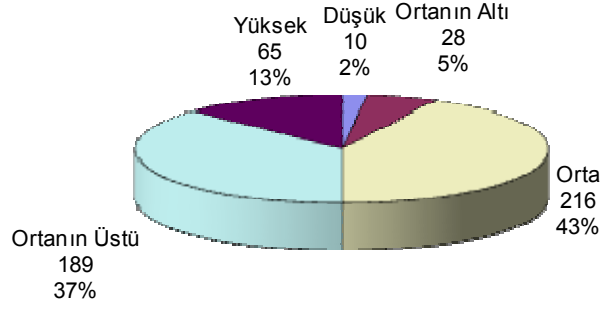
Ankete katılan öğrencilerden %82 'si (s=417) dini hayatının şekillenmesinde etkili olan en önemli eğitimi ailesinden aldığı, %6'sı (s=31) dini cemaatlerden, %4'ü, (s=21) Kuran Kursu eğitiminden, %3'ü (s=17) İmam Hatip Lisesinden, %3'ü (s=17) ilköğretim okulundaki din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinden, %2'si (s=9) cami hocasından aldığını belirtmiştir.

Şekil 11. Örneklemin Dindarlık Düzeyi Algısı Gruplarına Göre Dağılımı

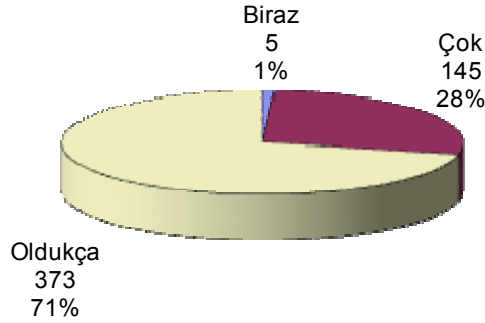
Örnekleminizin %52'sinin (s=262) dindarlık düzeyi algısı orta, %32'sinin (s=160) ortanın üstü, %8'inin (s=39) yüksek, %5'inin (s=27) ortanın altı, %3'ü (s=13) düşük olarak tespit edilmiştir.

Şekil 12. Örneklemin Ailenin Dindarlık Düzeyi Gruplarına Göre Dağılımı

Öğrencilerin %42'si (s=216) ailesinin dindarlık düzeyini orta olarak belirtirken, % 37'si (s=189) ortanın üstü, %13'ü (s=65) yüksek, %6'sı (s=28) ortanın altı, %2'si (s=10) düşük olarak belirtmiştir.

Şekil 13. Örneklemin Dinin Önem Düzeyi Gruplarına Göre Dağılımı

Örneklemin %71'i (s=373) dini kendisi için oldukça önemli bulduğunu, % 28'i (s=145) çok önemli bulduğunu, % 5'i (s=5) biraz önemli bulduğunu belirtmiştir.

3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada empati ile ilgili veri toplama aracı olarak, Üstün Dökmen tarafından 1988 yılında geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ); dindarlıkla ilgili veri toplamak için Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi bilim dalı öğretim üyelerince geliştirilen Dini Hayat Ölçeği kullanılmıştır.

3.1 Empatik Eğilim Ölçeği

Bireylerin günlük yaşamlarında empati kurma eğilimlerini ölçmeyi amaçlayan Empatik Eğilim Ölçeği Likert tipi bir ölçek olup 1 ile 5 arası derceleme ile

cevaplanmaktadır. Derecelendirmelertamamen aykırı (1), oldukça aykırı (2), kararsız (3), oldukça uygun (4), tamamen uygun (5) seçeneklerini içermektedir.

Empatik Eğilim Ölçeği 20 sorudan oluşmakta ve her soruya 1'den 5'e kadar puan verilmektedir. Puanları toplarken 3, 6, 7, 8, 11, 12, 13 ve 15. sorular tersinden toplanmaktadır. Ölçekten alınacak minimum puan 20, maksimum puan ise 100'dür. Toplam puan deneklerin empatik eğilim puanlarını ifade eder. Puanın yüksek olması, empatik eğilimin yüksek olduğunu; düşük olması empatik eğilimin düşük olduğunu gösterir.

Empatik Eğilim Ölçeğinin geçerlik çalışması yine Dökmen (1988) tarafından yapılmıştır. 24 kişilik bir denek grubunun Empatik Eğilim Ölçeği ve Edwards Kişisel Tercih Envanteri'nin "Duyguları Anlama" bölümünden aldıkları puanlar arasındaki benzer ölçekler geçerliği $r = .68$ olarak bulunmuştur (Dökmen, 1988,s.178).

EEÖ, Dökmen (1988) tarafından 70 kişilik bir öğrenci grubuna ölçeğin tekrarı yöntemiyle, üç hafta arayla iki defa uygulanmıştır. Bu uygulamadan elde edilen ölçeğin güvenirlik katsayısı $.82$ 'dir. Deneklerin ölçeğin tek ve çift maddelerinden aldıkları puanlar arasındaki ölçeği yarılama güvenirliği $.86$ olarak bulunmuştur (Dökmen, 1988,s.178).

3.2 Dini Hayat Ölçeği

DHÖ, dinî hayatın dört boyutu esas alınarak dindarlığı ölçmek için geliştirilen likert tipi bir ölçektir. Ölçek inanç boyutunda 4, duygu boyutunda 7, davranış boyutunda 10 ve bilgi boyutunda 10 madde olmak üzere toplam 31 maddedir. Ölçekten alınacak en yüksek puan 69' dur ve bu puan ankete katılan öğrencilerin dindarlık puanı olarak değerlendirilmiştir. Puanlamada 0-25 puan alanlar dindarlık düzeyi düşük grubu, 30-50 puan alanlar dindarlığı orta grubu, 55-69 arası dindarlığı düşük grubu oluşturmaktadır.

Ölçeğin inanç boyutu, katılıyorum (2), kararsızım (1), katılmıyorum (0) seçeneklerini içermekte olup, alınabilen en yüksek puan 8, en düşük puan 0'dır. Duygu boyutu, hiç (0), biraz (1), çok (2), pek çok (3) seçenekleri üzerinde işaretlenebilmekte olup, cümlelerde ifade edilen duygu veya tecrübelerin şiddet ve derecesini ölçmektedir. Bu boyuttan en az 0, en çok 21 puan alınabilmektedir. Davranış boyutunda ise maddeler, ölçülmek istenen dini davranışın sıklık derecesine göre, hiç (0), bazen (1), çoğu zaman (2), her zaman (3) şeklinde işaretlenebilmektedir. Bu boyuttan alınacak en

az puan 0, en yüksek puan 30'dur. DHÖ'de ölçülen son boyut, bilgi boyutudur. Bilgi boyutunda seçenekler doğru ve yanlış şeklinde oluşturulmuş ve her doğru cevap için 1 puan takdir edilmiştir. Bu boyuttan alınabilen en az puan 0, en yüksek puan ise 10'dur (Şahin,2008).

DHÖ'nün üniversite öğrencileri için güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları Yıldız (1998) ve Şahin (1999) tarafından yapılmıştır (Şahin 2008). Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları iki teknikle gerçekleştirilmiştir. Birincisi yarıya bölme tekniğiyle yapılan hesaplama sonucunda korelasyon katsayısı $r=,86$ olup $p<01$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı bulunmuştur. İkincisinde ise ölçeğin boyutları arasındaki korelasyonlara bakılıp, bütün boyutların birbirleriyle ve DHÖ ile korelasyonlarının $P<001$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır (Yıldız,2006, s.121).

Ölçeğin geçerliliği ise bilinen gruplar tekniği ile yapılarak, iki grup arasındaki farkın $t=20,68$ $P<.001$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2006, s.122).

C. İŞLEM

1. Uygulama

Anketin uygulaması Selçuk Üniversitesi İlahiyat, Mühendislik Mimarlık, Tıp, Fen Edebiyat ve Eğitim Fakültesinde 2007–2008 öğretim yılı bahar yarı döneminde gerçekleştirilmiştir. Bağımsız değişkenleri oluşturan demografik özellikler, Empatik Eğilim ve Dini Hayat Ölçeğinden oluşan anket, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü sınıflara uygulanmıştır.

Uygulamaya 525 öğrenci katılmıştır. Anket uygulaması araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Anketler uygulanırken öğrencilerden anket formlarının ilk sayfasındaki uyarıları okumaları istenmiş, ayrıca daha sağlıklı bilgilere ulaşılabilmesi için formlara isimlerini yazmamaları uyarısında bulunulmuştur.

2. Veri Analizinde Kullanılan İstatistiksel İşlemler

Araştırmada öncelikle, yukarıda özellikleri verilen Empatik Eğilim ve Dini Hayat Ölçeği sayısal değerlere dönüştürülmüş, daha sonra analizlere tabi tutulmuştur.

Veri analizinde kullanılan istatistiksel işlemler ölçeğin tipi ve araştırma hipotezleri dikkate alınarak seçilmiştir. Bu doğrultuda ilişkilerle ilgili analizlerde Pearson Korelasyon Analizi; farklılıklarla ilgili analizlerde ise t testi, tek yönlü varyans

analizi ve Tukey HSD çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Araştırma ile ilgili veri analizleri SPSS 10.1 programı ile gerçekleştirilmiştir.

III. BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amaçları doğrultusunda toplanan bulgular ve analizler sunulacaktır.

1. Dindarlığın Empatik Eğilimle Korelasyonu ve Dindarlık Gruplarının Empatik Eğilim Puanları Açısından Karşılaştırılmasına Dair Bulgular

Araştırmanın hipotezler bölümünde dindarlık ve empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, dindarlık yükseldikçe empatik eğilimde yükseldiği varsayılmıştı. Uygulanan korelasyon analizi neticesinde ilgili hipotezimiz desteklenmiş olup, empatik eğilim ve dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r = .10, P < .05$).

Tablo1. Dindarlık Düzeyi ve Empatik Eğilim Arasındaki Korelasyon

	Empatik Eğilim Düzeyi	Dindarlık Düzeyi
Empatik Eğilim Düzeyi	1	,107*
Dindarlık Düzeyi	,107*	1

*P < .05 **P < .01

Diğer taraftan dindarlık değişkeni gruplarının empatik eğilim açısından farklılığına dair hipotezimizde, dindarlığı yüksek olan öğrencilerin empatik eğilimlerinin de yüksek olduğu ve dindarlık düzeyi grupları arasında anlamlı farklılığın olacağı öngörülmüştür.

Tablo 2. Dindarlık Gruplarının Empatik Eğilim Puanları Arasındaki Farklılığa Dair T-Testi Sonucu

	Dindarlık Düzeyi	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	T Değeri
Empatik Eğilim Düzeyi	Orta	47	64,4043	8,39943	1,22518	-2,63
	Yüksek	477	67,4612	7,50358	,34357	

Yaptığımız analizler neticesinde, örneklem içerisinde düşük dindarlık düzeyinden öğrenci tespit edilmemiştir. Uygulanan t testi sonucunda dindarlık gruplarının empatik eğilim düzeyi puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu ($t = 2,63, P < .05$), bu farklılığın dindarlık düzeyi orta olanlar ile yüksek olanlar arasında gerçekleştiği, dindarlık puanı yüksek olanların empatik eğilim puanlarının ($x = 67,46$), dindarlık puanı orta ($x = 64,40$) olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

2. Dindarlığın Boyutları ile Empatik Eğilim Arasındaki İlişki

Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde Empatik eğilim ve dinin boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu varsayan hipotezimiz bilgi ve duygu boyutu ile desteklenirken inanç ve davranış boyutu açısından desteklenmemiştir.

Tablo3. Dindarlığın Boyutları ile Empatik Eğilim Arasındaki Korelasyon

	İnaç Boyutu	Duygu Boyutu	Davranış Boyutu	Bilgi Boyutu	Empatik Eğilim Düzeyi
İnaç Boyutu	1	,182	,305	,210	-,016
Duygu Boyutu	,182	1	,311	-,068	,104*
Davranış Boyutu	,305	,311	1	,211	,046
Bilgi Boyutu	,210	-,068	,211	1	,092*
Empatik Eğilim Düzeyi	-,016	,104*	,046	,092*	1

*P < .05 **P<.01

Empatik eğilimin dindarlığın boyutlarıyla anlamlılık düzeyine ulaşan korelasyon katsayıları duygu boyutunda $r=.10$, bilgi boyutunda $r=.09$ olarak bulunmuş ve tespit edilen ilişkilerin $P<.05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır.

Empatik eğilimin dinin boyutlarıyla anlamlılık düzeyine ulaşmayan korelasyon katsayıları inanç boyutunda $r=01$, davranış boyutunda ise $r=04$ olarak tespit edilmiştir.

3. Dindarlık ve Empatik Eğilimin Bağımsız Değişkenlerle İlişkileri

Bu bölümde dindarlık düzeyi ile empatik eğilim, yaş, cinsiyet, mezun olunan lise, sınıf, ailenin ekonomik düzeyi, hayatın en uzun döneminin geçtiği yerleşim birimi, ikamet edilen yer, anne-baba yaşam durumu, dini hayatın şekillenmesinde etkili olan dini eğitimi türü, ailenin dindarlık düzeyi, bireyin dindarlık algısı ve dinin önem düzeyi bağımsız değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler olup olmadığına bakılacaktır.

Bu konuda ilgili hipotezlerimiz yukarıda ifade edilen değişkenlerin tümü ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişkilerin var olduğu yönündedir.

Empatik eğilim ve dindarlık değişkenlerinin diğer değişkenlerle olan korelasyonlarına baktığımızda, yaş değişkeninin dindarlık ve empatik eğilimle anlamlı ilişkisinin olmadığı, korelasyon katsayısının empatik eğilimde $r=.03$, dindarlıkta $r=.06$ olduğu saptanmıştır. Cinsiyet değişkeninin hem empatik eğilim hem de dindarlık düzeyi ile olan korelasyonları anlamlı olarak saptanmış ve korelasyon katsayısı empatik eğilim

düzeyinde $r = -.12$, dindarlık düzeyinde $r = -.11$ olarak tespit edilmiş, ve ilişkilerin $P < .01$ güvenirlilik düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo4. Değişkenler Arası Korelasyonlar

	Empatik Eğilim Düzeyi	Dindarlık Düzeyi	Yaş	Cinsiyet	Mezun Olunan Lise	Öğrenim Görülen Fakülte	Öğrenim Görülen Sınıf	Ailenin Ekonomik Düzeyi	Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer	Konya' da İkamet Edilen Yer	Anne Baba Yaşam Durumu	Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Faktör	Bireyin Dindarlık Algısı	Ailenin Dindarlık Düzeyi	Dinin Önem Düzeyi
Empatik Eğilim Düzeyi	1	,107*	,037	-,124	-,058	-,045	-,096	,065	,008	-,013	,087	-,059	,023	,009	,020
Dindarlık Düzeyi	,107*	1	,063	-,115	-,190	-,202	-,097	-,059	,048	,080	,008	-,031	,229	,112	,333
Yaş	,037	,063	1	,086	-,098	-,122	,343	-,093	-,044	,034	-,012	,030	,009	-,029	,022
Cinsiyet	-,124**	-,115**	,086	1	,127	,210	,011	-,054	-,038	,032	,059	-,063	-,042	,058	-,006
Mezun Olunan Lise	-,058	-,190**	-,098	,127	1	,444	,065	,067	-,057	-,179	,065	-,149	-,091	-,089	-,089
Öğrenim Görülen Fakülte	-,045	-,202**	-,122	,210	,444	1	-,215	,059	-,045	-,289	,027	-,003	-,013	,050	-,026
Öğrenim Görülen Sınıf	-,096*	-,097*	,343	,011	,065	-,215	1	-,086	-,072	,067	,032	-,120	-,064	-,129	-,069
Ailenin Ekonomik Düzeyi	,065	-,059	-,093	-,054	,067	,059	-,086	1	,107	-,068	,043	-,032	,087	,146	,052
Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer	,008	,048	-,044	-,038	-,057	-,045	-,072	,107	1	,218	,021	,012	,130	,124	,065
Konya' da İkamet Edilen Yer	-,013	,080	,034	,032	-,179	-,289	,067	-,068	,218	1	,127	,042	,045	,061	,085
Anne Baba Yaşam Durumu	,087*	,008	-,012	,059	,065	,027	,032	,043	,021	,127	1	-,089	,011	-,047	-,030
Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Faktör	-,059	-,031	,030	-,063	-,149	-,003	-,120	-,032	,012	,042	-,089	1	-,049	,110	,006
Bireyin Dindarlık Algısı	,023	,229**	,009	-,042	-,091	-,013	-,064	,087	,130	,045	,011	-,049	1	,488	,236
Ailenin Dindarlık Düzeyi	,009	,112*	-,029	,058	-,089	,050	-,129	,146	,124	,061	-,047	,110	,488	1	,120
Dinin Önem Düzeyi	,020	,333**	,022	-,006	-,089	-,026	-,069	,052	,065	,085	-,030	,006	,236	,120	1

* $P < .05$ ** $P < .01$

Empatik eğilim ve mezun olunan lise değişkeninin korelasyonu arasında anlamlı bir ilişki bulunamayıp, korelasyon katsayısı $r = -.05$ olarak belirlenmiştir. Mezun olunan lise değişkeninin dindarlık düzeyi ile korelasyonunda ise anlamlı bir ilişki olduğu, korelasyon katsayısının $r = -.19$ ve anlamlılık düzeyinin $P < .01$ güvenirlilik düzeyinde gerçekleştiği belirlenmiştir.

Selçuk Üniversitesi öğrencilerinin eğitim gördükleri fakülte ile empatik eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır ($r = -.04$, $P > .05$). Dindarlık düzeyi ile öğrenim görülen fakülte arasındaki korelasyona bakıldığında, değişkenler arasında $P < .01$ düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu ($r = .20$) tespit edilmiştir.

Diğer taraftan dindarlık ve empatik eğilim düzeyi ile öğrenim aşamaları değişkeninin korelasyonu arasında anlamlı bir ilişki saptanmış, öğrenim aşamalarının empatik eğilimle korelasyon katsayısı $r = -.09$, dindarlık düzeyinde korelasyon katsayısı

$r = -.05$ olarak bulunmuş ve tespit edilen ilişkiler $P < .05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Ailenin ekonomik düzeyi ile empatik eğilim ve dindarlık düzeyi korelasyonlarına bakıldığında değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüş, korelasyon katsayıları empatik eğilimle $r = .06$, dindarlıkla $r = -.05$ olarak bulunmuştur.

Dindarlık ve empatik eğilim düzeyi ile ankete katılan öğrencilerin hayatının en uzun süresinin geçtiği yer değişkenleri arasında yapılan korelasyon analizinde değişkenler arasında anlamlı bir ilişki saptanamamış; yerleşim biriminin korelasyon katsayıları empatik eğilim ile korelasyonu $r = .008$, dindarlık ile korelasyonu ise $r = .04$ olarak belirlenmiştir.

Araştırmada Konya'da ikamet edilen yer ile dindarlık düzeyi ve empatik eğilim düzeyi arasında anlamlı ilişkilerin olmadığı ancak korelasyon katsayılarının empatik eğilimle $r = -.01$, dindarlık düzeyi ile $r = .08$ olarak belirlenmiştir.

Anne-babanın yaşama durumu ile dindarlık arasında anlamlı ilişki bulunamayıp korelasyon katsayısı $r = .008$ olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan empatik eğilimle yapılan korelasyonunda ise anlamlı bir ilişki saptanarak korelasyon katsayısı $r = .08$ bulunmuş ve bu ilişkinin $P < .01$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır.

Çalışmamızda dindarlık ve empatik eğilim düzeyi ile dini hayatın şekillenmesinde en önemli eğitim türü arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış, korelasyon katsayıları empatik eğilimde $r = -.05$ dindarlıkta $r = -.03$ olarak saptanmıştır.

Araştırmada deneklerin dindarlık algısı ve dindarlık düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = .22$, $P < .01$). Diğer taraftan empatik eğilimle bireyin dindarlık algısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($r = .02$, $P > .05$).

Ailenin dindarlık düzeyi ile empatik eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ($r = .02$); buna karşılık ailenin dindarlık düzeyinin dindarlıkla olan korelasyonunun $P < .01$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Dindarlık ile dinin birey için önem düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş olup, ilgili korelasyonun ($r = .33$) $P < .01$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuş, buna karşılık empatik eğilimle dinin önem düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($r = .02$, $P > .05$).

4. Bağımsız Değişken Gruplarının Dindarlık ve Empatik Eğilim Açısından Karşılaştırmasına Dair Bulgular.

Yaş bağımsız değişkeni gruplarının farklılığına dair hipotezimizde, yaş grupları arasında dindarlık ve empatik eğilim açısından anlamlı farklılık göstereceği öngörülmüş olup, ileri yaşlarda empatik eğilim ve dindarlık düzeyinin artacağı varsayılmıştır.

Tablo 5. Yaş Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanları ve T-Testi Sonuçları

	Yaş	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	T değeri	Anlamlılık
Dindarlık Düzeyi	17-22 Yaş	443	58,1580	5,85939	,27839	-1,45	,175
	23-31 Yaş	82	59,1951	6,39915	,70667		
Empatik Eğilim Düzeyi	17-22 Yaş	443	67,0700	7,94022	,37725	-0,85	,281
	23-31 Yaş	82	67,8537	5,60450	,61891		

Uyguladığımız t testi sonucunda yaş gruplarının arasında empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı($t=-0,85$, $P> 05$) tespit edilmiştir. Bu sonuca göre ilgili hipotezimizin desteklenmemiştir. Ancak grupların aldığı puanlara bakıldığında, dindarlıkta 17-22 yaş grubunun dindarlık puanlarının $x=58,15$, 23 -31 yaş grubunun puanlarından $x=59,19$ daha düşük olduğu dolayısıyla ileri yaşlarda dindarlık puanının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Empati eğilimde de bulgular aynı yönde olup ileri yaşlardaki öğrencilerin aldığı puanların $x=67,85$, düşük yaştaki öğrencilerin puanlarına $x=67,07$ göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Cinsiyet Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanları ve T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	T değeri	Anlamlılık
Dindarlık Düzeyi	Kız	314	58,8822	5,15468	,29090	2,65	,012
	Erkek	211	57,4834	6,90158	,47512		
Empatik Eğilim Düzeyi	Kız	314	67,9682	6,44457	,36369	2,86	,008
	Erkek	211	66,0379	8,99304	,61911		

İlgili hipotezimizde empatik eğilim ve dindarlık puanlarının kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu varsayılmıştı. Cinsiyet gruplarına dair hipotezimiz, uygulanan t testi sonucunda desteklenmiş, cinsiyet grupları arasında hem

dindarlık hem de empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Uygulanan t testi sonucunda, kız öğrenciler ile erkek öğrencilerin aldığı puanlar arasında anlamlı farklılığın olduğu (Empatik eğilim $t= 2,86$, $P<.01$ dindarlık $t= 2,65$, $P<.05$) saptanmış; kız öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlık puanlarının (Empatik eğilimde $x=67,96$ dindarlık $x=58,88$) , erkek öğrencilerin aldığı puanlara (Empatik eğilim $x=66,03$ dindarlık $x=57,48$) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anadolu İmam-Hatip Lisesi ve İmam-Hatip Lisesi mezunlarının diğer lise mezunlarına göre empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları açısından daha yüksek puanlar alacağı ve mezun olunan lise grupları arasında puanlar açısından anlamlı farklılık olacağına dair hipotezimiz empatik eğilim açısından desteklenmemiş olup, dindarlık açısından desteklenmiştir.

Tablo 7. Mezun olunan Lise Bağımsız Değişkeni Gruplarının Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	994,596	6	165,766	4,883	,000
	Gruplar İçi	17449,094	514	33,948		
	Toplam	18443,689	520			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	453,002	6	75,500	1,307	,252
	Gruplar İçi	29700,611	514	57,783		
	Toplam	30153,612	520			

Uyguladığımız tek yönlü varyans analizi sonucunda mezun olunan lise gruplarının empatik eğilim ortalama puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı ($F_{6,514} = 1,30$, $P>.05$); dindarlık ortalama puanları arasında ise anlamlı farklılığın olduğu ($F_{6,514} = 4,88$, $P<.05$), bu farklılığın ise en yüksek puanı alan Açıköğretim Lisesi ve en düşük puanı alan Fen Lisesi arasında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Her ne kadar Anadolu İHL ve İHL ile ilgili hipotezimiz istatistiksel anlamda desteklenmemiş olsa bile öğrencilerin aldığı puanlara baktığımızda empatik eğilim puanlarının Açık öğretim Lisesinde $x=64,33$, Fen Lisesinde $x=64,61$, Düz Lisede $x=66,99$, Anadolu Lisesinde $x=67,12$, İHL'de $x=68,12$, Anadolu İHL'de $x=68,24$, Diğer Liselerde $x=68,66$ olarak bulunduğu ve Anadolu İHL- İHL puanlarının grubun yüksek puanları arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 8. Mezun Olunan Lise Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Mezun Olunan Lise	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı	Fen Lisesi	Diğer Liseler	Anadolu Lisesi i	Düz Lise	Anadolu İHL	İHL	Açıköğretim Lisesi
Fen Lisesi	31	56,77							*
Diğer Liseler	18	56,88							
Anadolu Lisesi	204	57,41							
Düz Lise	133	57,90							
Anadolu İHL	77	60,45							
İHL	49	60,67							
Açıköğretim Lisesi	9	61,11	*						

Dindarlık Puanlarında ise, puanlarının Açık öğretim Lisesinde $x=61,11$, İHL'de $x=60,67$, Anadolu İHL'de $x=60,45$, Düz Lisede $x=57,90$, Anadolu Lisesinde $x=57,41$, Diğer Liselerde $x=56,88$, Fen Lisesi $x=56,77$ olarak bulunup yine Anadolu İHL- İHL puanlarının grubun yüksek puanları arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 9. Mezun Olunan Lise Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Mezun Olunan Lise	Frekans	Ortalama Empati Puanı
Açıköğretim Lisesi	9	64,33
Fen Lisesi	31	64,61
Düz Lise	133	66,99
Anadolu Lisesi	204	67,12
İHL	49	68,12
Anadolu İHL	77	68,2
Diğer Liseler	18	68,66

Öğrenim görülen fakülte bağımsız değişkeni gruplarının empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanlarının farklılığına dair hipotezimizde, grupların aldığı puanlar arasında anlamlı farklılık olacağı varsayılmış ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin puanlarının diğer fakülte öğrencilerinin aldığı puanlardan daha yüksek gerçekleşeceği öngörülmüştür.

Yapılan varyans analizi sonucunda, öğrenim görülen fakülte gruplarının empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılığın olmadığı ($F_{4,520} = 0,61$, $P > .05$) ancak dindarlık düzeyi puanlarının gruplar arasında farklılık gösterdiği ($F_{4,520} = 7,73$, $P > .001$) tespit edilmiştir.

Tablo 10. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	1042,972	4	260,743	7,738	,000
	Gruplar İçi	17523,268	520	33,699		
	Toplam	18566,240	524			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	142,762	4	35,690	,612	,654
	Gruplar İçi	30310,808	520	58,290		
	Toplam	30453,570	524			

Tablo 11. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Öğrenim Görülen Fakülte	Frekans	Ortalama Empati Puanı
Tıp Fakültesi	98	66,66
Mühendislik Mimarlık Fakültesi	176	66,80
Fen Edebiyat Fakültesi	18	67,22
Eğitim Fakültesi	103	67,33
İlahiyat Fakültesi	130	68,00

Empatik eğilim düzeyi puanları açısından gruplar arasında anlamlı farklılık bulunamayıp hipotezimiz desteklenirse de alınan puanlara bakıldığında en yüksek puanın İlahiyat Fakültesi öğrencileri $x=68,00$ tarafından alındığı; onu sırasıyla Eğitim Fakültesi $x=67,33$, Fen Edebiyat Fakültesi $x=67,22$, Mühendislik Mimarlık Fakültesi $x=66,80$, ve Tıp Fakültesinin $x=66,66$ takip ettiği görülmektedir.

Tablo 12. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Öğrenim Görülen Fakülte	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı	Ortalama Dindarlık Puanı	Mühendislik Mimarlık Fakültesi	Tıp Fakültesi	Eğitim Fakültesi	Fen Edebiyat Fakültesi	İlahiyat Fakültesi
Mühendislik Mimarlık	176	56,80						*
Tıp	98	58,07	58,07					
Eğitim	103	58,26	58,26					
Fen Edebiyat	18	58,94	58,94					
İlahiyat	130		60,51	*				

Dindarlık düzeyi puanları açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiş olup ilgili hipotezimiz desteklenmiştir. Bulunan bu anlamlı farklılık İlahiyat Fakültesi ve Mühendislik Mimarlık Fakültesi arasında tespit edilmiştir. Alınan puanlara bakıldığında en yüksek puanın İlahiyat Fakültesi öğrencileri $x=60,51$ tarafından alındığı ve onu, Fen Edebiyat Fakültesi $x=58,94$, Eğitim Fakültesi $x=58,26$, Tıp Fakültesi $x=58,07$, Mühendislik Mimarlık Fakültesinin $x=66,80$ izlediği görülmektedir

Diğer taraftan öğrenim aşamaları gruplarının empatik eğilim puanları arasında da anlamlı farklılık tespit edilmiş olup ($F_{3,521} = 3,21$, $P < .05$), ilgili hipotezimiz desteklenirken, gruplar arasındaki farklılığın dördüncü sınıf ile birinci sınıf arasında gerçekleştiği ve en yüksek puanı birinci sınıfların $x=68,50$ aldığı görülürken onu sırasıyla üçüncü $x=67,67$, ikinci $x=66,13$, dördüncü $x=66,13$) sınıfların takip ettiği belirlenmiştir.

Tablo 13. Öğrenim Görülen Sınıf Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	178,499	3	59,500	1,686	,169
	Gruplar İçi	18387,741	521	35,293		
	Toplam	18566,240	524			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	552,786	3	184,262	3,211	,023
	Gruplar İçi	29900,783	521	57,391		
	Toplam	30453,570	524			

Tablo 14. Öğrenim Görülen Sınıf Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Öğrenim Görülen Sınıf	Frekans	Ortalama Empati Puanı	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf
Dördüncü Sınıf	155	66,13	*			
İkinci Sınıf	88	66,13				
Üçüncü Sınıf	136	67,67				
Birinci Sınıf	146	68,50				*

Öğrenim aşamaları gruplarının dindarlık düzeyi ortalama puanlarına bakıldığında gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiş ve netice olarak ilgili hipotezimiz desteklenmemiştir. Ancak fikir vermesi açısından grupların aldığı puanlara bakıldığında en yüksek puanı birinci sınıfların $x=59,10$ aldığı; onu

sırasıyla ikinci $x=58,45$, üçüncü $x=58,22$, ve dördüncü $x=57,58$ sınıfın takip ettiği saptanmıştır.

Tablo 15. Öğrenim Görülen Sınıf Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Öğrenim Görülen Sınıf	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı
Dördüncü Sınıf	155	57,58
Üçüncü Sınıf	136	58,22
İkinci Sınıf	88	58,45
Birinci Sınıf	146	59,10

Ailenin sosyo-ekonomik düzeyi ile ilgili hipotezimiz, empatik eğilim ve dindarlık yönünden ailenin sosyo-ekonomik düzeyi gruplarının aldığı puanların farklılık göstereceği; sosyo ekonomik düzeyi düşük olan grubun empatik eğilim ve dindarlık puanının daha yüksek olacağı yönündedir.

Tablo 16. Ailenin Ekonomik Düzeyi Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	151,567	4	37,892	1,069	,371
	Gruplar İçi	18395,975	519	35,445		
	Toplam	18547,542	523			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	320,147	4	80,037	1,379	,240
	Gruplar İçi	30132,769	519	58,059		
	Toplam	30452,916	523			

Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda gruplar arasında gerek empatik eğilimde gerekse dindarlık açısından anlamlı farklılığın olmadığı ($F_{4,159} = 1,37, P > .05$), ancak fikir vermesi açısından puanlar bakıldığında her iki değişkende de sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan grubun diğerlerinden daha yüksek puan (Empatik eğilim $x = 70,00$ Dindarlık $x = 62,83$) aldığı görülmektedir.

Tablo 17. Ailenin Ekonomik Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Ailenin Ekonomik Düzeyi	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı
Yüksek	12	57,33
Ortanın Üstü	97	57,93
Ortanın Altı	29	58,13
Orta	380	58,40
Düşük	6	62,83

Tablo 18 Ailenin Ekonomik Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Ailenin Ekonomik Düzeyi	Frekans	Ortalama Empati Puanı
Ortanın Altı	29	66,13
Orta	380	66,84
Yüksek	12	68,16
Ortanın Üstü	97	68,56
Düşük	6	70,00

Hayatın en uzun süresinin geçtiği yer değişkeniyle ilgili hipotezimiz, gruplar arasında anlamlı farklılığın olacağı yönünde olup, il merkezinde hayatının en uzun süresini geçirenlerin diğerlerine göre anlamlı şekilde daha yüksek puan alacağı varsayılmıştı.

Tablo 19. Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	179,570	3	59,857	1,699	,166
	Gruplar İçi	18282,671	519	35,227		
	Toplam	18462,241	522			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	19,706	3	6,569	,113	,952
	Gruplar İçi	30066,455	519	57,932		
	Toplam	30086,161	522			

Yapılan varyans analizi neticesinde hem dindarlık hemde empatik eğilim açısından gruplar arasındaki farklılık anlamlı düzeye ulaşamazken ($F_{3,519} = 0,11$, $P > .05$), empatik eğilimde en yüksek ortama puanı hayatının en uzun süresini yurt dışında geçirenler $x = 68,20$ alırken, en düşük puanı ise köy ve kasabada $x = 66,72$ geçirenlerin aldığı görülmektedir.

Tablo 20. Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı
Yurt Dışı	5	54,60
Köy Kasaba	40	56,75
İlçe Merkezi	152	58,34
İl Merkezi	326	58,51

Tablo 21. Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer	Frekans	Ortalama Empati Puanı
Köy Kasaba	40	66,72
İl Merkezi	326	67,21
İlçe Merkezi	152	67,40
Yurt Dışı	5	68,20

Konya’da ikamet edilen yer değişkeni grupları arasındaki farklılığa dair hipotezimizde bağımsız değişken gruplarının empatik eğilim ve dindarlık puanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu; değişkenlerden en yüksek puanı aile yanında kalan öğrencilerin alacağı ön görülmüştür. İlgili hipotezimiz, empatik eğilim puanları açısından desteklenirken, dindarlık düzeyi ortalama puan grupları arasında anlamlı bir farklılık olmadığından desteklenmemiştir.

Tablo 22. Konya ‘da İkamet Edilen Yer Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	346,712	5	69,342	1,971	,081
	Gruplar İçi	18190,339	517	35,184		
	Toplam	18537,052	522			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	927,012	5	185,402	3,257	,007
	Gruplar İçi	29428,483	517	56,922		
	Toplam	30355,495	522			

Nitekim yapılan tek yönlü varyans analizi neticesinde, Konya’da ikamet edilen yer değişkeni gruplarının empatik eğilim ortalama puanları açısından anlamlı farklılığın olduğu ($F_{5,517} = 3,25$, $P < .05$) görülürken, dindarlık grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilememiştir ($F_{5,517} = 1,97$, $P > .05$).

Tablo 23. Konya 'da İkamet Edilen Yer Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Konya' da İkamet Edilen Yer	Frekans	Ortalama Empati Puanı	Dini Cemaatlere Bağlı Yurt	Öğrenci Evi	Aile Yanında	Devlet Yurdu	Özel Yurt	Dini Cemaatlere Bağlı Ev
Dini Cemaatlere Bağlı Yurt	15	63,73						*
Öğrenci Evi	146	65,94						
Aile Yanında	154	66,86						
Devlet Yurdu	57	67,43						
Özel Yurt	87	68,72						
Dini Cemaatlere Bağlı Ev	64	69,34	*					

Alınan puanlara bakıldığında farklılığın en yüksek ortalama empatik eğilim puanı alan dini cemaatlere bağlı evde kalanlar $x=69,34$ ile dini cemaatlere bağlı yurtlarda kalanlar $x=63,73$ arasında gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 24. Konya 'da İkamet Edilen Yer Bağımsız Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Konya' da İkamet Edilen Yer	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı
Öğrenci Evi	146	57,09
Özel Yurt	87	58,22
Dini Cemaatlere Bağlı Yurt	15	58,53
Devlet Yurdu	57	58,54
Dini Cemaatlere Bağlı Ev	64	58,93
Aile Yanında	154	59,12

Ortalama dindarlık puanında ise anlamlı farklılık olmamakla birlikte en yüksek puanı aile yanında kalanlar alırken $x=59,12$, en düşük puanı öğrenci evlerinde kalanların $x=57,09$ aldığı belirlenmiştir.

Anne baba yaşam durumu gruplarına dair hipotezimiz grupların puanları arasında anlamlı farklılık olacağını öngörürken; empatik eğilim ve dindarlık ortalama puanı yönünden en yüksek puanı anne babası birlikte yaşayanların alacağı varsayılmıştır.

Tablo 25. Anne Baba Yaşam Durumu Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	13,261	3	4,420	,126	,945
	Gruplar İçi	18216,716	520	35,032		
	Toplam	18229,977	523			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	345,167	3	115,056	1,991	,114
	Gruplar İçi	30056,573	520	57,801		
	Toplam	30401,740	523			

Uygulanan tek yönlü varyans analizi neticesinde gruplar arasında anlamlı farklılığın olmadığı (Empatik eğilimde $F_{3,520}=1,99$, $P>.05$; Dindarlıkta $F_{3,520}=4,42$, $P>.05$) görülmüştür.

Tablo 26. Anne Baba Yaşam Durumu Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Anne Baba Yaşam Durumu	Frekans	Ortalama Empati Puanı
Anne Baba Birlikte Yaşıyor	497	67,02
Anne Yaşamıyor	5	69,20
Baba Yaşamıyor	10	70,30
Anne Baba Ayrı Yaşıyor	12	71,41

Ancak fikir vermesi açısından empatik eğilimde grupların aldığı puanlara bakıldığında en yüksek puanı anne babası ayrı yaşayanların $x=71,41$ aldığı görülürken en düşük puanı anne babası birlikte yaşayanların $x=67,02$ aldığı görülmektedir.

Dindarlıkta ise en yüksek puanı babası yaşamayanlar $x=59,20$ alırken en düşük puanı annesi yaşamayanlar $x=57,60$ almıştır.

Tablo 27. Anne Baba Yaşam Durumu Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Anne Baba Yaşam Durumu	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı
Anne Yaşamıyor	5	57,60
Anne Baba Ayrı Yaşıyor	12	57,83
Anne Baba Birlikte Yaşıyor	497	58,35
Baba Yaşamıyor	10	59,20

Araştırmamızda dini hayatı şekillendiren en önemli eğitim türü değişkeni gruplarının puanları arasında anlamlı farklılık olduğu varsayılmış ve ailesi tarafından eğitilen grubun diğerlerine göre daha yüksek puanlar alacağı ön görülmüştür.

Tablo 28. Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Eğitim Türü Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	92,515	5	18,503	,540	,746
	Gruplar İçi	17322,360	506	34,234		
	Toplam	17414,875	511			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	1132,313	5	226,463	3,971	,002
	Gruplar İçi	28853,700	506	57,023		
	Toplam	29986,014	511			

Yapılan analiz neticesinde empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılık olduğu ($F_{5,506}=3,97$, $P<.05$) görülürken dindarlık puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F_{5,506}=054$, $P>.05$).

Tablo 29. Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Eğitim Türü Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Faktör	Frekans	Ortalama Empati Puanı	Cami Hocası	İlk ve Orta Öğretim Okulundaki Din Kültürü Dersleri	Aile	İmam Hatip Lisesi Eğitimi	Dini Cemaat	Kuran Kursu
Cami Hocası	9	59,33						*
İlk ve Orta Öğretim Okulundaki Din Kültürü Dersleri	17	62,00						
Aile	417	67,33						
İmam Hatip Lisesi Eğitimi	17	67,35						
Dini Cemaat	31	68,45						
Kuran Kursu	21	68,90	*					

İlgili hipotezde ailesinden eğitim alan öğrencilerin empatik eğilim ölçeğinden daha yüksek puan alacağı öngörülmüşken yapılan analiz neticesinde, Kuran kursunda eğitim alan öğrencilerin en yüksek puanı aldığı ve anlamlı farklılığın Kuran kursu $x=68,90$ ve cami hocasından $x=59,33$ eğitim alan grup arasında gerçekleştiği görülmektedir.

Diğer taraftan dindarlık düzeyi ortalama puanlarında gruplar arası anlamlı bir farklılık olmadığı; ancak fikir vermesi açısından puanların dağılımına bakıldığında en yüksek puanı cami hocasından eğitim görenler $x=59,33$ alırken, en düşük puanı ilk ve orta öğretim okullarındaki din kültürü derslerinden eğitim alan grubun $x =56,58$ aldığı görülmektedir.

Tablo 30. Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Eğitim Türü Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Faktör	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı
İlk ve Orta Öğretim Okulundaki Din Kültürü Dersleri	17	56,58
Aile	417	58,37
Dini Cemaat	31	58,87
Kuran Kursu	21	59,09
İmam Hatip Lisesi Eğitimi	17	59,23
Cami Hocası	9	59,33

İlgili hipotezimizde örneklemin empatik eğilim ve dindarlık puanlarının dindarlık düzeyi algısı değişkeni grupları açısından anlamlı farklılık gösterdiği varsayılmaktadır.

Tablo 31. Bireyin Dindarlık Algısı Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	904,044	4	226,011	8,369	,000
	Gruplar İçi	13395,206	496	27,006		
	Toplam	14299,250	500			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	303,939	4	75,985	1,280	,277
	Gruplar İçi	29433,737	496	59,342		
	Toplam	29737,677	500			

Yapılan analiz sonucunda deneklerin, empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılığın olmadığı ($F_{4,496} = 1,28, P > .05$); ancak dindarlık puanları arasında anlamlı bir farklılığın gerçekleştiği ($F_{4,496} = 8,36, P < .001$) bulunmuştur.

Tablo 32. Bireyin Dindarlık Algısı Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Bireyin Dindarlık Algısı	Frekans	Ortalama Empati Puanı
Orta	262	66,51
Yüksek	39	67,51
Ortanın Üstü	160	67,99
Ortanın Altı	27	68,59
Düşük	13	68,61

Puanların dağılımına bakıldığında gruplar içinde empatik eğilim puanı en yüksek olanların, dindarlık algısı düşük $x=68,61$ olanlar olduğu, en düşük puan ise dindarlık algısı orta $x=66,51$ olanların aldığı görülmektedir

Tablo 33. Bireyin Dindarlık Algısı Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Bireyin Dindarlık Algısı	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı	Düşük	Ortanın Altı	Orta	Ortanın Üstü	Yüksek
Ortanın Altı	27	55,96					*
Düşük	13	57,61					
Orta	262	57,61					
Ortanın Üstü	160	59,86					
Yüksek	39	60,87		*			

Buna karşılık dindarlıkla ilgili puanların dağılımı, dindarlık algısı yüksek olan öğrencilerin $x=60,87$ dindarlık puanlarının da yüksek çıktığını, en düşük puanı alanların ise dindarlık algısı ortanın altında $x=55,96$ olanlar olduğunu göstermiştir.

Ailenin dindarlık düzeyi ile ilgili hipotezimiz, dindarlık ve empatik eğilim açısından gruplar arasında anlamlı farklılıkların olacağı yönündedir

Tablo 34. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	274,627	4	68,657	2,024	,090
	Gruplar İçi	17064,418	503	33,925		
	Toplam	17339,045	507			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	156,077	4	39,019	,657	,622
	Gruplar İçi	29879,220	503	59,402		
	Toplam	30035,297	507			

Uygulanan tek yönlü varyans analizi neticesinde, empatik eğilim ve dindarlık puanlarında gruplar arasında anlamlı farklılığın olmadığı (Empatik Eğilimde $F_{4,503}=0,65$, $P>.05$, Dindarlıkta $F_{4,503}=2,02$ $P>.05$) tespit edilmiştir.

Gruplar içinde empatik eğilim ortalama puanı en yüksek çıkan grup ailesinin dindarlığı düşük $x=67,70$ olanlar olup, en düşük puanı ise ailesinin dindarlığı orta $x=66,69$ olanlar almıştır.

Tablo 35. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Ailenin Dindarlık Düzeyi	Frekans	Ortalama Empati Puanı
Orta	216	66,69
Yüksek	65	67,18
Ortanın Altı	28	67,25
Ortanın Üstü	189	67,65
Düşük	10	69,70

Ortalama dindarlık puanında ise ailesinin dindarlığını yüksek olarak algılayanların diğerlerinden daha $x=59,98$ yüksek puan aldığı, ailesinin dindarlığı düşük olanların $x=56,70$ ise düşük puan aldığı görülmektedir.

Tablo 36 Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Ailenin Dindarlık Düzeyi	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı
Düşük	10	56,70
Orta	216	57,81
Ortanın Altı	28	58,28
Ortanın Üstü	189	58,60
Yüksek	65	59,98

Araştırmamızda, empatik eğilim ve dindarlık puanları açısından dinin önem düzeyi değişkeninin grupları arasında anlamlı farklılığın olacağını öngören hipotezimiz empatik eğilim yönünden desteklenmezken ($F_{2,520}=0,11$, $P>.05$) dindarlık yönünden desteklenmiş olup, grupların dindarlık ortalama puanları arasında anlamlı farklılık ($F_{2,520}=42,35$, $P<.001$) saptanmıştır. Araştırmaya katılan denekler içerisinde dini kendisi için önemsiz bulanlar olmadığından puan tablosunda verilmemiştir.

Tablo 37. Dinin Önem Düzeyi Bağımsız Değişkeni Açısından Grupların Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyi Puanlarının Farklılığına Dair Varyans Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi f	Kareler Ortalaması	F Değeri	Anlamlılık.
Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arasında	2534,747	2	1267,373	42,354	,000
	Gruplar İçi	15560,293	520	29,924		
	Toplam	18095,040	522			
Empatik Eğilim Düzeyi	Gruplar Arasında	13,033	2	6,517	,112	,894
	Gruplar İçi	30346,118	520	58,358		
	Toplam	30359,151	522			

Puanların dağılımına bakıldığında gruplar içinde empatik eğilim ortalama puanı en yüksek çıkan grubun, dini kendisi için oldukça önemli bulanlar $x=67,31$ olduğunu, empatik eğilim ortalama puanı düşük çıkan grubun ise dini biraz önemli bulanlar $x=66,40$ olduğu görülmüştür.

Tablo 38 Dinin Önem Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Empatik Eğilim Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Dinin Önem Düzeyi	Frekans	Ortalama Empati Puanı
Biraz	5	66,40
Çok	145	67,00
Oldukça	373	67,31

Ortalama dindarlık puanında ise dini oldukça önemli bulanların aldıkları dindarlık puanlarının $x=59,46$ en yüksek puan olduğu, onu dini çok önemli bulanlar ($x=56,15$) ve dini biraz önemli bulanların $x=41,80$ takip ettiği görülmektedir. Gruplar arasında anlamlı farklılık ise dini kendisi için biraz önemli bulanlar ile oldukça önemli bulanlar arasında ve dini kendisi için çok önemli bulanlarla biraz ve oldukça önemli bulanlar arasında gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 39 Dinin Önem Düzeyi Bağımsız Değişken Grupların Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Tukey HSD Testi Sonuçları

Dinin Önem Düzeyi	Frekans	Ortalama Dindarlık Puanı	Biraz	Çok	Oldukça
Biraz	5	41,80		*	
Çok	145	56,15			
Oldukça	373	59,46	*	*	

IV. BÖLÜM BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde dindarlık ve dindarlığın boyutları ile empatik eğilim arasındaki ilişkinin yanı sıra, empatik eğilim ve dindarlığın bağımsız değişkenlerle ilişkileri ve bağımsız değişkenlerin gruplarının dindarlık ve empatik eğilim açısından farklılıklarına dair bulguların değerlendirilmeleri yapılacaktır.

1. Dindarlık ve Empatik Eğilim Düzeyine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz dindarlık düzeyi ile empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu varsaymaktaydı. Uygulanan korelasyon analizi neticesinde ilgili hipotezimiz desteklenmiş olup, empatik eğilim ve dindarlık düzeyi korelasyonları pozitif yönde anlamlı bulunmuştur.

İnsan hayatında etkili bir değer olan dinin bireysel ve toplumsal hayat üzerinde etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Yapılan araştırmalarda dinin insan hayatı üzerinde gerek bireysel mutluluğu gerekse toplumsal hayata uyumu sürecinde birçok yönden olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Dini öğretiler, çoğu zaman sevgi, affetme, başkalarına yardım etme gibi filleri açıkça teşvik ederek insanların başka insanları anlamalarını ve empati kurmalarını sağlar. Bu bağlamda empati ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin çıkması empati ve dindarlık arasındaki pozitif ilişkiyi gözler önüne sermektedir

Empati ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmış ve empati ve dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Watson ve ark.(1984) empatinin iç güdümlü dindarlıkla pozitif yönde ilişkisinin olduğunu tespit ederken (Nakl., Şahin, 2001, s.180), Şahin (2008) ergenlerde dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı ilişki olduğunu saptamıştır. Yine Özcan (2007) dindarlık düzeyi ile empatik ilgi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Dindarlık değişkeni gruplarının farklılığına dair hipotezimizde, dindarlığı yüksek olan öğrencilerin empatik eğilimlerinin de yüksek olacağı varsayılmış ve dindarlık düzeyi grupları arasında anlamlı farklılığın olacağı öngörülmüştü. Ankete katılanlar arasında dindarlık seviyesi düşük olanların ilgili analizi için yeterli sayıda olmaması, dindarlığı orta ve yüksek olan denekler arasında t testi uygulamamızı gerektirmiştir. Yapılan t testi sonucunda dindarlık gruplarının empatik eğilim düzeyi puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu, bu farklılığın dindarlık düzeyi “orta” olanlar ile “yüksek” olanlar arasında gerçekleştiği, dindarlık puanı yüksek olanların

empatik eğilim puanının(x=67,46), dindarlık puanı orta (x= 64,40) olanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır

2. Dindarlığın Boyutları ve Empatik Eğilime Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Empatik eğilim ve dindarlığın boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu varsayan hipotezimiz, araştırmamızda, bilgi ve duygu boyutu açısından desteklenirken inanç ve davranış boyutu açısından desteklenmemiştir.

Dinin emir ve yasaklarının insan hayatında güçlü bir etkisinin olması, bireyin sosyal ve ferdi hayatını dinin emirlerine göre şekillendirmesine sebep olmaktadır. Dini bilgiye sahip olan insan, inancı doğrultusunda hayatına yön vererek aksi davranışlara karşı negatif tutum ve duygular besleyecektir. Örneğin müslüman bir birey inançları doğrultusunda ben-merkezcilikten uzak durmaya ve kendinden başka insanlara da önem vermeye çalışacaktır. Nitekim “anne-babaya akrabaya, komşuya, yetim ve fakire güzel muamele edilmesi gerektiği ve Allah’ın kendini beğenen insanları sevmediğini”(Nisa 4/36) bilen bir kişi, başka insanlarla olan ilişkilerine dikkat edecek ve bu doğrultuda bir tutum sergileyecektir. Araştırmamızda dindarlığın bilgi ve duygu boyutuyla empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişkinin çıkması bu bağlamda anlamlı görülmektedir.

Yine araştırmamıza benzer olarak yapılan “Ergenlerde Dindarlık ve Empati” isimli çalışmada (Şahin, 2008), dindarlığın davranış, bilgi ve duygu boyutlarının empatik eğilimle pozitif yönde anlamlı ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Empatik eğilimin inanç ve davranış boyutuyla anlamlı bir ilişkisinin çıkmaması ise kişinin inancını içselleştirmemiş olması ve inancın davranışlara yansımamasına bağlanabilir.

3. Yaş Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Yaş ilerledikçe insanların hayat tecrübeleri, bilgi ve görgüleri artacağından yaş ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı ilişki olacağı düşünülmüş ve yaş bağımsız değişkenine dair hipotezimiz bu doğrultuda kurulmuştu. İlgili hipotezimiz, araştırmamızda desteklenmemiş olup, yaş ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır..

Dindarlık ile yaş değişkeni arasında anlamlı ilişki bulan Yıldız (2006), yaş gruplarının aldığı puanlarda da anlamlı farklılık olduğunu tespit etmiştir. Literatürde Yıldız ile aynı sonucu elde eden bazı çalışmaların da olduğunu görmekteyiz. Thorson ve Powell (1990) ile Karaca (1997) yaptığı çalışmalarda da yaş ve dindarlık arasında pozitif

yönde anlamlı ilişkiler bulmuşlardır (nakl., Yıldız, 2006, s. 173). Diğer taraftan Fichter (1954), Gorer(1955), Cauter ve Dawnham'ın (1954) yaptığı araştırmalarda 18 ile 30 yaşlar arasında dini aktivitede kesin bir düşüş olduğunu, bunu 30. yaştan sonra sürekli bir artışın takip ettiği ortaya koymuştur. Bununla birlikte daha sonraki bazı araştırmalar, yaşlanmayla bağlı dini aktivitede değişme sayılamayacak kadar çok küçük değişiklikler olabileceği tespit edilmiştir. (Nakl., Argyle, Hallahmi, 1992 s. 326)

Araştırmalarda empatik eğilim düzeyi ve yaş bağımsız değişkenine dair bulgular da farklılık göstermektedir. Bir kısım çalışmalarda yaş bağımsız değişkeni ile empatik eğim arasında anlamlı ilişki bulunurken bazı çalışmalar anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Yıldırım (2001), bireylerin yaşları arttıkça empatik eğilim puanlarının arttığını, (Yıldırım, 2001, s. 48); Özbek (2002) yaş ilerledikçe empati düzeyinde bir artma olduğunu; Öz (1992) yaş ilerledikçe empatik eğilim puanları arttığını (Nakl., Uygun, 2006, s.31-32), tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Çimer (1998), yaş değişkeninin bireylerin empatik eğilim düzeyleri üzerinde etkili olmadığını (Çimer, 1998, s. 67); Ay (1999) yaş ile empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki olmadığını; Dilbaz ve Ark. yaş ile empatik beceri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ifade etmişlerdir.

Yaş bağımsız değişkeni ile empati ve dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların neden farklılık gösterdiği düşünüldüğünde; Bunun sebebinin, ölçme araçlarının ve istatistiksel tekniklerin çeşitliliği veya yetersizliği olabileceği gibi örneklem seçimi veya yaş gruplarının homojen olarak dağılmaması gibi faktörlere bağlanabilir

Araştırmamızda yaş gruplarının aldığı puanlara bakıldığında, gruplar arası anlamlı farklılığın olmadığı tespit edilirken ileri yaşlardaki öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlık puanlarının daha yüksek (Empatik eğilimde $x=67,85$, dindarlıkta, $x=59,19$) çıktığı görülmektedir. Her ne kadar gruplar arası farklılık anlamlı çıkmasa da, üniversite öğrencilerinin, üniversiteye girişle birlikte yeni bir sosyal çevreye girmesi ve aile ortamından uzaklaşması bireye serbest bir yaşam tarzı getireceğinden ilk sınıflarda bireyin dindarlık seviyesinde düşüşler olabilir. Ancak üniversite eğitiminin sonlarına doğru hayatın gerçekleriyle karşılaşmaya başlayınca, bireyin önceden önemsemediği gelenek ve normların hayatın zorluklarını aşma ve bilinmezliklerini anlamlandırma dinin geniş bir alan oluşturduğunu göreceği ve dini yaşantıya daha olumlu bakmaya başlayacağı düşünülmektedir. (Nakl., Şahin, 2001, s.154-155).

4.Cinsiyet Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Cinsiyet değişkeninin hem empatik eğilim hem de dindarlık düzeyi ile olan korelasyonları anlamlı olarak saptanmış ve anlamlı ilişki olduğunu varsayan ilgili hipotezimiz desteklenmiştir. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre empatik eğilim ve dindarlık puanlarının yüksek olduğuna dair hipotezimiz, uygulanan t testi sonucunda desteklenmiş cinsiyet grupları açısından hem dindarlık hem de empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Nitekim analizler neticesinde ulaşılan bulgulara bakıldığında, kız öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlıktaki puanlarının (Empatik eğilimde $x=67,96$ dindarlıkta $x=58,88$) erkek öğrencilerin aldığı puanlara (Empatik eğilimde $x=66,03$ dindarlıkta $x=57,48$) göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Dini hayatın boyutlarının ele alındığı çalışmaların bazılarında kadınların; bazılarında ise erkeklerin daha dindar olduğu ortaya çıkmaktadır. Kendler ve arkadaşlarının (2003) yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre kadınlar, genel dindarlık, sosyal dindarlık, Allah'a bağlılık ve tövbe boyutlarında; erkekler ise otoriter yargılayıcı Allah inancında daha yüksek dindarlık puanı almışlardır (Nakl.,Yapıcı, 2008, s.19). Fukuyama'nın çalışması da paralel sonuçlar içermekte ve kadınların dinin inanç, ibadet ve duygu boyutlarından; erkeklerin ise bilgi boyutundan daha yüksek puanlar aldıklarını ortaya koymuştur (Nakl.,Yapıcı, 2008, s.19).

Bayyigit (1989) cinsiyet faktörünün dini inanç ve tutumların farklılaşmasına kısmen sebep olduğunu, kızların az bir oranla irassayonel inanç ve karasız tutumda daha fazla yoğunlaştıklarını, erkeklerin ise rasyonel inanç ve inançsızlıkta daha yüksek olduklarını tespit etmiştir. Ayten (2004) kızlar ile erkekler arasında dindarlıkta anlamlı bir farklılığın olmadığını belirtirken, Yıldız (1998) Dokuz eylül üniversitesi öğrencilerinden örnekleme alarak yaptığı çalışmasında, erkek öğrencilerin kız öğrenciler göre dindarlık ortalama puanlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Dindarlık düzeyinin kadınlar ve erkekler arasında farklılık göstermesinin çeşitli nedenleri olduğu düşünülmektedir. Thomson (1991) göre bu farklılık erkek ve kadın kişiliğinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Ona göre kadınlar uysal pasif ve itaatkar olduklarından daha dindardırlar (Şahin, 2001, s. 151).

Diğer taraftan Luckman (1967) kadınların dindarlığının yüksek olmasını iş hayatında pasif oldukları için kilise aktivitelerine daha fazla zaman ayırmalarını sebep göstermektedir (Şahin, 2001, s. 151).

Bununla birlikte kadınların erkeklere göre fiziksel güçsüzlüğü, kendilerini zayıf hissetmeleri, olaylar karşısında dirençlerinin az olması ve dinin önerdiği merhamet duygusuna kadınların psikolojik doğasının daha yatkın olmasının kadınların erkeklere göre daha dindar olmasına yol açabileceği de düşünülebilir (Tahran, 2005, s.333).

Cinsiyetin empati kurma becerisi üzerindeki etkisiyle ilgili yapılan araştırmalarda da, değişik sonuçlar ortaya çıkmıştır. İlgili çalışmalarda çoğunlukla kadınların erkeklere oranla daha yüksek düzeyde empati kurma becerisine sahip oldukları bulgusu elde edilmişse de bu bulguların aksi sonuçlar da bulunmaktadır

Aydın (1996) yaptığı çalışmada cinsiyete bağlı olarak empati düzeyinde anlamlı farklılaşma olduğunu bulmuştur. Bir başka deyişle kadınların empati düzeylerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür (Nakl., Uygun, 2006, s, 31). Erçoşkun (2005) sınıf öğretmenliği öğrencilerinde cinsiyet grupları arasında empati puanları açısından anlamlı bir farklılığa ulaşamadığını ifade ederken benzer bir sonuç, Gönüllü (2007) tarafından 5. dönem tıp öğrencilerinde de görülmüştür. Araştırma sonucunda cinsiyet grupları arasında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. Aynı şekilde Dökmen (1987) empati kurma becerisi ile sosyometrik statü arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında kız ve erkek deneklerin aldıkları ortalama empati puanları arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Öztürk ve ark. (2004) yaptığı çalışmada empati açısından antrenör bayan ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık çıkmazken, hakem bayan ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık çıkmış ve bayan hakemlerin ortalama empati puanı daha yüksek bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, cinsiyet ile ilgili farklı sonuçlar çıksa da genel olarak kadınların erkeklere oranla daha empatik olduğu görülmektedir. Kadının neden daha empatik olabileceğine bakıldığında, onların duygusal yapıları ön plana çıkmaktadır. İletişim ihtiyacı, yardım etme davranışı ve acıma duygusu kadınlarda erkeklerden daha doğal şekilde var olduğu için bu durum onlarda empati duygusunun daha yoğun olmasını sağlamaktadır.

5. Mezun Olunan Lise Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızda empatik eğilim ve mezun olunan lise değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış, dolayısıyla ilgili hipotezimiz empati yönünden desteklenmemiştir. Diğer taraftan mezun olunan lise değişkeninin dindarlık ile korelasyonunda anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş böylece hipotezimiz kısmen desteklenmiştir.

Mezun olunan lise gruplarının empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları açısından farklılık göstereceğine dair hipotezimiz ise empatik eğilim yönünden desteklenmemiş, ancak dindarlık açısından desteklenmiştir. Mezun olunan liselerle ilgili hipotez oluşturulurken, Anadolu İHL ile İHL mezunlarının diğer liselere göre daha yüksek puan alacağı düşüncesi, adı geçen liselerde okuyan öğrencilerin dine dayalı eğitim almalarından kaynaklanmaktadır. Diğer liselerde okuyan öğrenciler sadece fen ve sosyal bilimlere dayalı dersler alırken Anadolu İHL ve İHL öğrencileri bu ilimlerin yanı sıra dini ilimlerle ilgili dersler de almaktadırlar. Böylece onlar hayatlarına ve davranışlarına yön verirken aldığı dini eğitimin penceresinden de bakacak ve ona göre tutumlar sergileyeceklerdir. Dolayısıyla insanları ben-merkezci olmaktan uzaklaştıran dini emir ve yasaklar bu öğrencilerde de kendini göstererek onların empatik eğilimlerini daha yüksek kılacaktır.

Uygulanan Tukey HSD testi neticesinde ulaşılan bulgulara bakıldığında, dindarlık ortalama puanları arasındaki anlamlı farklılığın en yüksek puanı alan Açıköğretim Lisesi ve en düşük puanı alan Fen Lisesi arasında gerçekleştiği görülmektedir. Anadolu İHL ve İHL öğrencilerinin daha yüksek puanlar alacağını öngören ilgili hipotezimiz istatistiksel anlamda desteklenmemiş olsa bile öğrencilerin aldığı puanlara baktığımızda empatik eğilim puanlarının Açık öğretim Lisesinde $x=61,11$ Fen Lisesinde $x=56,77$ İHL'de $x=60,67$, Anadolu İHL'de $x=60,45$ olarak bulunduğu ve Anadolu İHL- İHL puanlarının grubun yüksek puanları arasında yer aldığı görülmektedir. Empatik eğilim puanlarında ise, puanlarının Açık öğretim Lisesi mezunlarında $x=64,33$, İHL'de $x=68,12$, Anadolu İHL'de $x=68,24$, Diğer Liselerde $x=68,66$ olarak tespit edilmiş ve yine Anadolu İHL- İHL puanlarının grubun yüksek puanları arasında yer aldığı görülmüştür.

6. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Öğrenim görülen fakülte bağımsız değişkenine geldiğimizde ise deneklerin eğitim gördükleri fakülte ile empatik eğilim düzeyler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüş ve netice olarak ilgili hipotezimiz desteklenmemiştir. Diğer taraftan dindarlık düzeyi ile öğrenim görülen fakülte korelasyonuna bakıldığında, aralarında anlamlı bir ilişki olduğu ve ilgili hipotezimizin desteklendiği görülmektedir.

Öğrenim görülen fakülte bağımsız değişkeni gruplarının empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanlarının farklılığına dair hipotezimizde ise, grupların aldığı puanlar arasında anlamlı farklılık olacağı varsayılmış ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin puanlarının diğer fakülte öğrencilerinin aldığı puanlardan daha yüksek olacağı öngörülmüştür.

Yapılan varyans analizi sonucunda öğrenim görülen fakülte gruplarının empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılığın olmadığı, ancak dindarlık düzeyi puanlarının gruplar arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Empatik eğilim düzeyi puanları açısından gruplar arasında anlamlı farklılık bulunamayıp hipotezimiz desteklenmese de alınan puanlara bakıldığında en yüksek puanın İlahiyat Fakültesi öğrencileri $x=68,00$ tarafından alındığı; onu sırasıyla Eğitim Fakültesi $x=67,33$, Fen Edebiyat Fakültesi $x=67,22$, Mühendislik Mimarlık Fakültesi $x=66,80$, ve Tıp Fakülte gruplarının $x=66,66$ takip ettiği görülmektedir.

Dilbaz ve ark. (1995) üç farklı meslek grubunun empatik düzeylerini karşılaştırdıkları çalışmalarında, meslek gruplarına bakıldığında, tiyatro sanatçıları ve doktorların, mühendislerle oranla daha yüksek empati kurma becerisi gösterdiklerini tespit etmişler; bu durum tiyatro sanatçıları ve doktorların hem eğitimleri, hem de meslek yaşamları sırasında insan ilişkilerinin daha yoğun olduğu meslek grupları olmalarından kaynaklandığını kabul etmişlerdir.

Öğrenim alanı gruplarının dindarlık düzeyi puanları açısından anlamlı farklılık gösterdiklerine dair bulgularımızla ilgili hipotezimiz desteklenmiştir. Bulunan bu anlamlı farklılık ilahiyat Fakültesi ve Mühendislik Mimarlık Fakültesi arasında tespit edilmiştir. Alınan puanlara bakıldığında en yüksek puanın İlahiyat Fakültesi öğrencileri $x=60,51$ tarafından alındığı ve onu, Fen Edebiyat Fakültesi $x=58,94$, Eğitim Fakültesi $x=58,26$, Tıp Fakültesi $x=58,07$, Mühendislik Mimarlık Fakültesinin $x=66,80$ takip ettiği görülmektedir.

Türkiye yapılan bazı çalışmalar bakıldığında çalışmamıza benzer sonuçlar içerdiğini görmekteyiz. Yıldız (1998) ve Şahin (2001), dindarlıkla öğrenim alanının türü değişkeni arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu ve dindarlık ortalama puanları açısından, farklı fakültelerde öğrenim gören öğrenci grupları arasında anlamlı farklılığın olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak Şahin 'in araştırmasında Mühendislik ve Tıp öğrencilerinin İlahiyattan sonra en yüksek puanı almış olmaları, bizim çalışmamızın tam tersi bir sonuç olması dikkat çekmektedir. Fırat (1997) Ankara'da okuyan üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmasında değişik alanlarda öğrenim gören öğrencilerin, dini inanç ve pratiklerinin gruplar arasında farklılıklar gösterdiğini tespit etmiştir. Bayyigit (1989) üniversite öğrencilerine uyguladığı anketten en yüksek puanları ilahiyat grubunun aldığını, onları sosyal ve sağlık bilimleri öğrencilerinin takip ettiğini bildirmiştir. Ayten (2004) alına eğitim ile dindarlık arasında yapılan incelemede dindarlığın inanç boyutu hariç diğer tüm boyutlarında ve toplam dindarlıkta gruplar arasında anlamlı bir fark bulunduğunu tespit etmiştir.

Araştırmamızda, öğrenim görülen fakülte bağımsız değişkeni ile ilgili sonuçlara bakıldığında, sosyal bilimlerle uğraşan fakültelerin, fen ve teknik bilimlerle uğraşan fakülterele göre daha yüksek puanlar aldıkları görülmektedir. İnsanın aldığı eğitimin onun hayata bakışını ve davranışlarını etkilediğini düşündüğümüzde, sosyal bilimler insanı ve toplumu anlama gayesini konu edindiği için bu bölümlerde okuyan öğrencilerin bireysel ve toplumsal konularla ilgilendiklerinden dolayı empatik eğilim ve dindarlık açısından daha yüksek puan almaları anlamlı görülmektedir.

7. Öğrenim Aşamaları Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızda dindarlık ve empatik eğilim düzeyi ile öğrenim aşamaları değişkeni arasında anlamlı bir ilişki saptanmış ve ilgili hipotezlerimiz desteklenmiştir. Bunlara ilave olarak öğrenim aşamaları gruplarının empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılık bulunmuş; ancak dindarlık puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Araştırmamızda artan bilgiye bağlı olarak, empatik eğilim puanlarının dördüncü sınıf öğrencilerinde daha yüksek olacağı öngörülmüşken, empatik eğilimde gruplar arasındaki farklılığın dördüncü sınıf ile birinci sınıf arasında gerçekleştiği ve en yüksek puanı birinci sınıfların $x=68,50$ aldığı görülmektedir.

Erçoşkun (2005), sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin sınıf seviyelerine göre empatik becerileri arasında farklılık olduğunu; Altekin (1995) ise tiyatro bölümü

öğrencileri arasında sınıf seviyelerine göre farklılık olmadığını tespit etmiştir (Nakl., Erçoşkun, 2005, s.39).

Bizim hipotezi kurarken düşündüğümüz gibi ileri sınıflarda empatik eğilim arttığını tespit eden araştırmalar da bulunmaktadır. Yıldırım (1990) ve Akçalı'nın (1991) üniversite öğrencilerine uyguladığı çalışmalarında 4.sınıf öğrencilerinin empati düzeyleri 1.sınıf öğrencilerine göre daha yüksek çıkmıştır (Nakl., Erçoşkun, 2005, s.39).

Öğrenim aşamaları gruplarının dindarlık düzeyi ortalama puanlarına bakıldığında ise gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiş ve değişken grupları ile ilgili hipotezimiz desteklenmemiştir. Grupların puanlarına bakıldığında, en yüksek puanı birinci sınıfların $x=59,10$ aldığı; onu sırasıyla ikinci $x=58,45$, üçüncü $x=58,22$ ve dördüncü $x=57,58$ sınıfların takip ettiği saptanmıştır.

Yapılan araştırmaların bulguları, ilgili konudaki sonuçların farklılık arzettiğini göstermektedir. Şahin'in (1999) "Üniversite Öğrencilerinde Dini Hayat" isimli çalışmasında, dini duygu açısından İlahiyat fakültesi dışındaki diğer öğrenim alanı gruplarının puanlarında, sınıfların değişmesine bağlı olarak bir değişiklik meydana gelmediğini tespit etmiştir. Buna karşılık öğrenim aşamalarının, dindarlığın duygu ve bilgi boyutuyla anlamlı ilişkilerinin olduğu belirtilmiştir. Arsenian'ın (1943) yaptığı çalışmada üniversite eğitiminin öğrencilerin dini hayatında değişiklikler meydana getirdiğini, sınıf ilerledikçe dine karşı tutumların daha olumlu bir yaklaşım içine girdiğini belirtmiştir. Yine Gates (1953) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, uygulanan dini inanç envanterinden en yüksek puanı birinci sınıfların aldığı, öğrencilerin dini hayatlarının şekillenmesinde üniversite eğitimin fazla bir etkisinin olmadığı; ileri sınıflarda dindarlık seviyesinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir (nakl. Şahin, 2001, s.42).

8. Ailenin Ekonomik Düzeyi Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Ailenin sosyo-ekonomik seviyesinin, dindarlık ve empatik eğilimle anlamlı ilişkisi olduğunu, sosyo-ekonomik düzey gruplarının dindarlık ve empati açısından farklılık göstereceklerini ön gördüğümüz hipotezimiz, yapılan analizler neticesinde desteklenmemiştir.

Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda, gruplar arasında gerek empatik eğilimde gerekse dindarlıkta anlamlı farklılığın olmadığı, ancak fikir vermesi açısından

puanlar bakıldığında her iki değişkende de sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan grubun yüksek puan (Empatik eğilimde $x= 70,00$ Dindarlıkta $x= 62,83$) aldığı görülmektedir.

Konu ile ilgili olarak Batıda yapılan bazı çalışmalara bakıldığında düşük sosyo-ekonomik seviyedeki kişiler yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki bireylerden daha dindardırlar. Örneğin, Wilson ve Clow, fakirlerin karşılaştıkları zorluklar ve hayatın bir parçası olan istikrarsızlığın onların dindarlığa daha çok meyletmelerine sebep olabileceğini ifade etmişlerdir (nakl., Şahin, 2001, s.160-161). Bunu yanında aksi sonuçlar içeren araştırmalarda bulunmaktadır. Lazerwitz (1961) ve Lenski (1961) sosyo-ekonomik düzey ile dindarlık arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirtmişlerdir. (Nakl., Yıldız, 1998, s.178).

Türkiye’de yapılan araştırmalarda ailenin sosyo-ekonomik düzeyi ile dindarlık arasındaki ilişkiye dair değişik sonuçlara ulaşılmıştır. Ayten’in (2004) “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi” isimli çalışmasında, dindarlık ile sosyo-ekonomik durum arasında anlamlı ilişkinin olduğu belirtilmiş ve sosyo-ekonomik düzeyi orta olanlar ile yüksek olanlar arasında dindarlık puanı açısından anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca ekonomik düzeyi yüksek olanların dindarlık seviyelerinin de yüksek olduğu saptanmıştır. Şahin’in (2001) çalışmasında, sosyo-ekonomik düzey bağımsız değişkeni ile dindarlık ve dindarlığın boyutları arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Yine Yıldız’ın(1998) çalışmasında da sosyo-ekonomik düzey ile dindarlık arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Buna karşın Köktaş’ın (1993) “Türkiye’de Dini Hayat” isimli çalışmasında, sosyo-ekonomik düzey ile dindarlık arasında negatif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Acar ve ark. (1996)din olgusunun, düşük sosyo-ekonomik düzeyde kendisini dindar olarak algılayan bireylerin davranışları üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuşlardır.

Araştırmamızda olduğu gibi ailenin ekonomik düzeyi ile empatik eğilim arasında anlamlı ilişki bulamayan Erçoşkun (2005), sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin ailelerinin yıllık gelirlerine göre empatik becerileri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Yine Rehber (2007), alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeye sahip öğrencilerin empatik eğilim puanları arasında anlamlı bir fark bulunmadığını saptamıştır. Bunun yanı sıra Özcan (2007), sosyo-ekonomik düzey ile empatinin fantezi boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir.

Empati veya dindarlık ile ailenin sosyo-ekonomik seviyesi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların neden farklılık gösterdiği düşünüldüğünde; ölçme araçlarının

farklılığı olabileceği gibi, kullanılan istatistiksel tekniklerin çeşitliliği veya yetersizliği de olabilir. Diğer taraftan, bu sonucun sosyo-ekonomik düzey kavramının yapılan araştırmalarda yeterince belirginleştirilmemesinden de kaynaklanabileceğini düşünebiliriz.

9, Hayatının En Uzun Süresini Geçirdiği Yer Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde empatik eğilim ve dindarlık ile hayatının en uzun süresini geçirdiği yer değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğunu öngören hipotezimiz, yapılan korelasyon analizi neticesinde aralarında anlamlı bir ilişki saptanamadığından desteklenmemiştir.

Diğer taraftan hayatının en uzun süresinin geçtiği yer değişkeni gruplarının empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları açısından anlamlı farklılık gösterdiği, hayatının en uzun süresini il merkezlerinde geçiren öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olacağını öngören hipotezimiz, gruplar arasında anlamlı farklılığın bulunamadığından desteklenmemiştir. Yapılan varyans analizi neticesinde, gruplar arasında anlamlı farklılığa ulaşılamazken, empatik eğilimde en yüksek ortalama puanı hayatının en uzun süresini yurt dışında geçirenlerin $x=68,20$ aldığı, en düşük puanı ise köy ve kasabada $x=66,72$ geçirenlerin aldığı görülmektedir. Grupların dindarlık düzeyi ortalama puanlarına gelince, en yüksek puanları il merkezindekiler $x=58,51$; en düşük puanı ise Yurt dışındakilerin $x=54,60$ aldığı görülmektedir.

Yapılan çalışmalarda, Erçoşkun (2005), sınıf öğretmenliği öğrencilerinin yerleşim yeri değişkeni açısından empatik eğilim puanlarının farklılık göstermediğini tespit ederken, Şahin (2008) hayatın en uzun süresinin geçtiği yer değişkeninin empatik eğilimle ilişkisinin olmadığını bildirmiştir.

Dindarlıkla ilgili bulgulara baktığımızda, Fırat (1977), araştırmaya katılanlardan köy kökenli olanların rasyonel inançta, il merkezinde yaşayanların inançsızlıkta yığılma gösterdiklerini; ayrıca köy ve kasaba kökenlilerin dini aktiviteler ve etkilenmelerde belirginlik kazandıklarını tespit etmiştir. Bayyığıt (1987) üniversite eğitimi almış köy kökenlilerin dini inanç, tutum ve davranışlarında diğerlerine oranla daha çok değişiklik yaşadıklarını tespit etmiştir. Şahin (1999), yerleşim yerleri grupları arasında dindarlık yönünden belirli bir farklılık olmadığını bildirmiştir. Ayten (2004), deneklerin hayatının en uzun süresini geçirdiği yer gruplarında sadece dindarlığın inanç

boyutunda anlamlı bir farklılık gösterdiklerini; bu farklılığın köy- kasaba ve il merkezi grupları arasında gerçekleştiğini tespit etmiştir.

Hayatının en uzun süresini yurt dışında geçiren insanların empatik eğilimlerinin yüksek olma sebebinin ne olabileceği düşünüldüğünde, insanların yaşadıkları yerlerin, onların algı ve değerlendirmelerinde etkili olduğu, yabancı bir ülkede yaşayan insanın farklı kültürlerden bir çok insanla bir arada yaşamasının, hatta onlara uyum sağlamasının, empatik eğilimlerinin artmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Çünkü sosyal uyumun yüksek olduğu insanlarda empatik eğilimin de yüksek olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Aynı şekilde, farklı kültürlerle birarada yaşama, bireye kendi kültürünü daha kolay unutturabileceğinden dindarlıkta en düşük puanın yurt dışında yaşayanlarda çıkması anlamlı gözükmektedir. Dindarlıkta il merkezinde yaşayanların yüksek puan almasında ise il merkezlerinde yaşam tarzlarının daha rahat olması, sosyal çevrenin genişliği, çeşitli eğitimlerden faydalanma imkanının yüksek olması; gerek dini eğitimi veren kaynaklara ulaşma, gerekse yazılı ve görsel öğelerle dini daha iyi öğrenmede diğer yerlerde yaşayanlara göre daha iyi imkanlara sahip olmalarının etkili olabileceği düşünülmektedir.

10. Konya’da İkamet Edilen Yer Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızın hipotezler bölümünde Konya’da ikamet edilen yer değişkeni grupları arasındaki farklılığa dair hipotezimizde, bağımsız değişken gruplarının empatik eğilim ve dindarlık puanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu varsayılmış en yüksek puanı aile yanında kalan öğrencilerin alacağı öngörülmüştü.

Yapılan tek yönlü varyans analizi neticesinde, Konya’da ikamet edilen yer değişkeni gruplarının empatik eğilim ortalama puanları açısından anlamlı şekilde farklı oldukları tespit edilmiştir. Alınan puanlara bakıldığında empatik eğilim açısından farklılığın en yüksek ortalama empatik eğilim puanı alan dini cemaatlere bağlı evde kalanlar $x=69,34$ ile dini cemaatlere bağlı yurtlarda kalanlar $x=63,73$ arasında gerçekleştiği görülmektedir. Empatik eğilim ortalama puanlarında dini cemaatlere bağlı evlerde kalan öğrencilerin daha yüksek puan almalarında, farklı şehirden gelen öğrencilerin aynı evde kalarak iç içe yaşamaları, birbirlerini daha iyi tanımalarının etkili olabileceği düşünülmektedir.

Konya’da ikamet edilen yer değişkeni gruplarının ortalama dindarlık puanında ise anlamlı farklılık olmamakla birlikte en yüksek puanı aile yanında kalanlar alırken

$x=59,12$, en düşük puanı öğrenci evlerinde kalanların $x=57,09$ aldığı belirlenmiştir. Ailenin çocukların tutum ve davranışları üzerinde önemli etkileri vardır. Çocuk için ailesi bir örnektir. Ailesi dindar olan bir çocuk, aldığı eğitim doğrultusunda hayatına yön vereceğinden, dindarlık ortalama puanlarında, ailesi yanında kalan öğrencilerin puanlarının yüksek çıkması olağan olarak görülmektedir. Nitekim Şahin de (2007), ebeveynin algılanan dindarlıkları ile çocuk yetiştirme tutum ve davranışları arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu tespit etmiştir.

11. Anne Baba Yaşam Durumu Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızda anne-babanın yaşama durumu ile dindarlık arasında anlamlı ilişki olduğunu öne süren hipotezimiz, desteklenmemiştir. Bununla birlikte, empatik eğilimle ilgili korelasyonda değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu için hipotezimiz empatik eğilim yönünden desteklenmiştir.

Anne-baba yaşam durumu gruplarının empatik eğilim ve dindarlık açısından farklılıklarına dair hipotezimiz, gruplar arasında anlamlı farklılık olacağını; empatik eğilim ve dindarlık ortalama puanı yönünden en yüksek puanı anne babası birlikte yaşayanların alacağı varsayılmıştır.

Uygulanan tek yönlü varyans analizi neticesinde dindarlık ve empatik eğilim açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Empatik eğilimde grupların aldığı puanlara bakıldığında en yüksek puanı anne babası ayrı yaşayanların $x=71,41$, en düşük puanı ise anne babası birlikte yaşayanların $x=67,02$ aldığı görülmektedir. Dindarlıkta ise en yüksek puanı babası yaşamayanlar $x=59,20$ alırken, en düşük puanı annesi yaşamayanlar $x=57,60$ almışlardır.

Empatik eğilimde, anne-babası ayrı yaşayanların daha yüksek puan almasında, bu bireylerin aile ortamından uzak kalmalarının, onları diğer kişilere göre hayatın zorluklarına daha açık hale getirmesinin etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda onlarda hayat tecrübesinin daha erken yaşlarda artacağı; neticede empatik eğilimlerinde bir artmaya neden olabileceği düşünülmektedir.

12. Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Eğitim Türü Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Dindarlık ve empatik eğilim düzeyi ile dini hayatın şekillenmesinde en önemli eğitim türü arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığından, anlamlı ilişki olacağını

varsayan hipotezimiz desteklenmemiştir. Buna ilave olarak dini hayatı şekillendiren en önemli eğitim türü değişkeni gruplarının dindarlık ve empati puanları arasında puanları arasında anlamlı farklılık olduğu varsayılmış ve ailesi tarafından eğitilen grubun diğerlerine göre daha yüksek puanlar alacağı öngörülmüştür. Yapılan analiz neticesinde, grupların empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılık olduğu; ancak, dindarlık puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ailesinden eğitim alan öğrencilerin daha yüksek puan alacağı öngörülmüşken çıkan sonuçta, Kur'an kursunda eğitim alan öğrencilerin empatik eğilimde en yüksek puanı aldığı ve anlamlı farklılığın Kur'an kursu $x=68,90$ ile Cami hocasından $x=59,33$ eğitim alan grup arasında gerçekleştiği görülmektedir.

Diğer taraftan dindarlık düzeyi ortalama puanlarında gruplar arası anlamlı bir farklılık olmadığı; ancak fikir vermesi açısından puanların dağılımına bakıldığında en yüksek puanı cami hocasından eğitim görenler $x=59,33$ alırken, en düşük puanı ilk ve orta öğretim okullarındaki din kültürü derslerinden eğitim alan grubun $x =56,58$ aldığı görülmektedir.

Şahin (1999) "üniversite öğrencilerinde dini hayat" ele aldığı çalışmasında, dindarlık ile din eğitimi türü arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiş ve analizler neticesinde Kur'an kursu ve aileden din eğitimi aldığını belirtenlerin puanlarının, diğer din eğitimi gruplarının aldığı puanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ulaşılan sonuçlar bireylerin cami hocası ve Kur'an kursundan aldıkları din eğitiminin, onların sosyal ve dini hayatları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Çünkü bu kurumlardan alınan eğitimler eleştiriye tabi tutulmadan öğrenildiği için benimsenmesi kolay olacağından bu dönemde alınan eğitimin daha kalıcı olacağı düşünülmektedir. Bunun yanında Kuran kurslarında toplu bir şekilde eğitim görüldüğü için çocuğun sosyalliği ve sosyal uyumu artacağından burada empatik eğilimin yüksek çıkması olağan kabul edilebilir.

13. Bireyin Dindarlık Algısı Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Bireyin dindarlık algısı ve dindarlık düzeyi arasında pozitif düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edildiğinden ilgili hipotezimiz desteklenmiş; bununla birlikte, empatik eğilimle bireyin dindarlık algısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş ve hipotezimizin bu kısmı desteklenmemiştir. Araştırmamızda ayrıca deneklerin empatik

eğilim ve dindarlık puanlarının dindarlık düzeyi algısı açısından anlamlı farklılık gösterecekleri varsayılmıştır. Yapılan analiz sonucunda empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılığın olmadığı, ancak dindarlık puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu bulunmuştur. Gruplar içinde empatik eğilim puanı en yüksek olanlar dindarlık algısı düşük $x=68,61$ olanlar olup, en düşük puan ise dindarlık algısı orta $x=66,51$ olanlar almışlardır. Diğer taraftan, dindarlık algısı yüksek olan öğrencilerin $x=60,87$ dindarlık düzeyi de yüksek çıkmış; en düşük puanı alan ise dindarlık algısı ortanın altında $x=55,96$ olanların olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmamıza benzer bir sonucu Ayten (2004) “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi” isimli çalışmasında bulmuştur. Ayten, dindarlık algısı ile dini hayat arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiş ve dindarlık algılaması yüksek olanlar ile düşük ve orta olanlar arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu bildirmiştir.

Dindarlık algısı düşük olan bireylerin empatik eğilim puanlarının yüksek çıkma sebebi kanaatimizce, “dindarlık düzeyiniz nedir ?” sorusuna objektif olarak cevap verebilme güçlüğüdür. Çünkü fert dindar olmasına rağmen riyaya kaçma yada tevazu gösterme gibi duygulardan dolayı dindarlık algısını düşük olarak belirtebilir. Ya da dindar olmamasına rağmen kendini dindar olarak algılayabilir.

14. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızda ailenin dindarlık düzeyi ile empatik eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin; olmadığı tespit edilmiş, dolayısıyla ilgili hipotezimiz desteklenmemiştir. Bununla beraber ailenin dindarlık düzeyinin dindarlıkla anlamlı bir ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer taraftan uygulanan tekyönlü varyans analizi neticesinde, empatik eğilim ve dindarlık puanlarında gruplar arasında anlamlı farklılığın olmadığı ve ilgili hipotezimizin desteklenmediği görülmektedir. Gruplar içinde empatik eğilim ortalama puanı en yüksek çıkan grup ailesinin dindarlığı düşük $x=67,65$ olanlar olup, en düşük puanı ise ailesinin dindarlığı orta $x=66,69$ olanlar almıştır. Dindarlık açısından bakıldığında ise, ailesinin dindarlığı yüksek olanların $x=59,98$ yüksek puanlar aldıkları, ailesinin dindarlığı düşük olanların $x=56,70$ ise düşük puanlar aldıkları görülmektedir.

Konuyla ilgili batıda yapılan çalışmalar incelendiğinde, Newcomb ve Swehla'nın 1937'de yaptıkları çalışmada, çocuklarla ebeveyn inançları arasında anlamlı korelasyonlar tespit ettikleri (Nakl., Şahin, 1999, s.167); Dickie ve ark. (1997) da

yaptıkları araştırma neticesinde çocuk-aile ilişkisinin, çocuklarda Tanrı imajının oluşmasında dolaylı yada dolaysız etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir(Nakl., Şahin, 1999, s.167). Buna karşılık Hoge (1982), gençlerin dindarlıkları ile ailelerinin dindarlıkları arasında çok az ilişki olduğunu; Cornwall (1988) ise, ailenin dindarlığının yetişkinlerin dindarlığı üzerinde doğrudan etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir (Nakl., Şahin, 1999, s.168).

15. Dinin Önem Düzeyi Bağımsız Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızda dindarlık ile dinin birey için önem düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş, buna karşılık empatik eğilimle dinin önem düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu nedenle hipotezimiz kısmen desteklenmiştir. Empatik eğilim ve dindarlık puanları açısından dinin önem düzeyi değişkeni grupları arasında anlamlı farklılığın olacağını öngören hipotezimiz empatik eğilim yönünden desteklenmezken, dindarlık yönünden desteklenmiştir. Gruplar içinde empatik eğilim ortalama puanı en yüksek çıkan grup, dini oldukça önemli bulanlar $x=67,31$ olup, empatik eğilim ortalama puanı düşük çıkan grubun ise dini biraz önemli bulanlar $x=66,40$ olduğu görülmüştür. Dindarlıkta ise, dini oldukça önemli bulanların puanları $x=59,46$ en yüksek puan olup, onu dini çok önemli bulanlar($x=56,15$) ve dini biraz önemli bulanlar $x=41,80$ takip etmektedir.

SONUÇ

Selçuk Üniversitesi öğrencilerinin empatik eğilim ve dindarlık düzeyleriyle ilgili bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ve bağımsız değişken gruplarının empatik eğilim ve dindarlık ortalama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmeye çalıştığımız araştırmamızda, Üstün Dökmen tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ) ile D.E.Ü. Din Psikolojisi Öğretim üyeleri tarafından geliştirilen Dini Hayat Ölçeği (DHÖ) kullanılmıştır. Bu iki ölçek 2007-2008 Öğretim Yılı Bahar Yarı Dönemi'nde Selçuk Üniversitesi İlahiyat, Tıp, Mühendislik Mimarlık, Fen Edebiyat, Eğitim Fakültelerinde okuyan 525 öğrenciye uygulanmıştır.

Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ) ve Dini Hayat Ölçeği (DHÖ) ile elde edilen veriler, SPSS 10.1 programı ile analiz edilmiş, veri analizinde kullanılan istatistiksel işlemler ölçeğin tipi ve araştırma hipotezleri dikkate alınarak seçilmiştir. Bu doğrultuda analizler, Pearson Korelasyon Analizi, T testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Tukey HSD Çoklu Karşılaştırma Analizi teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Araştırmamızda, empatik eğilim ve dindarlık düzeyi arasında pozitif yönde ve anlamlı korelasyon bulunmuştur. Yapılan t testi sonucunda dindarlık gruplarının empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu ve bu farklılığın dindarlık düzeyi orta olanlar ile yüksek olanlar arasında gerçekleştiği tespit edilmiştir.
2. Empatik eğilim ile dindarlığın bilgi ve duygu boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna karşılık inanç ve duygu boyutları ile empatik eğilim arasındaki ilişkiler anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır.
3. Üniversite öğrencilerinde yaş ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Yaş grupları empatik eğilim ve dindarlık açısından farklılık göstermemektedir.
4. Cinsiyet ile empatik eğilim ve dindarlık düzeyi arasında korelasyon anlamlı bulunmuş; uygulanan t testi sonucunda, cinsiyet grupları arasında hem dindarlık hem de empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda kız öğrencilerin empatik eğilim ve dindarlıktaki puanlarının erkek öğrencilerin aldığı puanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

5. Mezun olunan lise değişkeninin dindarlık düzeyi ile korelasyonunda anlamlı bir ilişki vardır. Empatik eğilim ve mezun olunan lise değişkeninin korelasyonunda ise anlamlı bir ilişki yoktur. Uyguladığımız tek yönlü varyans analizi sonucunda mezun olunan lise gruplarının empatik eğilim ortalama puanları arasında anlamlı farklılık yoktur. Dindarlık ortalama puanları arasında ise anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Bu farklılığın ise en yüksek puanı alan Açıköğretim Lisesi ve en düşük puanı alan Fen Lisesi arasında gerçekleştiği tespit edilmiştir.
6. Üniversite öğrencilerinin eğitim gördüğü fakülte ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır. Empatik eğilim düzeyi korelasyonunda ise anlamlı bir ilişki yoktur. Yapılan varyans analizi sonucunda öğrenim görülen fakülte gruplarının empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılığın olmadığı, ancak dindarlık düzeyi puanlarının gruplar açısından farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
7. Öğrenim aşamaları değişkeni ile dindarlık ve empatik eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre öğrenim aşamaları gruplarının dindarlık düzeyi ortalama puanlarında anlamlı farklılık yoktur. Buna karşılık empatik eğilim puanları arasındaki farklılık anlamlılık düzeyine ulaşmaktadır.
8. Ailenin ekonomik düzeyi ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda gruplar arasında gerek empatik eğilimde gerekse dindarlıkta anlamlı farklılık tespit edilememiştir.
9. Hayatının en uzun süresini geçirdiği yer değişkeni ile empatik eğilim ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Uygulanan varyans analizi sonucunda yerleşim gruplarının empatik eğilim ve dindarlık puanları arasında da anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır.
10. Konya’da ikamet edilen yer ile dindarlık ve empatik eğilim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Yapılan tek yönlü varyans analizi neticesinde Konya’da ikamet edilen yer değişkeni gruplarının empatik eğilim puanlarında anlamlı farklılık varken, dindarlık puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

11. Anne-baba yaşama durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki yoktur. İlgili değişkenin empatik eğilimle korelasyonunda ise anlamlı bir ilişki vardır. Uygulanan tek yönlü varyans analizi neticesinde anne baba yaşam durumu grupları arasında empatik eğilim ve dindarlık düzeyi puanları açısından anlamlı farklılık tespit edilememiştir.
12. Dindarlık ve empatik eğilim düzeyi ile dini hayatın şekillenmesinde en önemli eğitim türü arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Farklılığa dair yapılan analiz neticesinde, bağımsız değişken gruplarının empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılık varken dindarlık puanları arasında anlamlı farklılığın olmadığı saptanmıştır.
13. Ailenin dindarlık düzeyi ile empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Ailenin dindarlık düzeyinin dindarlıkla olan korelasyonunda ise pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Farklılığa dair yapılan analiz neticesinde, empatik eğilim ve dindarlık puanlarında gruplar arasında anlamlı farklılık yoktur.
14. Bireyin dindarlık algısı ve dindarlık düzeyi arasında pozitif düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. Empatik eğilimle bireyin dindarlık algısı arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur. Yapılan analiz sonucunda bireyin dindarlık algısı gruplarının aldığı empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilememişken, dindarlık puanları arasında anlamlı farklılık saptanmıştır.
15. Dindarlık ile dinin birey için önem düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna karşılık empatik eğilimle dinin önem düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Yapılan farklılığa dair analiz neticesinde, grupların dindarlık ortalama puanları arasında anlamlı farklılık varken empatik eğilim ortalama puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- ACAR**, Nilüfer V. ve ark. (1996). *Bireyleri Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, S.12, s.45-56.
- AĞIRMAN**, Cemal (2006). *İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak “Empati” ve Hadislerde “Empati” Örnekleri*, C.Ü., İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.10:2, s. 23-53.
- ALTUN**, Muhammed (2006). *İslam Eğitim Geleneğinin Temel Kaynaklarında Empatik Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Ankara.
- ALTUNIŞIK**, Remzi ve Ark, (2004), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Kitapevi, Adapazarı.
- AY**, Fatma A. (1999). *Hemşirelerin Empati Becerilerinin Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Esaları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AYTEN**, Ali (2004), *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ..... (2006). *Psikoloji ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul
- BATAR**, Yusuf (2005). *Örgün Eğitimde Empatik Yaklaşım*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- BAYYİĞİT**, Mehmet (1989). *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum Ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tez, Bursa.
- BAHADIR**, Abdülkerim (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ..... (2007). *Jung ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- CANAN**, İbrahim (2004). *Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)*, Akçağ Yayınevi, İstanbul.
- COŞKUN**, Sevgi (2007). *Sosyal Bilgiler Derslerinde Empati Becerilerine Dayalı Öğretim Tekniklerinin Kullanılması*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- COVEY**, Stephen R. (2006). *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- ÇALIŞKAN**, İsmail (2002). *Kuranda Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- ÇİMER**, Özcan (1998). *Çeşitli Meslek Gruplarında Çalışan Kişilerin Empatik Eğilimleri*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- DİLBAZ**, Nesrin- **ŞİMŞEK**, Esin U. – **BAYAM** Göksel (1995). *Üç Farklı Meslek Grubunda Empatik Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması*, Kriz Dergisi, S.3:1-2, s.182-184.
- DÖKMEN**, Üstün (2002). *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- ..... (1987). *Empati Kurma Becerisi İle Sosyometrik Statü Arasındaki İlişki*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, S.20, s.183-207.
- DURU**, Erdinç (2002). *Öğretmen Adaylarında Empatik Eğilim Düzeyinin Bazı Psiko-Sosyal Değişkenleri Açısından İncelenmesi*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.12:2, s. 21-32.
- EMMONS**, R. (2005). (Çev. Mustafa, Koç), *Kişilik Psikolojisinde Dinin Önemi Üzerine Bir Giriş*, Tabula Rasa Dergisi, S.5:14, s.151-166.
- ERÇOŞKUN**, Muhammet H. (2005). *Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Empatik Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlk Öğretim Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- ERDEM**, Hüsameddin (2004). *Problematik Olarak Felsefe ve Din Münasebeti*, Hü-Er Yayınları, Konya.
- FIRAT**, Erdoğan (1977). *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı Ve Din Duygusu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- GÖNÜLLÜ**, İpek (2007). *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde Paralel Yürütülen Farklı Eğitim Sistemleriyle Öğrenim Gören Dönem Beş Öğrencilerinin Empati Düzeyleri*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Eğitimi ve Bilişimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- GÜLŞEN**, Burcu (2007). *Empati Nedir?* <http://www.kemalsayar.com/insanadair/insanadair34.asp> , 30/04/2007
- GÜLSEREN**, Şeref (2001). *Eşduyum (Empati), Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme*, Türk Psikiyatri Dergisi, S.12:2, s.133-145

- GÖKCAN**, Kemal (2007). *Empatik İletişim*, <http://www.halklailiskiler.com.tr/detay.asp?id=2424>, (26/04/2007)
- GÜLDAĞ**, Sibel (2007). *Düzce Çakırlar İlköğretim Okulunda Okuyan Öğrencilerin Ebeveynlerinin Empatik Düzeylerinin Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Göre İncelenmesi*, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Programı Bilim Uzmanlığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- GÜRSES**, İbrahim (2002). *Dindarlıkla İlgili Tutumlar ve Oriteryen Kişilik İlişkisi*, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, s.71-116, (Edit. Hayati Hökeleklî), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- HALLAHMÎ**, B.B., **ARGYLE**, M. (2000). (Çev. Adem, Şahin), *Dindarlığın Etkisi I*, SÜİFD, S.10, s.453-477.
- ..... (2001). (Çev. Adem, Şahin), *Dindarlığın Etkisi II*, SÜİFD, S.11, s.177-190.
- ..... (1992). (Çev. Abdurrahman, Kurt), *Yaş ve Din*, UÜİFD, S.4:4, s.319-333.
- HÖKELEKLİ**, Hayati (2005). *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- HUGHES**, T. (2004). (Çev. Vahit, İmamoğlu, Ömer Gültekin), *Psikoloji ve Dini Hayat*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.10, s.159-171.
- İKİZ**, F.Ebru (2006). *Danışma Becerileri Eğitiminin Empatik Beceri Empatik Eğilim ve Tükenmişlik Düzeyi Üzerine Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KARACOŞKUN**, M. Doğan (2004). *Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi S.4:2, s.23-36.
- KARAGÖZ**, İsmail (2007). *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KILIÇ**, Recep (2005), *Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlak*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- KIRAC**, Ferdi (2007). *Dindarlık Eğilimi Varoluşsal Kaygı ve Psikolojik Sağlık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- KIŞLAK**, Şennur-**CABUKCA**, Fazlı (2002). *Empati ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumu İle İlişkisi*, [http://www.sabem.saglik.gov.tr/ akademik_ metinler/ goto.aspx?id=1633](http://www.sabem.saglik.gov.tr/akademik_metinler/goto.aspx?id=1633), (18/11/2006)
- KÖKTAŞ**, Emin (1993). *Türkiye’de Dini Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- KÖSE**, Ali (2000). *Freud ve Din*, İz yayıncılık, İstanbul.
- MEHMEDOĞLU**, A.Ulvi (2004). *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul.
- METE**, Samiye- **GERÇEK**, Emine (2005). *PDÖ Yöntemiyle Eğitim Gören Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Becerilerinin İncelenmesi*, C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi S.9:2, s. 11-17.
- METE**, Bahar (2005). *Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Empatik Becerileri İle Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- HOLM**, Nils G. (1988). (Çev. Abdülkerim Bahadır), *Sosyal Bir Fenomen Olarak Din*, SÜİFD, S.2:14, s.271-286.
- OĞUZ**, Vuslat (2006). *Altı Yaş Grubundaki Çocukların Bakış Açısı Alma Becerileri İle Anne Babaların Empatik Becerilerinin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- OKUMUŞ**, Ejder (2006). *Gösterişçi Dindarlık*, SBARD, Eylül, S.18, s.171-185.
- OKVURAN**, Ayşe (1993). *Yaratıcı Drama Eğitiminin Empatik Beceri ve Empatik Eğilim Düzeylerine Etkisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖZ**, Fatma (1998). *Son Sınıf Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri Empati Becerileri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki*, C.Ü Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, S.2:2, s. 32-38.
- ÖZBEK**, Ferhat (2006). *İşyeri İçerisindeki Sorunların Çözümünde Empatik Anlayış Geliştirmek*, [http:// www.sosyalhizmetuzmani.org/ isyeriempati.htm](http://www.sosyalhizmetuzmani.org/isyeriempati.htm), (10/10/2006).
- ÖZCAN**, Zeynep (2007). *Empati ve Dini İnanç Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- ÖZBEK**, M. Ferhat (2006). *İnsan İlişkilerinde Empatinin Yeri ve Önemi*,

<http://iibf.kou.edu.tr/ceko/armaganlar/turanyazgan/22.pdf> (26/04/2006).

ÖZDEŞ,Taner (2006). *Empati*, [http :// www. maxihaber. net/yazarlar/ tozdes/2006/ ky_ tanerozdes _eylul2006.htm](http://www.maxihaber.net/yazarlar/tozdes/2006/ky_tanerozdes_eylul2006.htm), (26/04/2007).

ÖZTÜRK, Füsün, ve ark. (2004). *Antrenör ve Hakemlerin Empati Durumlarının Araştırılması*, Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, S.2:2, s. 19-25.

PAZARLI, Osman (1972). *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

PEKER, Hüseyin. (2003) *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul

REHBER, Elife (2007). *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

SEZER, Özcan, **DAMAR**, Serhat (2005). *Empati Nedir, Empati Öğretilebilir mi*, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.6:9, s.77 – 88.

ŞAHİN, Adem. (1999). *İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültesinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Bir Araştırma*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

..... (2001). *Üniversite Öğrencilerinde Dini Hayat*, Özgün Dizgi, Konya.

..... (2006). *Din Kaynaklı Stres Üzerine Bir Araştırma*, SÜİFD, S.21:1, s. 147-180

..... (2007). *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik*, Adal Ofset, Konya

..... (2008). *Ergenlerde Empati ve Dindarlık*, Marife Dergisi, S.8:1, s.149- 166.

..... (2008). *Dine Psikolojik Yaklaşımlar*, Adal Ofset, Konya.

.....(2007). *Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki*, Marife Dergisi, S.7:1, s.221-247

ŞENTÜRK, Habil (2000). *İbadet Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul.

.....(2002). *Psikolojide Empati Kavramı ve Hz. Peygamberin Bazı Hadisleri*, V. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğleri, s.157-160, Isparta.

TARHAN, Nevzat (2005). *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yayınları, İstanbul.

TAYLAN, Necip (1979). *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

UYGUN, Emine. (2006) *Psikiyatri Servisinde Çalışan Hemşirelerin Empati Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- UYSAL, Enver (2005). *Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler*, UÜİFD, S.1:14, s.41-59.
- YAPAREL, Recep (1987). *Dinin Tarihi Mümkün mü?*, DEÜİFD, S.4, s.403-414
- YAPICI, Asım (2007). *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Yayınları, Adana
- ..... (2008). *Kadın Dindarlığı Algısal Bir Yanılgı mı Yoksa Gerçeklik mi*, Diyanet Dergisi, Kadın Dindarlığı Özel Sayısı, Mart S.207, s.19-23
- YAVUZ, Kerim (1982). *Din Psikolojisinin Araştırma Alanları*, AÜİFD S.5, s.87-108
- YILDIRIM, Ali (2001). *Boşanma İle Eşlerin Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- YILDIRIM, Suat (1998). *Kuran-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ, Murat, (2006) *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.
- ..... (2001), *Dindarlığı Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma*, Tabula Rasa Dergisi S.1:1, s.151-166.
- YILMAZ, Yüksel A. (2003). *Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- YÜKSEL, Asuman (2004). *Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi*, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.17:2, s. 341-354.

EKLER

ANKET FORMU

Elinizdeki anket formu kişilerin kendi duygu, düşünce ve kanaatlerini ifade etmek amacıyla kullandıkları bir takım cümlelerden oluşmaktadır.

Sizden, değişik konularla ilgili olarak yazılan bu maddeleri dikkatlice okuyup her birinde belirtilen duygu, kanaat ve davranışların sizin için uygun olup olmadığını veya söz konusu ifadelere katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir.

Her insanın duygu ve kanaatleri veya davranışları birbirinden farklı olabileceğinden maddeleri çevrenin etkisinde kalmadan işaretleyiniz. Çünkü bu bir sınav değildir. Lütfen bu noktayı aklınızdan çıkarmayınız. Ayrıca, anket üzerine kimliğinizle ilgili herhangi bilgi yazmanıza gerek yoktur. Vereceğiniz samimi ve gerçeğe uygun cevaplar araştırmadan geçerli ve güvenilir sonuçlar elde edilmesine büyük katkıda bulunacaktır. Lütfen her maddeyi atlamadan dikkatle okuyunuz ve kanaatinize en uygun ya da en yakın olan seçeneğe çarpı (X) koyarak işaretleyiniz. Anketin doldurulması konusunda gösterdiğiniz sıcak ilgi, yardım ve işbirliğine şimdiden teşekkür ederiz.

Yaş: .....

Cinsiyet: Kız Erkek:

Mezun olduğunuz lise aşağıdakilerden hangisidir.

Anadolu İHL İHL Düz Lise Meslek Lisesi Açıköğretim Lisesi
Anadollu Lisesi Fen Lisesi

Öğrenim Gördüğünüz Fakülte, Bölüm ve Sınıf:

.....

Size göre ailenizin ekonomik düzeyi aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

Düşük Ortanın Altı Orta Ortanın Üstü
Yüksek

Hayatınızın en uzun süresi nerede geçti?

Köy-Kasaba İlçe Merkezi İl Merkezi Yurt Dışı

Konya'da nerede ikamet etmektesiniz?

Devlet Yurdu Özel Yurt Öğrenci Evi Dini Cemaatlere Bağlı Yurt
Dini Cemaatlere Bağlı Ev Ailenin Yanında

Anne babanızla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi size uymaktadır?

Annem-Babam birlikte yaşıyorlar Annem-Babam ayrı yaşıyorlar

Annem yaşamıyor

Babam Yaşamıyor Annem ve Babamın ikisi de yaşamıyor

Dini hayatınızın şekillenmesinde en etkili olan üç faktör Aşağıdakilerden hangisidir? Lütfen önem sırasına göre 1 2 3 şeklinde kutucuk içine yazınız.

Kuran Kursu Dini Cemaat Cami Hocası

Aile

İlk ve Orta Öğretim Okulundaki Din Kültürü Dersleri İmam Hatip Lisesi

Eğitimi

Size göre dindarlık düzeyiniz aşağıdakilerden hangisidir?

Düşük Ortanın Altı Orta Ortanın Üstü

Yüksek

Size göre ailenizin dindarlık düzeyi aşağıdakilerden hangisidir?

Düşük Ortanın Altı Orta Ortanın Üstü

Yüksek

Din sizin için ne kadar önemlidir?

Önemsiz Biraz Çok Oldukça

Bu bölümde ilk dört madde ile ilgili olarak sizden, maddelerde ifade edilen yargılara katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki harfi çarpı (x) işareti koyarak işaretleyiniz.	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
1. Allah vardır.	a	b	c
2. Hz. Muhammet Allah'ın Peygamberidir.	a	b	c
3. Öldükten sonra ahiret denilen sonsuz bir hayat olacaktır.	a	b	c
4. Kuran Allah'ın Gönderdiği kutsal kitaptır.	a	b	c

Beşten on bire kadar (5-11) olan maddelerle ilgili olarak sizden söz konusu maddelerde ifade edilen duyguları ne yoğunlukta yaşadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki harfi çarpı (x) işareti koyarak işaretleyiniz.	Hiç	Biraz	Çok	Pek çok
5. İbadet ederken Allah'ın huzurunda olduğumu düşünerek duygulanırım.	H	B	Ç	PÇ
6. Dua ettiğimde Allah'ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık duyarım.	H	B	Ç	PÇ

7.Büyük bir camiye girdiğimde her zaman Yaşamadığım manevi bir hava hissedirim .	H	B	Ç	PÇ
8.Bir kimseye yardım ettiğimde, içimde bir coşku ve huzur duyarım.	H	B	Ç	PÇ
9.Günah işlediğimi düşündüğümde , pişmanlık ve huzursuzluk duyarım.	H	B	Ç	PÇ
10.Ölümü hatırlatan bir durumla karşılaştığımda, ahirette başıma gelebilecek şeyleri düşünerek bir ürperti ve heyecan duyarım.	H	B	Ç	PÇ
11.Tabiattaki her şeyin son derece düzenli olması karşısında Allah'ın kudretine hayranlık duyarım.	H	B	Ç	PÇ

On ikiden yirmi bire kadar (12-21) olan maddelerle ilgili olarak sizden söz konusu maddelerde ifade edilen davranışları ne sıklıkta yaptığınızı belirtmeniz istenmektedir.	Her Zaman	Çoğu zaman	Bazen	Hiç
12. İncancımın gereği olan ibadetleri yerine getiriyorum.	HZ	ÇZ	B	H
13. Dinde yasak edildiği için içki içmekten kaçınıyorum.	HZ	ÇZ	B	H
14. Kumar oynamak günah olduğu için kumar oynamaktan kaçınıyorum.	HZ	ÇZ	B	H
15.Evlilik dışı cinsel ilişki (zina) dinde yasaklandığı için bu tür ilişkilerden uzak duruyorum.	HZ	ÇZ	B	H
16. Rüşvet alıp vermek günah olduğu için rüşvet alıp vermiyorum.	HZ	ÇZ	B	H
17.İnsanları aldatmak dini incancıma aykırı olduğu için kimseyi aldatmamaya özen gösteriyorum.	HZ	ÇZ	B	H
18. Dini incancıma göre doğru sözlü olmak gerektiğinden, doğru söylemeye gayret ediyorum.	HZ	ÇZ	B	H
19. Anne-babaya iyi davranmayı Allah emrettiği için, anne babama iyi davranıyorum.	HZ	ÇZ	B	H
20. Söz verildiği zaman sözünde durmak dini bir kural olduğundan, verdiğim sözü tutuyorum.	HZ	ÇZ	B	H
21.Dini incancıma göre komşulara iyi davranmak gerekli olduğundan komşularıma iyi davranıyorum.	HZ	ÇZ	B	H

Aşağıdaki maddelerle ilgili olarak sizden, verilen bilgilerin doğru olup olmadığını belirtmeniz istenmektedir. Eğer okuduğunuz ifade doğru ise “D” (Doğru) seçeneğini yanlış ise “Y” (Yanlış) seçeneğini çarpı (x) işareti koyarak işaretleyiniz.	Doğru	Yanlış
22. Cuma namazını tek başına kılmak mümkündür.	D	Y
23. Oruçlu kimse yalan söylerse orucu bozulur.	D	Y
24. Kabe Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu yerdir.	D	Y
25. Kuran 114 sureden meydana gelmiştir.	D	Y
26. Hz. Ali Hz Muhammed 'in Hz. Hatice'den olma oğludur.	D	Y
27. Akşam Namazının farzı 3 rekattır.	D	Y
28. Kuran'ı Arapça metninden okumayı bilmek her müslümana farz değildir.	D	Y
29. Cinlerin varlığı kuranda belirtilmiştir.	D	Y
30. Dini bilgiler diğer bilgilerden daha değerlidir.	D	Y
31. Zengin olsun fakir olsun her müslümanın hayatta bir kere hacca gitmesi farzdır.	D	Y

Aşağıda insanların günlük yaşamda ortaya koyabilecekleri bir takım davranışlar sıralanmıştır. Her bir maddeyi okuduktan sonra; eğer o maddede ifade edilen durum size uygun ise çarpı (X) işareti ile işaretleyiniz .		Tamamen Aykırı	Oldukça Aykırı	Kararsızım	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
		1	2	3	4	5
1	Çok sayıda dostum var.					
2	Film seyrederken bazen gözlerim yaşarır.					
3	Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış olarak ayrılırlar.					
4	Sıklıkla kendimi yalnız hissedirim.					
5	Başkalarının problemi beni kendi problemlerim kadar ilgilendirir.					
6	Duygularımı başkalarına anlatmakta güçlük çekerim.					
7	İnsanların film seyrederken ağlamaları tuhafıma gider.					
8	Birisi ile tartışırken bazen dikkatim onun söylediklerinden çok Vereceğim cevap üzerine yoğunlaşır.					
9	Çevremde çok sevilen bir insanım.					
10	TV deki filmler mutlu sona ulaşınca rahatlarım.					
11	Düşüncelerimi başkalarına iletmekte güçlük çektiğim olur.					
12	İnsanların çoğu bencildir.					
13	Sinirli bir insanım.					
14	Genellikle insanlara güvenirim					
15	İnsanlar beni tam olarak anlamıyorlar.					
16	Girişken bir insanım.					
17	Bir yakınımına derdimi anlatmak beni rahatlatır.					
18	Genellikle hayatımdan memnunum.					
19	Yakınlarım bana sık sık dertlerini anlatır.					
20	Genellikle keyfim yerindedir.					

